

แนวปัญหาเฉลย

[เสริมทักษะความรู้]

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ [กติกโท]

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

วิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

แนวข้อสอบ
ชั้นอภิธรรมกถิกโท (กถิกโท)
จำนวน ๑๐๐ ข้อ
ปณิณณกปัญหา

ข้อ ๑ ถาม. จงให้ความหมาย หรือ คำจำกัดความของพระพุทเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แต่ละองค์ ที่บ่งบอกถึงคุณสมบัติ เฉพาะของแต่ละท่าน ให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน

ตอบ. แสดงความหมายหรือคำจำกัดความของพระพุทเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แต่ละองค์ ที่บ่งบอกถึงคุณสมบัติ เฉพาะของแต่ละองค์ ดังต่อไปนี้

๑. พระพุทเจ้า หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เญยธรรมโดยชอบด้วยพระองค์เอง และสั่งสอนบุคคลอื่นให้ตรัสรู้ตาม

๒. พระธรรม หมายถึง หลักคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทเจ้า ซึ่งทรงไว้ซึ่งผู้ประพฤติธรรม ไม่ให้ตกไปสู่โลกที่ชั่ว

๓. พระสงฆ์ หมายถึง พระสาวกผู้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทเจ้าแล้ว สอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม

ข้อ ๒ ถาม. พระพุท พระธรรม พระสงฆ์ แต่ละองค์นั้น มีพระคุณเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบายพอสังเขป

ตอบ. พระพุทเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณ ๙ ประการ คือ

๑. อรหัง ทรงเป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้ควรเพื่อการบูชา

๒. สัมมาสัมพุทโธ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้เญยธรรมทั้งหลายโดยชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์ในหนทางแห่งการตรัสรู้

๓. วิชาจรณสัมปันโน ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา

๔. สุกโต ทรงเป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว ทั้งในขณะทรงพระชนม์อยู่ และเสด็จดับขันธปรินิพพานไปสู่ภาวะอันประเสริฐ

๕. โลกวิทู ทรงเป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง ไม่มีบุคคลผู้เปรียบปาน

๖. อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ ทรงเป็นผู้สามารถฝึกบุคคลที่สมควรฝึก ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า

๗. สัตถา เทวมนุสธานัง ทรงเป็นศาสดาผู้สั่งสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. พุทโธ ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยพระธรรม

๙. ภควา ทรงเป็นผู้มีความสามารถในการจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ให้ถูกกับอุปนิสัยและบารมี

เมื่อสรุปแล้ว ก็ได้พระคุณ ๓ ประการ คือ

๑. พระบริสุทธิคุณ ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง สมควรเป็นทักษิณียบุคคลอันเลิศ

๒. พระปัญญาธิคุณ ทรงเป็นผู้มีความรู้มีความฉลาดเฉียบแหลมทั้งคดีโลกและคดีธรรม ไม่มีบุคคลใดเปรียบปานได้

๓. พระมหากรุณาธิคุณ ทรงเป็นผู้เปี่ยมล้นด้วยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ประรณนาที่จะ รื้อสัตว์ชนสัตว์ให้ข้ามพ้นจากสังสารทุกข์ แม้จะทรงลำบากเหน็ดเหนื่อยสักปานใดก็ตาม

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยคุณ ๖ ประการ คือ

๑. สวากขาโต ภาวะวะตา ธัมโม เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสรู้ไว้ดีแล้ว โดยประการทั้งปวง สามารถทำผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดไปสู่โลกที่ชั่ว และนำไปถึงความบริสุทธิ์หมดจดได้อย่างประเสริฐสุด ได้แก่ ปริยัติธรรม ๑ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ รวมเรียกว่า พระสัทธรรม ๑๐ ประการ

๒. สันติภูมิโก เป็นธรรมอันผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง

๓. อกาลิโก เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ และให้ผลได้ ไม่จำกัดกาล

๔. เอหิพัสสโก เป็นธรรมที่ควรกล่าวเรียกบุคคลอื่นให้มาดู มาศึกษาปฏิบัติ พิสูจน์ความจริงได้

๕. โอปนยิโก เป็นธรรมที่ควรน้อมเข้ามาสำเหนียกศึกษาและปฏิบัติฝึกหัดตัดกาย วาจาใจ ให้ประณีตงดงามยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ

๖. ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ เป็นธรรมที่วิญญูชนเหล่านั้นปราชาญ์ ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้จำเพาะตน ไม่สามารถรู้แทนกันได้

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยคุณ ๙ ประการ คือ

๑. สุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตรงตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่มีมารยาสาโลย

๒. อชุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติมุ่งตรงต่อหนทางแห่งพระนิพพาน ไม่เบี่ยงเบน คดงอ ไม่ข้องเกี่ยวด้วยที่สุดต่อ่ง ๒ สาย

๓. ญายุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความรู้อย่างเห็นจริงตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่เพื่อความเป็นผู้ลวงโลก

๔. สามิจิปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง

๕. อาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ

๖. ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ

๗. ทักขิณียโย เป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน

๘. อัญชลีกรณียะ เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี

๙. อนุตตรัง ปุญญักเขตตัง โลกัสสะ เป็นเนื่อนาบุญของโลกอันยอดเยี่ยม ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า

ข้อ ๓ ถาม. การบูชาคุณพระรัตนตรัย ด้วยอามิสบูชา นั้น วัตถุประสงค์ไหน ที่นิยมบูชาองค์พระรัตนะใด เพราะเหตุใด จงให้คำอธิบายเหตุผลประกอบด้วย ? จงอธิบายให้ชัดเจน

ตอบ. การบูชาคุณพระรัตนตรัยด้วยอามิสบูชา นั้น มีอธิบายดังนี้

๑. บูชาคุณของพระพุทธเจ้า ด้วยรูป ของหอม คือ รูป ๓ ดอก เป็นการบูชาพระพุทธรูปโดยย่อ ๓ ประการ คือ พระบริสุทธิคุณ พระปัญญาธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ รูป ๔ ดอก เป็นการบูชาพระพุทธรูป ๔ ประการ มี อรหันตคุณ เป็นต้น เพราะพระคุณของพระพุทธเจ้านั้น ส่งกลิ่นหอมไปได้ทั้งทวนลมและตามลม

๒. บูชาคุณของพระธรรม ด้วยเทียน ๒ เล่ม อันหมายถึง พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยสรุปเป็น ๒ ประการ คือ พระธรรม กับ พระวินัย เพราะธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นดุจประทีปส่องสว่างให้แก่สัตว์โลกผู้มีตมด้วยอวิชชา ให้ได้พบแสงสว่างของชีวิต มองเห็นหนทางแห่งบารมีธรรม

๓. บูชาคุณของพระสงฆ์ ด้วยดอกไม้พวงมาลัย อันบ่งบอกถึงภาวะแห่งพระสงฆ์ ผู้มาจากต่างตระกูล ต่างฐานะ ต่างอุปนิสัยใจคอ แต่เมื่อเข้ามาสู่พระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมเข้าสู่ระเบียบอันเดียวกัน ไม่กระจัดกระจาย ไม่นอกกริตนอกรอยแห่งพระธรรมวินัย หมั่นสำเหนียกศึกษาและปฏิบัติอยู่ในกรอบแห่งพระธรรมวินัย หรือเปรียบประดุจนายมालาการผู้ฉลาด สามารถเลือกเก็บดอกไม้จากนานาพันธุ์ แล้วนำมาร้อยด้วยเส้นด้าย ให้เป็นระเบียบ ให้ดูหลากสีสังคางได้ พระพุทธรองค์ ทรงเปรียบดุนายมालาการผู้ฉลาด เส้นด้ายเปรียบได้กับพระธรรมวินัย ดอกไม้ นานาพันธุ์ เปรียบได้กับพระสงฆ์ผู้มาจากตระกูลต่าง ๆ

ข้อ ๔ ถาม. คำว่า รัตนตรัย หมายความว่าอย่างไร ? พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ ได้ชื่อว่า รัตนะ นั้น เพราะเหตุใด? จงอธิบายให้ชัดเจน

ตอบ. คำว่า รัตนตรัย หมายความว่า แก้ววิเศษ ๓ ดวง เพราะแก้ววิเศษนั้นสามารถที่จะดลบันดาลสิ่งอันน่าปรารถนาให้แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของ หรือผู้ใช้ ได้ตามความปรารถนาฉันใด พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ ได้ชื่อว่า รัตนะ นั้น เพราะย่อมยังประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ตลอดถึงสมบัติอันน่าใคร่ปรารถนาให้สำเร็จแก่บุคคลผู้เคารพบูชา

กราบไหว้ และปฏิบัติตาม ตามสมควรแก่การปฏิบัติ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดถึงการพ้นไปจากโลกทั้ง ๒ ได้ ฉะนั้น

ข้อ ๕ ถาม. คำว่า พุทธะ มีกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบายพอสมภูมิ

ตอบ. พุทธะ มี ๓ จำพวก คือ

๑. พระสัมมาสัมพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้ญะยธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมทั้งสั่งสอนให้ผู้อื่นได้ตรัสรู้ตาม สามารถประดิษฐานพระศาสนาให้มั่นคง มีพระสาวกสืบศาสนาต่ออีกยาวนาน ในยุคหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมมีได้พระองค์เดียวเท่านั้น

๒. พระปัจเจกพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้ได้ด้วยลำพังตนเอง แต่ไม่สามารถประดิษฐานพระศาสนาให้มั่นคง และไม่มีพระสาวกสืบพระศาสนาต่อ ในยุคหนึ่ง ๆ สามารถมีได้หลายองค์ แต่ต่างก็เป็นอิสระจากกัน ไม่มีใครเป็นศาสดา หรือ สาวก

๓. พระสาวกพุทธะ หรือ พระอนุพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้ตรัสรู้ตาม ซึ่งแบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ

๑) พระอัครสาวก หมายถึง คู่แห่งพระสาวกผู้เป็นเลิศยิ่งกว่าพระสาวกรูปอื่น มี ๒ รูป คือ ฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวา

๒) พระมหาสาวก หมายถึง พระสาวกชั้นผู้ใหญ่ ผู้มีบทบาทในการช่วยเหลือภาระกิจการเผยแผ่ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีจำนวน ๘๐ รูป ซึ่งรวมทั้งพระอัครสาวก ๒ รูปเข้าด้วย

๓) พระปகิตสาวก หมายถึง พระสาวกธรรมดา ที่ไม่มีบทบาทในการเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น แบ่งเป็น ๔ คู่ ๘ บุคคล คือ

พระโสดาปัตติมรรคบุคคล กับ พระโสดาปัตติผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

พระสกทาคามีรรคบุคคล กับ พระสกทาคามีผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

พระอนาคามีรรคบุคคล กับ พระอนาคามีผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

พระอรหันตมรรคบุคคล กับ พระอรหันตผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

ข้อ ๖ ถาม. พระสัมมาสัมพุทธะนั้น มีกี่ประเภท คือประเภทไหนบ้าง? ท่านเหล่านั้นมีความต่างกันและเหมือนกันอย่างไรบ้าง? จงอธิบายให้สมภูมิ

ตอบ. พระสัมมาสัมพุทธะนั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑. พระปัญญาธิกะสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญบารมีหนักทางปัญญา ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป คือ บำเพ็ญบารมีแล้วนึกอยู่ในใจ อยู่ ๗ อสงไขย พร้อมกับเปล่งออกมาทางวาจาอีก ๙ อสงไขย และหลังจากได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ อีก ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัป เช่น พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา เป็นต้น

๒. พระสัทธาธิกะสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญบารมีหนักทางศรัทธา ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๔๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป คือ บำเพ็ญบารมีแล้วนึกอยู่ในใจ ๑๔ อสงไขย เปล่งวาจาออกมา ๑๘ อสงไขย หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ อีก ๘ อสงไขย กับอีกแสนกัป เช่น พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น

๓. พระวิริยาธิกะสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญบารมีหนักทางความเพียรพยายาม ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๘๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป คือ บำเพ็ญบารมีแล้วนึกอยู่ในใจ ๒๘ อสงไขย เปล่งวาจาออกมา ๓๖ อสงไขย และหลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ อีก ๑๖ อสงไขย กับอีกแสนกัป เช่น พระศรีอริยเมตไตรย์ ที่จะตรัสรู้ข้างหน้า เป็นต้น

ข้อ ๗ ถาม. จงจำแนกพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็น ๑ อย่าง ๒ อย่าง ๓ อย่าง ๕ อย่าง และ ๙ อย่าง มาดู ว่าได้แก่อะไรบ้าง ? พร้อมด้วยคำอธิบาย

ตอบ. พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มี ๑ ได้แก่ อปปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท เพราะพระพุทธองค์ทรงสรุปหลักคำสอนทั้งหมดลงในความไม่ประมาท ดังพระดำรัสที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด ไม่มีรอยเท้าใด ที่จะใหญ่กว่ารอยเท้าช้างไปได้ ฉันทใด พระธรรมวินัย ที่ตถาคตแสดงแล้วทั้งหมด ย่อมรวมลงในความไม่ประมาทได้ ฉันทนั้น เหมือนกัน เพราะเมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังคุณธรรมต่าง ๆ ให้เกิดได้”

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มี ๒ ได้แก่ พระธรรม กับ พระวินัย อธิบายว่า หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าถึงจะมีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๓ ก็จริง แต่เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว ก็ได้ พระดำรัสอันเป็นส่วนคำสั่ง อันเป็นพุทธอาณา^๑ เรียกว่า พระวินัย และพระดำรัสอันเป็นส่วนคำสอน อันเป็นพระพุทธานุญาต เรียกว่า พระธรรม

^๑ พุทธอาณา แปลว่า อาณาของพระพุทธเจ้า หมายถึง ลักษณะคำสอนที่เป็นข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม ถ้าไม่ปฏิบัติตามย่อมมีโทษ ได้แก่ หลักคำสอนที่เป็นส่วนแห่งศีล อาณาของพระพุทธเจ้าย่อมแผ่ไปในแสนโกฏิจักรวาล เมื่อบุคคลปฏิบัติญาณตนว่าเป็นพุทธบริษัทแล้ว แม้จะไปอยู่ ณ ถิ่นใด จักรวาลใดก็ตาม ถ้าประพฤติผิดในศีลสิกขาบทของตนแล้ว ก็ถือว่า ศีลขาด เช่นเดียวกัน.

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มี ๓ ได้แก่ พระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก อธิบายว่า พระวินัยปิฎกนั้น ว่าด้วยเกี่ยวกับพุทธอาณาน หรือ อาณาเทศนา เป็นกฎข้อบังคับให้ต้องกระทำตาม มีทั้งหมด ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น, พระสุตตันตปิฎกนั้น ว่าด้วยโวหารเทศนาตามสมควรแก่อุปนิสัยของเวไนยสัตว์ มีทั้งหมด ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น, พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยปรมัตถเทศนา ที่ทรงแสดงตามสภาวะของปรมัตถธรรม ไม่เกี่ยวข้องกับสัตว์บุคคล เป็นปรมัตถสังขจะ มีทั้งหมด ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มี ๕ คือ นิกาย ๕ ได้แก่

๑. ที่มณีกาย ว่าด้วยเรื่องพระธรรมคำสอนที่มีเนื้อหาขนาดยาว

๒. มัชฌิมนิกาย ว่าด้วยเรื่องพระธรรมคำสอนที่มีเนื้อหาขนาดกลาง

๓. สังยุตตนิกาย ว่าด้วยเรื่องพระธรรมคำสอนที่มีหัวเรื่องเกี่ยวข้องกัน คือ ชุมชุม พระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่า สังยุตต์หนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เนื่องกัน หรือ ตามหัวข้อ หรือ บุคคลที่เกี่ยวข้องกัน รวม ๕๖ สังยุตต์ มีทั้งหมด ๗,๗๖๒ สูตร

๔. **อังคุตตรนิกาย** ว่าด้วยเรื่องพระธรรมคำสอนที่เพิ่มจำนวนขึ้นทีละน้อย คือ ชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาตหนึ่ง ๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรม รวม ๑๑ นิบาต หรือ ๑๑ หมวดธรรม มีทั้งหมด ๙,๕๕๗ สูตร

๕. ขุททกนิกาย ชุมนุมพระสูตร คาถาภาสิต คำอธิบาย และเรื่องราวเบ็ดเตล็ด ที่จัด
เข้าในสืพนิกายแรกไม่ได้ มี ๑๕ คัมภีร์ และอภิธรรมปิฎก ก็จัดในขุททกนิกายนี้ด้วย

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มี ๙ คือ นวังคสัตถุศาสน์ หลักคำสอนของพระ
บรมศาสดามิองค์ ๙ ได้แก่

๑. สุตตะ ได้แก่ อุกโกตวิกังค นิทเทส ชันธกะ ปริวาร พระสูตรต่าง ๆ มีมงคลสูตร เป็นต้น

๒. เคยยะ ได้แก่ พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถาทั้งหมด

๓. เวैयाกรณะ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถาและพระพุทธรูป
วณะที่ไม่ได้จัดเข้าในองค์ ๘ ได้ชื่อว่า เวैयाกรณะ ทั้งหมด

๔. คาคา ได้แก่ พระธรรมบท เถรคาคา เถรีคาคา และคาคาล้วน ๆ ที่ไม่มีชื่อว่า สุต
ในสตตนิบาต

๕. อุทาน ได้แก่ พระสูตร ๘๒ สูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งด้วยโสมนัสสัญญา

๖. อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ข้อนี้สมจริงดังคำที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้”

๗. ชาตกะ เป็นการแสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า มี อปินณกชาตก เป็นต้น มีทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง

๘. อัပ္พภูตธรรม ได้แก่ พระสูตรที่ปฏิสังยุตต์ ด้วยอัจฉริยอัပ္พภูตธรรมทั้งหมด

๙. เวทลละ ได้แก่ ระเบียบคำที่ผู้ถามได้ความรู้แจ้งและความยินดี แล้วถามต่อๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร และสักกปัญหสูตร เป็นต้น

ข้อ ๘ ถาม. พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น แบ่งเป็นกี่ประเภท และแต่ละประเภทนั้น มีกี่จำพวก คือใครบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมุติสงฆ์ หมายถึง พระภิกษุสงฆ์ (รวมทั้งสามเณรด้วย) และ พระภิกษุณีสงฆ์ (รวมทั้งสามเณรีด้วย) ผู้ได้รับการบรรพชาอุปสมบทโดยถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ถือเพศเป็นบรรพชิต ซึ่งยังเป็นปุถุชนอยู่ แต่มีความใส่ใจในการศึกษาและปฏิบัติเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ คือ มรรค ผล นิพพาน ต่อไป

๒. อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนผู้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้รู้แจ้งมรรค ผล นิพพาน ตามองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามสมควรแก่การปฏิบัติและอุปนิสัยบารมีธรรม มี ๔ คู่ ๘ บุคคล คือ

พระโสดาปัตติมรรคบุคคล กับ พระโสดาปัตติผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

พระสกทาคามีมรรคบุคคล กับ พระสกทาคามีผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

พระอนาคามีมรรคบุคคล กับ พระอนาคามีผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

พระอรหันตมรรคบุคคล กับ พระอรหันตผลบุคคล นับเป็น ๑ คู่

ซึ่งบุคคลผู้เป็นอริยสงฆ์เหล่านี้ มีได้ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ยกเว้นพระอรหันต์ มีได้เฉพาะบรรพชิต เท่านั้น

ข้อ ๙ ถาม. พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ละองค์นั้น มีพระคุณต่อเราอย่างไร เราจึงได้ทำการบูชา ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ละองค์นั้น มีพระคุณต่อเรา ดังนี้

๑. พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสมบารมีมาเพื่อการได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และเมื่อได้ตรัสรู้เผยแผ่ธรรมโดยชอบด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงอาศัยพระมหากรุณาธิคุณ

๒ ปฏิสังยุตต์ แปลว่า ประกอบ หรือ ประดับ หรือบริบูรณ์, อัจฉริยอัပ္พภูตธรรม แปลว่า ธรรมอันปรากฏแจ้งประจักษ์ และมีความวิจิตรอัศจรรย์ โดยสภาวะของธรรมะเอง หรือความอัศจรรย์แห่งผลการปฏิบัติ ฉะนั้น คำว่า ปฏิสังยุตต์ด้วยอัจฉริยอัပ္พภูตธรรม จึงหมายถึง พระสูตรที่บริบูรณ์ด้วยหลักธรรมที่น่าอัศจรรย์โดยสภาวะและผลของการปฏิบัติ

เสด็จเทศนาสั่งสอนสัตว์ ให้ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การปฏิบัติและอุปนิสัยบารมี และทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้เป็นสมบัติตกทอดมาถึงอนุชนคนรุ่นหลังอย่างเรา ให้ได้รับประโยชน์จากพระคุณเหล่านั้นด้วย

๒. พระธรรม เป็นคุณชาติอันประเสริฐ เพราะเป็นสิ่งทรงไว้ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรม ไม่ให้ตกไปสู่โลกที่ชั่ว สุทธาณะที่เลวทราม ย่อมยังผู้ปฏิบัติให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ทิณฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ ในโลกปัจจุบัน สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในโลกหน้า และปรมาตมะประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งปวง

๓. พระสงฆ์ เป็นผู้ฝึกฝนในการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อรู้ญะยธรรม และปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม จนได้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว นำธรรมะนั้น มาบอกมาสอน ช่วยรักษาสืบทอดพระศาสนาอันเป็นสมบัติอันล้ำค่า ให้ตกทอดมาถึงพวกเรา

ด้วยเหตุนี้ เราจึงได้ทำการบูชา พระรัตนะทั้ง ๓ ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

ข้อ ๑๐ ถาม. พระพุทธกับพระธรรมนั้น อย่างไหนมีพระคุณมากกว่ากัน ? จงอธิบายและชี้แจงเหตุผล

ตอบ. ในข้อนี้ ท่านแสดงความเห็นไว้เป็น ๓ นัย คือ

นัยที่หนึ่งกล่าวว่า พระพุทธเจ้ากับพระธรรมนี้มีพระคุณเท่ากัน เพราะพระพุทธเจ้าจะปรากฏขึ้นได้ก็ต้องอาศัยพระธรรม พระธรรมจะปรากฏขึ้นได้ก็ต้องอาศัยพระพุทธเจ้า

นัยที่สองกล่าวว่า พระธรรมมีพระคุณมากกว่า เพราะพระธรรมเป็นเหตุ พระพุทธเจ้าเป็นผล พระธรรมเป็นสภาวะที่บริสุทธิ์ไม่ประกอบด้วยอสุภะ ชาติ ชรา มรณะ สำหรับพระพุทธเจ้านั้น ถึงแม้ภายในพระทัยสันดานของพระองค์จะประกอบด้วยพระธรรมอันบริสุทธิ์แล้วก็จริง แต่พระสรีระของพระองค์ยังเป็นอสุภะอยู่

นัยที่สามกล่าวว่า พระพุทธเจ้ามีพระคุณมากกว่าพระธรรม เพราะพระพุทธเจ้าเป็นเจ้าของพระธรรม ถึงแม้พระธรรมจะมีประจำอยู่แล้วในโลกก็ตาม แต่ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมาแสดงพระธรรมแล้ว ลำพังแต่พระธรรมอย่างเดียวนั้นก็ไม่สามารถจะช่วยสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏได้ เพราะพระธรรมไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะเป็นแต่สภาวะ ไม่มีวิริยะอุตสาหะที่จะชักชวนสัตว์ทั้งหลายให้เข้าใจในสภาวะที่เป็นธรรม และข้อปฏิบัติในการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ส่วนพระพุทธเจ้านั้นทรงสามารถแนะนำชักชวนสัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่ศรัทธาให้มีศรัทธาเกิดขึ้น ที่ยังไม่มี ความเข้าใจในธรรมะก็ทรงแนะนำให้เข้าใจในธรรมะ ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติธรรมก็ทรงชักชวนให้ปฏิบัติธรรม ที่ยังต้องตกอยู่ในสังสารวัฏก็ทรงช่วยให้พ้นออกไปจากสังสารวัฏ หรือกำลังตกทุกข์ได้ยาก ก็ทรงช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ยากลำบาก

ต่าง ๆ ได้ ทั้งทรงช่วยให้พ้นออกไปจากความทุกข์ยากลำบากนั้น ๆ ได้อีกด้วย ทั้งทรงแนะนำสั่งสอนผู้ที่มีความปรารถนาต้องการจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธะให้ดำเนินไปสู่หนทางแห่งความเป็นพระสัมมาสัมพุทธะในอนาคตต่อไป อนึ่ง พระธรรมนั้นมีข้ออุปมาไว้ว่า เหมือนกับรัตนะทั้ง ๗ จะเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากเพียงใดก็ตาม แต่รัตนะทั้ง ๗ นั้นก็คงเพียงเป็นของใช้ สำหรับพระเจ้าจักรพรรดิจะทรงใช้ ฉะนั้น จึงถือว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณมากกว่าพระธรรม

ตามวาทะที่ได้กล่าวไว้ทั้งสามนัยนี้ วาทะของนัยที่สามเป็นวาทะที่อาจารย์ทั้งหลายมีความพึงพอใจมากกว่า

ข้อ ๑๑ ถาม. พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนพระธรรมวินัย แก่ประชาสัตว์ทั้งหลายนั้น ทรงมุ่งหวังประโยชน์อะไรบ้าง ? และประโยชน์เหล่านั้น บุคคลจะบรรลุถึงได้ด้วยการปฏิบัติอย่างไรบ้าง ? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. ทรงมุ่งประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในภพปัจจุบัน

๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภพหน้า

๓. ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง

บุคคลที่บรรลุทิฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันภพนี้ได้นั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตที่ดีในการศึกษาเล่าเรียนที่ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนที่ดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการงานของตัวไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี

๓. กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว

๔. สมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

มีคำอธิบายว่า ธรรม ๔ ข้อนี้เป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้ได้บรรลุผล คือ ลาภ ความร่ำรวย ยโส ความมียศฐาบรรดาศักดิ์ สุข ความสุข ปลื้ม ความสรรเสริญ ซึ่งเป็นประโยชน์ในปัจจุบันนี้เท่านั้น หากใช้เป็นประโยชน์โดยตรงไม่ แต่เมื่อบุคคล มีความปรารถนาอยากได้บรรลุผลเช่นนั้นแล้ว บำเพ็ญคุณธรรม ๔ ข้อนี้ให้บริบูรณ์ ก็อาจสำเร็จได้ทุกประการ อาศัยเหตุนี้ จึงเรียกว่าประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง

บุคคลที่บรรลุถึงสัมปราชัยกัตถะ คือ ประโยชน์ในภายหน้าได้ ต้องประกอบด้วย
คุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำ
ชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยดีไม่มีโทษ

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่ผู้อื่น

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์
เป็นต้น

อธิบายความว่า ประโยชน์ในภายหน้า ได้แก่ สมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ
สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ๓ สมบัตินี้ อันบุคคลจะพึงได้พึงถึง ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติ
ตามธรรม ๔ ประการนี้ มิใช่แต่เท่านั้น คุณธรรม ๔ ประการนี้ บุคคลบำเพ็ญให้บริบูรณ์
แล้ว แม้ถึงในปัจจุบันก็ย่อมได้รับผลดี คือ ความสุข ความเจริญ ทำให้ร่างกายและชีวิต
ตลอดถึงทรัพย์สมบัติของเราอันหาสาระมิได้ ให้ประกอบด้วยสาระ เหตุนี้นักปราชญ์จึง
กล่าวธรรม ๔ ประการนี้ ว่าเป็นประโยชน์ในภายหน้า

บุคคลที่จะบรรลุถึงปรมาตมะ คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ พระนิพพานนั้น ต้อง
ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ

๑. อธิศีลสิกขาสัมปทา ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอธิศีลสิกขา คือ ศีลอันยิ่งยวด

๒. อธิจิตตสิกขาสัมปทา ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอธิจิตตสิกขา คือ สมาธิอัน
ยิ่งยวด

๓. อธิปัญญาสิกขาสัมปทา ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอธิปัญญาสิกขา คือ ปัญญา
อันยิ่งยวด

อธิบายความว่า ประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน นั้น อันบุคคลจะพึง
ได้พึงถึง ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติ ตามธรรม ๓ ประการนี้ ซึ่งเมื่อบุคคลบำเพ็ญให้
บริบูรณ์ในธรรม ๓ ประการนี้แล้ว ย่อมจะได้บรรลุผลอันไพบูรณ์ อันเป็นเหตุตัดภพตัดชาติ
ตัดความเวียนว่ายตายเกิด นำให้ถึงพระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งปวง

ข้อ ๑๒ ถาม. การสร้างบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราที่ใช้เวลาถึง ๔ อสงไขย แสน
มหากัปป์ นับตั้งแต่ได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนมานั้น อยาก
ทราบว่าการนับเวลา ๔ อสงไขยนั้นนับโดยวิธีใด ? จงอธิบาย

ตอบ. นับโดยวิธีถือเอากัปป์ที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นและมีได้อุบัติขึ้นที่ผ่านมาแล้ว
เป็นหลักเกณฑ์ ดังนั้น การนับอสงไขยนี้จึงมีการนับเป็น ๒ ประการ คือ

๑. นับอสงไขยปี

๒. นับอสงไขยกัป

การนับอสงไขยปีนั้นนับตามสังขยา โดยตั้งเลขหนึ่งลงข้างหน้าแล้วเขียนเลขศูนย์ลงไปให้ครบ ๑๔๐ ตัว เรียกว่า หนึ่งอสงไขยปี นับอสงไขยกัปนั้นนับตามมหากัปที่เกี่ยวข้อง การสร้างบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย แสดงจำนวนปีเป็นตัวเลขไม่ได้ เพียงแต่กล่าวได้ว่า ๔ อสงไขยกัป ๗ อสงไขยกัป ๑๐-๑๐๐-๑,๐๐๐ อสงไขยกัป ดังนี้ เป็นต้น

ในมหากัปที่หนึ่ง มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ๔ พระองค์ ทรงพระนามว่า **ตณ्हังกร เมธังกร สรณังกร ทิปังกร** เมื่อศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ คือ ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปังกรองค์ที่ ๔ ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายในมหากัปที่หนึ่งได้สิ้นสุดลงแล้ว มหากัปต่อจากนั้น ก็ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดอุบัติขึ้นอีกเลย กัปที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นนี้เรียกว่า **สุญญกัป** ในระหว่างสุญญกัปนั้นมีมหาหลาย ๆ มหากัป จนไม่สามารถจะคำนวณนับได้ว่ามีกี่มหากัป นี้แหละเรียกว่า หนึ่งอสงไขยกัป เป็นอสงไขยกัปที่หนึ่ง

ต่อจากอสงไขยกัปครั้งที่หนึ่งมา ก็มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกหนึ่งพระองค์ ทรงพระนามว่า **โกณฑัญญะ** ในเวลาที่ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามโกณฑัญญะได้อุบัติขึ้นในโลกนั้น เวลานั้นเรียกว่า มหากัปหนึ่ง เป็นมหากัปที่สอง เมื่อมหากัปที่สองอันเป็นศาสนาของพระโกณฑัญญะสัมมาสัมพุทธเจ้าได้สิ้นสุดลงแล้ว ต่อแต่นั้นก็เป็นสุญญกัปอีก สุญญกัปนี้ก็มีมหากัปหลาย ๆ มหากัปเช่นเดียวกับสุญญกัปครั้งที่หนึ่งนั่นเอง นี้แหละเรียกว่า หนึ่งอสงไขยกัป เป็นอสงไขยกัปที่สอง

ต่อจากอสงไขยกัปครั้งที่สองมา ก็มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ ตามลำดับ ทรงพระนามว่า **มังคละ สุมนะ เรวตะ โสภิตะ** ในเวลาที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นนั้น เวลานั้นเรียกว่า มหากัปหนึ่ง เป็นมหากัปครั้งที่สาม เมื่อมหากัปครั้งที่สามได้สิ้นสุดลงแล้ว ต่อแต่นั้นไปก็เป็นสุญญกัปอีก สุญญกัปนี้ก็จะเหมือนกันกับมหากัปหลาย ๆ มหากัป เช่นเดียวกับสุญญกัปที่ได้กล่าวมาแล้ว นี้แหละเรียกว่า หนึ่งอสงไขยกัป เป็นอสงไขยกัปที่สาม

ต่อจากอสงไขยกัปครั้งที่สามมา ในมหากัปที่สี่ ก็มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ทรงพระนามว่า **อโนมทัสสี ปทุมะ นารทะ** อุบัติขึ้นในโลกตามลำดับกัน เมื่อพระพุทธศาสนาของพระนารทะสัมมาสัมพุทธเจ้าสิ้นสุดลงแล้ว ต่อแต่นั้นไปก็เป็นสุญญกัปอีก สุญญกัปนี้ก็จะกันไปเช่นเดียวกับสุญญกัปทั้งสามตามที่กล่าวมาแล้วแต่ต้นนั้น นี้แหละเรียกว่าหนึ่งอสงไขยกัป เป็นอสงไขยกัปที่สี่

ต่อจากอสงไขยกัปครั้งที่สี่มา ก็มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นหนึ่งพระองค์ ทรงพระนามว่า **ปทุมุตตระ** เป็นมหากัปที่ห้า ตามที่ได้อธิบายมานี้เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าการสร้างบารมี ๔

อสงไขยกัปของพระพุทธเจ้าของเรา นั้น ให้นับ ๔ อสงไขยกัปตามที่ได้กล่าวมานี้ ซึ่งเป็นวิธีนับประการที่สอง

ส่วนวิธีการนับแสนมหากัปนั้น นับตั้งแต่มหากัปที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ เป็นต้นมา จนถึงมหากัปที่มีสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นสองพระองค์ทรงพระนามว่า สีซี เวสสกุ ซึ่งเป็นมหากัปก่อนภัทรกัปนี้

อนึ่ง มหากัปที่มีพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเพียงพระองค์เดียว โดยปกติแล้ว เรียกว่า สารกัป แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทรงแสดงไว้ในพุทธวงศ์พระบาลีว่าเป็น มัณฑกัป ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าในกัปนั้นแม้จะมีพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเพียงพระองค์เดียวก็จริง แต่เป็นกัปที่ไม่มีพวกอัญญเดียรถีย์และลัทธิอื่น ๆ อุบัติขึ้นมาแทรกแซงศาสนาเลย คงมีแต่พระพุทธศาสนาอย่างเดียวเท่านั้นแผ่ไปในแสนโกฏิจักรวาล ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงไว้ว่าเป็นมัณฑกัป เหมือนกับเป็นกัปที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ๒ พระองค์นั่นเอง

ข้อ ๑๓ ถาม. กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติเกิดขึ้นนั้น มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง? และประเภทไหน มีพระพุทธเจ้าอุบัติเกิดขึ้นกี่พระองค์? จงชี้แจง

ตอบ. กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติเกิดขึ้นนั้น มี ๕ ประเภท คือ

๑) สารกัป	กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	๑	พระองค์
๒) มัณฑกัป	กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	๒	พระองค์
๓) วรกัป	กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	๓	พระองค์
๔) สารมัณฑกัป	กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	๔	พระองค์
๕) ภัทรกัป	กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	๕	พระองค์

ข้อ ๑๔ ถาม. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ข้างหน้านั้นมีเท่าไร และที่ปรากฏนาม ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าโคดมของเราแล้ว มีกี่ท่าน คือใครบ้าง และเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว จะมีพระนามว่าอย่างไร ในอนาคต?

ตอบ. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ข้างหน้านั้น ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว มีจำนวน ๕๑๐ ท่าน และที่ปรากฏนาม ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าโคดมของเราแล้ว มี ๑๐ ท่าน คือ

๑. พระอชิตะเถระ ที่เป็นโพธิสัตว์เมตเตยยะ ชื่อที่จะปรากฏ คือ พระศรีอาริยมตไตรย์

๒. พระเจ้ารามะ	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	รามะ
๓. พระเจ้าปเสนทิโกศล	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	ธัมมราชา
๔. เทวดาชื่ออภิกุ	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	ธัมมัสสามิ
๕. อสุรินทราหู	ชื่อ ทิมะโสณิ ชื่อที่จะปรากฏ คือ	นารทะ
๖. จังกีพราหมณ์	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	รังสีมณี
๗. สุภมาณพ	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	เทวเทวะ
๘. โตทยะพราหมณ์	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	ธัมมิสสระ
๙. ช้างนาฬาคีรี	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	ติสสะ
๑๐. ช้างปาลิเลยยกะ	ชื่อที่จะปรากฏ คือ	สุมังคละ

ข้อ ๑๕ ถาม. เพราะเหตุใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายจึงทรงอุบัติขึ้นมาในโลก และจะกล่าวได้ไหมว่าสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จะหมดสิ้นไปเมื่อใด ?

ตอบ. เหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นมาในโลกนั้น เพราะเหตุว่า ในโลกนี้มีธรรมประจำโลกอยู่ ๓ ประการ คือ ชาติ ชรา มรณะ ธรรมประจำโลกทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นธรรมที่มีประจำอยู่ในสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า เพราะเหตุนี้จึงต้องมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในมนุษยโลกนี้อยู่เสมอ เพื่อจะได้ช่วยเหลือสัตว์โลกทั้งหลายได้พ้นจากชาติ ชรา มรณะ อันเป็นธรรมที่เปียดเบียนสัตว์ทั้งหลายให้ได้รับแต่ทุกข์อยู่เป็นนิตย์ การที่จะกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จะหมดสิ้นไปเมื่อใดนั้น ก็คงกล่าวได้ว่าในเวลาใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ต้องอุบัติขึ้นในโลกอีกต่อไปแล้ว ในเวลานั้นสัตว์โลกทั้งหลายก็จะไม่พึงบังเกิดขึ้นในโลกอีกต่อไปแล้ว ถ้าตราบไดยังมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาอุบัติขึ้นในโลกอยู่เรื่อย ๆ ไป โดยมีระยะเวลาห่างกันเช่นนี้อยู่ ก็ยังกล่าวไม่ได้ว่าสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จะหมดสิ้นไปในเวลาใด หรือกล่าวอีกหนึ่งว่า ตราบใดที่สัตว์ทั้งหลายยังมีบังเกิดขึ้นในโลก ตราบนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ต้องมีอุบัติขึ้นในโลกเพื่อช่วยรื้อสัตว์ชนสัตว์ให้หมดไปจากโลก จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ตราบนั้นนั่นเอง

ข้อ ๑๖ ถาม. การหมุนเวียนของกาลเวลาและความเป็นไปของมนุษย์ในสังสารวัฏนี้ พระพุทธองค์ทรงแบ่งเป็นกี่ยุค คืออะไรบ้าง ? และแต่ละยุคนั้นอยู่ในช่วงระยะเวลาใด ความเป็นไปของมนุษย์ เป็นเช่นไรบ้าง ? จงอธิบาย

ตอบ. การหมุนเวียนของกาลเวลาและความเป็นไปของมนุษย์ในสังสารวัฏนี้ พระพุทธองค์ทรงแบ่งเป็น ๔ ยุค คือ

๑. กตยุค เป็นเวลา ๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี ความเป็นไปของมนุษย์ที่เกิดอยู่ในยุคนี้มีแต่ สัปบุรุษจำพวกเดียว

๒. เตรตายุค เป็นเวลา ๑,๒๙๖,๐๐๐ ปี ความเป็นไปของมนุษย์ที่เกิดอยู่ในยุคนี้เป็น สัปบุรุษ ๓ ส่วน เป็นอัมธพาล ๑ ส่วน

๓. ทวาปรยุค เป็นเวลา ๘๖๔,๐๐๐ ปี ความเป็นไปของมนุษย์ที่เกิดอยู่ในยุคนี้เป็น สัปบุรุษครึ่งหนึ่ง อัมธพาลครึ่งหนึ่ง

๔. กลียุค เป็นเวลา ๔๓๒,๐๐๐ ปี ความเป็นไปของมนุษย์ที่เกิดอยู่ในยุคนี้เป็น สัปบุรุษ ๑ ส่วน อัมธพาล ๓ ส่วน

รวมระยะเวลาของยุคทั้ง ๔ เป็น ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี หมุนเวียนไปเช่นเดียวกันกับฤดูทั้ง ๓ หรือวันทั้ง ๗ และสมัยนี้เข้าอยู่ในกลียุค (ซึ่งนับตั้งแต่เวลาก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๒,๔๙๐ ปี หรือก่อนพุทธศักราช ๒,๕๗๐ ปี) ฉะนั้น เมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๕๒ นี้ ก็ผ่านปีกลียุค มาแล้วเป็นเวลาถึง ๕,๑๒๒ ปี ยังเหลืออีก ๔๒๖,๘๗๘ ปี ก็จะหมดเวลาของกลียุค ครั้นสิ้น เวลาแห่งกลียุคแล้ว ก็จะเข้าสู่ยุคต่อไป

การอุบัติขึ้นของพระสมณโคดมนี้ ทรงอุบัติขึ้นในเวลาที่เป็นกลียุค ส่วนพระศรีอาริยเมตไตรยนั้นจะทรงอุบัติขึ้นในเวลาที่เป็นกตยุค

ข้อ ๑๗ ถาม. อุปารหบุคคล คือ บุคคลที่สมควรสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุไว้ให้คนบูชา นั้น มีกี่จำพวก คือใครบ้าง ? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. อุปารหบุคคล คือ บุคคลที่สมควรสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุไว้ให้คนบูชา นั้น มี ๔ จำพวก คือ

๑. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. พระอรหันตปัจเจกพุทธเจ้า

๓. พระอรหันตสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔. พระเจ้าจักรพรรดิราช

เพราะพระอัฐิของท่านที่ทรงคุณอันเลิศเช่นนี้ เป็นสิ่งที่สมควรเคารพบูชาสักการะแก่ปวงชนทั่ว ๆ ไปได้ทั้งหมด

สำหรับอัฐิของพระภิกษุและคฤหัสถ์ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้น มิใช่เป็นที่เคารพบูชาสักการะแก่ชนทั่วไป ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงไม่ทรงอนุญาตให้สร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของพระภิกษุและคฤหัสถ์ที่เป็นปุถุชน ถ้าพระองค์ทรงอนุญาตแล้วไซ้ คนทั้งปวงก็จะพากันสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของบุคคลทั่วไปได้จนดาษดื่นพรว้าเพรื่อ เมื่อเจดีย์มีมากมายเช่นนี้แล้วก็มีอาจรู้ได้ว่าเจดีย์ไหนเป็นพระเจดีย์ที่สำหรับบรรจุพระบรมอัฐิของพระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า และเจดีย์ไหนเป็นเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของพระภิกษุและคฤหัสถ์ที่เป็นปุถุชน เมื่อประชาชนทั้งหลายมีความต้องการจะทำการเคารพบูชาสักการะพระบรมธาตุ ก็ไม่อาจ

ทำการเคารพสักการะบูชาพระเจดีย์อันเป็นองค์เจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุให้ถูกต้อง เมื่อการบูชาสักการะของชนเหล่านั้นไม่ถูก ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ที่เป็นบุญกุศลอันใหญ่หลวงแก่เขาเหล่านั้น ครั้นไม่สำเร็จเป็นบุญกุศลอันใหญ่หลวงแก่เขาแล้ว วันเวลาลานานไป ๆ ความศรัทธาเสื่อมใสก็จะค่อย ๆ เสื่อมไปจากจิตใจของชนทั้งหลายเหล่านั้น เป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาสู่พระพุทธศาสนา ทั้งเป็นเหตุที่ทำให้ผู้สร้างเจดีย์นั้น ไม่อาจจะทราบถึงคุณค่าของเจดีย์ว่าเป็นปูชนียสถานอันสูงส่งขนาดไหนเพียงใด และเหมาะสมแก่การบรรจุอัฐิของท่านผู้ใดบ้างอีกด้วย

ฉะนั้น ถ้าบ้านเมืองใด ประเทศใด มีการสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของครูอาจารย์หรือบิดามารดามากมายจนดาษดื่นแล้ว บ้านเมืองนั้น ประเทศนั้น ก็จะเสื่อมสิ้นจากพระพุทธศาสนา เพราะประชาชนโดยมาก หมดความเคารพเลื่อมใสในองค์พระสฤบเจดีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่ทำการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคลชนเอาไว้อยู่ในบริเวณเดียวกันกับพระเจดีย์ ๓ จำพวก คือ ธาตุเจดีย์คือเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อุเทสิกเจดีย์คือเจดีย์ที่มีพระพุทธรูป วิโรกเจดีย์คือตันพระศรีมหาโพธิ์ และเจดีย์ที่บรรจุอัฐิพระบริหารของพระพุทธเจ้าด้วยแล้ว ก็จะทำให้ผู้สร้างและผู้ที่มาทำการเคารพนั้น เสื่อมเสียจากบุญกุศลไปทั้งสิริมงคล ก็จะมีได้บังเกิดแก่ตน อีกด้วย

ดังนั้น หากว่า ต้องการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของครูอาจารย์ หรือบิดามารดาแล้ว ควรหาสถานที่ ที่ห่างไกลจากพระพุทธเจดีย์ และการสร้างนั้น อย่าให้เหมือนกันกับพุทธเจดีย์ และควรมีเครื่องหมายเพื่อให้ประชาชนทราบด้วยว่า เป็นเจดีย์บรรจุอัฐิของใคร วิธีที่ดีที่สุดของการบรรจุอัฐิครูอาจารย์หรือบิดามารดานั้น ก็มีวิธีที่จะทำได้ ดังนี้ คือ นำเอาอัฐิของท่านมาผสมกับวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเข้า ปั้นเป็นรูปนั้ หรือ รูปยืนแล้วตั้งไว้บนหิ้งบูชา จารึกชื่อของท่านลงไว้ที่รูปนั้น ทำการกราบไหว้ทุกวัน ก็จะเป็นการกระทำที่ดีที่สุด ได้เหมือนกัน

ข้อ ๑๘ ถาม. ปุชนียบุคคล คือ บุคคลผู้ควรเคารพบูชานั้น เมื่อว่าโดยสรุปลแล้ว มีกี่จำพวก คือใครบ้าง ? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. ปุชนียบุคคล คือ บุคคลผู้ควรเคารพบูชานั้น เมื่อว่าโดยสรุปลแล้วมี ๔ จำพวก คือ

๑. บิดามารดา (รวมทั้งปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา หรือ ผู้มีพระคุณอื่น ๆ ด้วย) เพราะบิดามารดา เป็นผู้ให้กำเนิด และเลี้ยงดูบุตรธิดา ให้การศึกษาอบรม สั่งสอนให้เป็นคนดี เป็นต้น

๒. ครูอาจารย์ (รวมทั้งพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์ สมณะ พราหมณ์ ผู้บอกสอนธรรม เป็นต้นด้วย) เพราะครูอาจารย์ เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทนั้ลปะความรู้ให้แก่ศิษยานุ

ศิษย์ ด้วยดวงใจอันประกอบด้วยเมตตา กรุณา ในศิษย์ เป็นอุปัชฌายาคนที่ ๒ ของศิษย์ โดยการห้ามมิให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา สั่งสอนศิลปวิทยาให้โดยไม่ปิดบังอำพราง เป็นต้น

๓. พระราชา มหากษัตริย์ (รวมทั้งผู้ปกครองประเทศ ที่สร้างคุณความดีแก่ประเทศชาติบ้านเมืองด้วย) เพราะพระราชมหากษัตริย์ ทรงเป็นผู้รักษาค้ำครองปกป้องประเทศชาติให้อยู่รอดปลอดภัย และพัฒนาบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข เห็นพระราชาราชฎีร์ อุบัติเหตุหลานของตน ฉะนั้น

๔. พระศาสดาของศาสนา (รวมทั้งบุคลาการองค์ศาสนาด้วย เช่น ศาสนาพุทธ ได้แก่ พระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้สืบทอดศาสนาด้วย) เพราะพระศาสดา เป็นผู้ชี้บอกสิ่งที่ยังไม่รู้ให้รู้ ที่ยังไม่เข้าใจ ให้ได้เข้าใจ แสดงประโยชน์ให้ได้ทราบ เป็นต้น อุปัชฌาย์ ผู้ประทานชีวิตใหม่ให้ ฉะนั้น

ข้อ ๑๙ ถาม. ทักขิณียบุคคล คือ บุคคลผู้ควรเพื่อรับทักษิณาทาน ที่บุคคลจัดไว้ต้อนรับนั้น มีกี่จำพวก คือใครบ้าง ?

ตอบ. ทักขิณียบุคคล คือ บุคคลผู้ควรเพื่อรับทักษิณาทานที่บุคคลจัดไว้ต้อนรับนั้น มี ๔ จำพวก คือ

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า
๓. พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๔. บิณฑบาตของบุตรธิดา

ข้อ ๒๐ ถาม. คำว่า นิสสัย อุปนิสสัย อนุสสัย วาสนา บารมี สันดาน สัญชาติญาณ ทั้ง ๗ อย่างนี้ มีความหมายต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. มีความหมายต่างกันดังนี้

นิสสัย หมายถึง กุศลและอกุศล คือ ความดีความชั่วที่มีประจำอยู่ในตัวของบุคคลนั้นๆ

อุปนิสสัย หมายถึง ความดีที่เป็นกุศลฝ่ายเดียว

อนุสสัย หมายถึง ความไม่ดีที่เป็นอกุศลฝ่ายเดียว

วาสนา หมายถึง ผลของความดีและความไม่ดี ที่เคยสั่งสมมาแต่อดีตชาติ หรือ วิภาวิณีภาจารย์ ท่านกล่าวหมายถึง ผลของอกุศลฝ่ายเดียวเท่านั้น

บารมี หมายถึง ธรรมที่เป็นปัจจัยนำไปบรรลู่ถึงฝั่งคือพระนิพพาน มี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐาน เมตตา อุเบกขา

สันดาน หมายถึง ความสับสนเนื่องติดต่อกันแห่งความประพจน์สัมมายาวนาน โดยไม่ขาดสาย หรือความหมักหมม แห่งความประพจน์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว

สัญชาตญาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องมีผู้ใดมาสั่งสอน คือ รู้จักเสพงาม รู้จักหากิน รู้จักกลัวภัยอันตราย

ข้อ ๒๑ ถาม. กิเลสทั้ง ๓ คือ วิติกมกิเลส ปริยฐานกิเลส และอนุสัยกิเลส แต่ละอย่าง ท่านจัดเข้าในกาลใด ? จงอธิบายพร้อมแสดงเหตุผลประกอบ

ตอบ. วิติกมกิเลส และ ปริยฐานกิเลส นั้น จัดเป็นเตกาลิกกิเลส คือ กิเลสที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ ได้แก่ กิเลสที่ล่วงไปแล้ว เรียกว่า อดีตกิเลส กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น เรียกว่า อนาคตกิเลส กิเลสที่กำลังปรากฏอยู่ เรียกว่า ปัจจุบันกิเลส

ส่วนอนุสัยกิเลสนั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ ไม่ได้จัดเข้าในปัจจุบันกาล หรือ อดีตกาล เพราะว่า ธรรมที่เกิดขึ้นอยู่ในระหว่างอุปาทะฐิติ ภังคะนั้นชื่อว่า ปัจจุบัน ธรรมที่ดับไปแล้ว ชื่อว่า อดีต ธรรมดาอนุสัยกิเลสนี้เป็นธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายนี้ อยู่เท่านั้น ต่อเมื่อมีเหตุมีปัจจัยเพียงพอแล้ว อนุสัยกิเลสนี้ก็ปรากฏขึ้นโดยเปลี่ยนเป็นปริยฐานกิเลส ซึ่งขณะนั้น ไม่เรียกว่า อนุสัยกิเลส และที่ดับไปแล้ว ก็ไม่เรียกว่า อนุสัยกิเลส ส่วนกิเลสที่จะเกิดต่อไปข้างหน้านั้น ท่านอนุฎีกาจารย์ และวิภาวินีฎีกาจารย์ แสดงว่า เป็นอนุสัย เพราะอนุสัยกิเลสนี้เป็นธรรมชาติที่จะเกิดต่อไปในสัตว์ทั้งหลาย ทั้งนั้นในเมื่อยังไม่ได้ประหาณด้วยมรรคทั้ง ๔ ฉะนั้น อนุสัยกิเลสจึงจัดเป็นอนาคตได้

ตามยมกอรรถกถาและมูลฎีกาแสดงว่า อนุสัยกิเลสนี้ ว่าโดยปริยายนัยแล้ว จัดเข้าอยู่ในกาลทั้ง ๓ ได้ คือ กิเลสที่ดับไปแล้วนั้น ก็ต้องเกิดขึ้นเป็นปริยฐานกิเลสเสียก่อน กิเลสที่กำลังเกิดอยู่ก็เป็นปริยฐานกิเลส และกิเลสที่จะเกิดต่อไป ก็ต้องเกิดขึ้นโดยอาการที่เป็นปริยฐานกิเลสเช่นเดียวกัน ปริยฐานกิเลสก็เนื่องมาจากอนุสัยกิเลสนั่นเอง หมายความว่า อนุสัยกิเลสเป็นเหตุ ปริยฐานกิเลสเป็นผล เมื่อปริยฐานกิเลสที่เป็นผลของอนุสัยกิเลสจัดเป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต ได้แล้ว ก็จัดเอาอนุสัยกิเลสที่เป็นเหตุให้เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคตได้เหมือนกัน นี่เป็นการแสดงโดยผลูปจารนัย (นัยโดยอ้อม) ไม่ใช่มุขยนัย (นัยโดยตรง)

สรุปความแล้ว อนุสัยกิเลส ท่านจัดเป็นเตกาลิกกิเลส คือ กิเลสที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ ได้โดยอนุโลม หรือ โดยอ้อม

ข้อ ๒๒ ถาม. นิพพานในพระพุทธศาสนานั้น ท่านแสดงไว้โดยนัยยะ ไต้ง ? และแต่ละนัยยะนั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. นิพพานในพระพุทธศาสนานั้น ท่านแสดงไว้โดยสรุปเป็น ๓ นัยยะ คือ

๑. นิพพานเมื่อว่า โดยลักษณะ มีอย่างเดียว คือ **สันติลักษณะ** หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นความสงบจากกิเลสและขันธ ๕ ทั้งหลาย หมายความว่า สภาพของพระนิพพานนั้น ไม่มีกิเลสเข้าไปอาศัย ทั้งโดยเป็นแดนเกิด หรือ โดยความเป็นอารมณ์ และพระนิพพานนั้น ไม่ใช่ภพภูมิ ไม่มีสัตว์ บุคคล ไม่มีจิต เจตสิก รูป ที่จะพึงรับรู้สวैया หรือเสพรสชาติของสภาพนั้น แต่เป็นสภาพที่ว่างเปล่าจากรูปนามขันธ ๕ ไม่ใช่สถานที่ใดๆ ไม่สามารถไปได้ด้วยยานพาหนะใด ๆ ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่สัมผัสได้ด้วยมโนวิญญาณอย่างเดียวนั้น ฉะนั้น สภาพของพระนิพพานจึงเป็นอัมมมรรณอย่างหนึ่ง ที่มีอยู่แล้ว ถึงบุคคลนั้น จะอยู่ที่ไหนก็ตาม เมื่อปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ จนถึงที่สุดแล้ว ก็จะได้รับรู้ธรรมคือพระนิพพานนั้นได้เอง

๒. นิพพานเมื่อว่า โดยปริยายแห่งเหตุ (การเข้าถึง) มี ๒ อย่าง คือ

(๑) **สอุปาทิเสสนิพพาน** หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับด้วยขันธ ๕ คือ ยังมีวิบากนามขันธและกัมมชรูป ที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน

(๒) **อนุปาทิเสสนิพพาน** หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ คือ ไม่มีวิบากนามขันธและกัมมชรูปเหลืออยู่แล้ว ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานไปแล้ว หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมปรายิกนิพพาน

๓. นิพพานเมื่อว่าโดยสภาพความเป็นอยู่ มี ๓ อย่าง คือ

(๑) **สญญตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น สญจสิ้นจากกิเลสและขันธ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว

(๒) **อนิมิตตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย หรือ รูปร่างสัณฐาน สีสัณ วรรณะ แต่อย่างใดเลย

ธรรมดารูปขันธนั้น ย่อมมีรูปกลาปเกิดร่วมกันอยู่ ฉะนั้น รูปร่างสัณฐาน สีสัณวรรณะ จึงปรากฏได้ ส่วนนามขันธ ๔ แม้ว่ารูปร่างสัณฐาน สีสัณวรรณะ จะปรากฏไม่ได้เหมือนรูปขันธก็จริง แต่ความเกิดสืบทอดกันไม่ขาดสายของนามขันธทั้ง ๔ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และปรจิตตวิฆานอภิญญาลาภบุคคลทั้งหลาย ย่อมเห็นได้ด้วยปัญญา คล้ายกับว่านามขันธ ๔ เหล่านั้น มีรูปร่าง สัณฐาน สีสัณวรรณะ ฉะนั้น จึงมีนิมิตเครื่องหมาย ส่วนความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่เป็นเช่นนั้น แม้แต่ประการใดเลย ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า อนิมิตตนิพพาน

(๓) **อัปปณิหิตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีอาภรณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะและไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น อธิบายว่า สังขตธรรมทั้งหลาย ที่เป็นรูปก็ตาม นามก็ตาม ต้องมีสภาพเป็นปณิหิตะ คือ เป็นอาภรณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ หรือ มีตัณหาตัณหะยานอยาก ทั้ง ๒ อย่างนี้ หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง เจืออยู่ด้วย แม้ว่า โลกุตตรจิตและเจตสิกที่ประกอบเหล่านี้ จะไม่มีอาภรณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัวตัณหากิจจริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็นปณิหิตธรรม เพราะยังต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนพระนิพพานนั้น ไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล เป็นธรรมภายนอกสัตว์บุคคลโดยส่วนเดียว ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัปปณิหิตนิพพาน

ข้อ ๒๓ ถาม. มีอุบายวิธีอย่างไรบ้าง ที่จะทำให้จิตใจของตนตั้งอยู่ในศีลธรรมได้ ? จงชี้แจง

ตอบ. อุบายวิธีที่จะทำให้จิตใจตั้งอยู่ในศีลธรรมได้นั้นมีอยู่ คือ ต้องหมั่นพิจารณาใคร่ครวญให้เห็นโทษของตนและโทษของผู้อื่นว่า ผู้ใดมีจิตใจต่ำเลวทรามแล้ว ผู้นั้นมีอาภรณ์ที่จะตั้งตนให้ดีได้ เพราะผู้ที่มีจิตใจต่ำเลวทรามเช่นนั้น สำหรับในปัจจุบันชาตินี้ก็ไม่สามารถจะทำตนให้เป็นคนมีเกียรติยศชื่อเสียง และดำรงในตำแหน่งที่ดีและสูงได้ ถึงแม้ผู้นั้นจะได้อาศัยโภคทรัพย์อันเป็นทรัพย์ภายนอกช่วยส่งเสริมให้ได้รับเกียรติยศและตำแหน่งสูงได้บ้างก็จริง แต่เกียรติและตำแหน่งที่เขาได้รับนั้นย่อมไม่ถาวรและยั่งยืนตลอดไปได้ ทั้งการที่จะได้รับความเมตตากรุณาจากคนอื่นก็ไม่ค่อยมี ถึงแม้จะมีบ้างก็คงมีได้โดยยาก เพราะเมื่อตนมีจิตใจต่ำเลวทรามเสียแล้ว บุคคลใดที่ไหนเล่าจะมาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีจิตคิดเมตตากรุณาแก่ผู้ที่มีจิตต่ำเลวทรามเช่นนั้น ทั้งในอนาคต คือ ชาติหน้าต่อไป ก็ต้องเป็นผู้มีจิตใจต่ำเลวทรามและได้รับผลเช่นเดียวกันกับในชาตินี้อีก เมื่อมาพิจารณาใคร่ครวญให้เห็นโทษของจิตใจต่ำด้วยประการฉะนี้แล้ว ก็จะสามารถกลับจิตใจของตนเองจากพื้นเพเดิมที่เคยต่ำช้ามาแล้วนั้น ให้มาตั้งมั่นในศีลธรรมอันเป็นธรรมฝ่ายสูงต่อไป

ข้อ ๒๔ ถาม. พระอริยบุคคล ๔ จำพวกนั้น แต่ละจำพวก แบ่งเป็นกี่ประเภท คืออะไรบ้าง?

จงอธิบายชี้แจงรายละเอียดมาด้วย

ตอบ. พระอริยบุคคล ๔ จำพวกนั้น แต่ละจำพวกจำแนกได้ดังนี้

พระโสดาบันแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ประเภท เนื่องด้วยอินทรีย์ คือ

๑. **เอกพีชีโสดาบัน** คือ พระโสดาบันที่มีชาติกำเนิดอีกเพียงชาติเดียว แล้วจะได้บรรลุมรรคเบื้องสูงขึ้นไปจนถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล และเข้าสู่พระนิพพาน พระโสดาบันประเภทนี้เป็นผู้บำเพ็ญบารมีด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ มาอย่างแก่กล้า

๒. โกลังโกลโสตาบัน คือ พระโสตาบันที่มีชาติกำเนิดอีกระหว่าง ๒-๖ ชาติ แล้วจะได้บรรลุมรรคเบื้องสูงขึ้นไปจนถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล และเข้าสู่พระนิพพาน พระโสตาบันประเภทนี้ เป็นผู้บำเพ็ญบารมีด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ มาอย่างกลาง

๓. สัตตักขัตตูปรมโสตาบัน คือ พระโสตาบันที่มีชาติกำเนิดอีกเพียง ๗ ชาติ แล้วจะได้บรรลุมรรคเบื้องสูงขึ้นไป จนถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล และเข้าสู่พระนิพพาน พระโสตาบันประเภทนี้ เป็นผู้บำเพ็ญบารมีด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ มาอย่างอ่อน

พระสกิทาคามี แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๕ ประเภท เนื่องด้วยอินทรีย์ คือ

๑. อริยะ ปัตวา อริยะ ปรินิพพายี คือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระสกิทาคามีบุคคล ในมนุษยโลกนี้แล้ว ได้บรรลุอริยะเบื้องสูงขึ้นไปถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล แล้วปรินิพพานในมนุษยโลกนี้ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย สัทอินทรีย์

๒. ตัตถะ ปัตวา ตัตถะ ปรินิพพายี คือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระสกิทาคามีบุคคล ในเทวโลกและบรรลุอริยะเบื้องสูงขึ้นไปจนถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล แล้วเข้าสู่ปรินิพพานในเทวโลกนั้น ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย วิริยอินทรีย์

๓. อริยะ ปัตวา ตัตถะ ปรินิพพายี คือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระสกิทาคามีบุคคล ในมนุษยโลกนี้ แล้วจุติจากโลกนี้ ไปเกิดในเทวโลก และได้บรรลุอริยมรรค อริยผล เบื้องสูงขึ้นไป จนถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล แล้วเข้าสู่ปรินิพพานในเทวโลกนั้น ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย สตินทรีย์

๔. ตัตถะ ปัตวา อริยะ ปรินิพพายี คือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระสกิทาคามีบุคคล ในเทวโลก แล้วจุติจากเทวโลกมาปฏิสนธิในมนุษยโลกนี้ และได้บรรลุพระอรหัตตมรรค อรหัตตผล แล้วเข้าสู่ปรินิพพานในมนุษยโลกนี้ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย สมารินทรีย์

๕. อริยะ ปัตวา ตัตถะ นิพพัตเตตฺวา อริยะ ปรินิพพายี คือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระสกิทาคามีบุคคลในโลกนี้แล้ว จุติจากมนุษยโลกนี้ แล้วเกิดในเทวโลก และจุติจากเทวโลกมาปฏิสนธิในมนุษยโลกนี้อีก แล้วได้บรรลุอรหัตตผล เข้าสู่ปรินิพพานในมนุษยโลกนี้ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วยปัญญินทรีย์

พระอนาคามี แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๕ ประเภท เนื่องด้วยอินทรีย์ คือ

๑. อันตรปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วบรรลุพระอรหัตตผลและจะปรินิพพานภายในกึ่งแรกแห่งอายุขัยของภูมินั้น ๆ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย สัทอินทรีย์

๒. อุปหัจจปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วบรรลุพระอรหัตตผล และจะปรินิพพานภายในกึ่งหลังแห่งอายุขัยของภูมินั้น ๆ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย วิริยอินทรีย์

๓. อสังขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใด ภูมิหนึ่ง แล้ว บรรลุอรหัตตผลได้สะดวก ไม่ต้องใช้ความพยายามมาก ก็บรรลุได้ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย สตินทริย์

๔. สสังขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใด ภูมิหนึ่ง แล้วต้องใช้ความพยายามอย่างแรงกล้า จึงจะสามารถบรรลุอรหัตตผลได้ ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย สมาธินทริย์

๕. อุทธังโสตะ อกนิภูฐคามิ ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใด ภูมิหนึ่งแล้วจะจุติและปฏิสนธิในภูมิที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงอกนิภูฐคามิ แล้วจะได้ บรรลุอรหัตตผล และปรินิพพานในอกนิภูฐคามินั้น ซึ่งเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีหนักไปด้วย ปัญญินทริย์

พระอรหันต์แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท เนื่องด้วยหนทางที่ประพฤติ และบารมีที่สั่งสม คือ

๑. ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ผู้ที่บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยการเจริญวิปัสสนาอย่าง เดียว ไม่ได้ฉานสมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. เจโตวิมุตติ หมายถึง ผู้ที่บรรลุเป็นพระอรหันต์โดย การเจริญวิปัสสนา แล้ว เจริญ สมถกรรมฐาน ทำฉาน ให้เกิดขึ้นทีหลัง หรือ ได้ฉานมาก่อนแล้ว เอาฉานเป็นบาทเจริญ วิปัสสนาต่อ อีกนัยหนึ่ง ฉานได้เกิดขึ้นพร้อมกับที่อรหัตตมรรค อรหัตตผลเกิด ด้วยอำนาจ บุญเก่า

อีกนัยหนึ่ง พระอรหันต์แบ่งเป็น ๕ ประเภท เนื่องด้วยคุณธรรมที่บรรลุ คือ

๑. สุขขวิปัสสโก หมายถึง ผู้ที่บรรลุพระอรหันต์โดยการเจริญวิปัสสนาอย่าง เดียว ไม่ได้เจริญสมถกรรมฐานให้เกิดฉาน

๒. เจโตวิมุตติ หมายถึง ผู้ที่บรรลุพระอรหันต์โดยการเจริญวิปัสสนา และได้ฉาน ด้วย

๓. เตวิชโช หมายถึง พระอรหันต์ผู้ได้วิชชา ๓

๔. ฉฬภิญโญ หมายถึง พระอรหันต์ผู้ได้ภิญญา ๖

๕. ปฏิสัมภีทปตโต หมายถึง พระอรหันต์ผู้ได้ปฏิสัมภีทา ๔

สรุปแล้ว พระอริยบุคคล มี ๗ จำพวกด้วยกัน คือ

๑. สัทธานุสारी ผู้ที่ยิ่งด้วยศรัทธา ใช้เรียกพระอริยบุคคลที่บรรลุโสดาปัตติมรรค ด้วยกำลังของศรัทธาที่มีกำลังมาก

๒. สัทธาวิมุตติ ผู้ที่หลุดพ้นด้วยศรัทธา ใช้เรียกพระโสดาปัตติผลขึ้นไป จนกระทั่งถึง พระอรหัตตผล ที่ศรัทธามีกำลังมาก บรรลุด้วยกำลังศรัทธาที่แรงกล้า

๓. กายสักขี ท่านที่ได้รูปฌานแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนาได้บรรลุมรรคผล ได้แก่ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

๔. อุภโตภาควิมุตติ ท่านที่ได้รูปฌานและอรุณฌาน แล้วบำเพ็ญวิปัสสนาได้บรรลุมรรคผล ได้แก่ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

๕. รัจฉานุสสารี ท่านที่พิจารณาอนัตตลักษณะแล้วบรรลุโสดาปัตติมรรค

๖. ทิฏฐิปัตตะ ท่านผู้ที่พิจารณาอนัตตลักษณะแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล ถึงอรหัตตมรรค

๗. ปัญญาวิมุตติ ท่านที่พิจารณาอนัตตลักษณะแล้วได้บรรลุอรหัตตผล

ข้อ ๒๕ ถาม. คำว่า สัมปชัญญะ หมายความว่าอย่างไร องค์ธรรมได้แก่อะไร มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบายพอสังเขป

ตอบ. คำว่า สัมปชัญญะ หมายความว่า ความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ในกิจการงานอันเป็นกุศลต่างๆ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔

สัมปชัญญะมี ๔ อย่าง คือ

๑. สาทถกสัมปชัญญะ รู้ในสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ คือ รู้ว่าถ้าทำลงไปแล้วจะได้ประโยชน์หรือไม่ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่กำลังเจริญสติปัฏฐานอยู่ มีแขกมาหาชวนคุยถามเรื่องต่าง ๆ ก็รู้ว่าการถามการคุยในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่มีสาระ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ควรพูดควรคุยให้มากเกินไป อันจะเป็นผู้เสียต่อการปฏิบัติ เป็นต้น

๒. สัปายสัมปชัญญะ รู้ในสิ่งที่สมควรและไม่สมควร คือ พิจารณาเห็นว่า สิ่งไหนสมควรทำ และสิ่งไหนไม่สมควรทำ แม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นประโยชน์แต่ไม่ถูกกาลเทศะที่เหมาะสมจะทำก็ไม่ทำ ตัวอย่างเช่น การสวดมนต์ไหว้พระ ถึงแม้ว่า จะเป็นประโยชน์ก็จริง แต่ผู้ที่กำลังปฏิบัติอยู่ไม่ควรชวนชวนทำให้มากเกินไป เพราะจะทำให้ขาดสติและสมาธิ

๓. โคจรสัมปชัญญะ รู้ในอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อย คือรู้ว่า อิริยาบถไหนเป็นสัปายะ อิริยาบถไหนไม่เป็นสัปายะ การเสพอารมณ์ต่าง ๆ ว่าอารมณ์ไหนควรเสพอารมณ์ไหนไม่ควรเสพ ตลอดถึงสถานที่ที่ที่เกี่ยวโคจรไปนั้น ๆ ว่าสมควรเที่ยวไปหรือไม่สมควรเที่ยวไป ตัวอย่างเช่น รู้เท่าทันในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สีก เมื่อย จับ ปวด ดีใจ เสียใจ และคิดนึกต่าง ๆ เป็นต้น

๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ รู้เท่าทันสภาพของรูปนามที่กำลังเกิดขึ้นปรากฏอยู่ ตัวอย่างเช่น ขณะนั้นก็รู้ว่า นามธรรมที่มีความประสงค์จะนั่งนั้นเกิดก่อนแล้ว รูปธรรมที่นั้นก็เกิดตามหลัง ตลอดทุก ๆ อิริยาบถ และทุก ๆ อาการที่เกิดขึ้นในประจำตน ปัญญาของ

บุคคลที่ได้เข้าถึงซึ่งความเป็นอสมโหสัมปชัญญะเช่นนี้แล้ว ย่อมทำลายอัตตทิฎฐิ หรือ สักกายทิฎฐิให้ปราศจากไปจากใจ แล้วก็นำจิตใจของผู้ปฏิบัตินั้นให้เข้าถึงซึ่งมรรค ผล นิพพานได้

ในสัมปชัญญะ ๔ อย่างนี้ สาทถกสัมปชัญญะและสปปายสัมปชัญญะ เรียกว่า **ปาริหาริกปัญญา** ให้สำเร็จประโยชน์ทั่วไปทั้งฝ่ายโลกียะและโลกุตตระ ซึ่งบุคคลทั้งหลาย ที่มุ่งหวังต่อประโยชน์ทั้ง ๒ นี้จะถึงวันเสียมิได้ เพราะถ้าขาดสัมปชัญญะทั้ง ๒ นี้ เสียแล้ว ประโยชน์ทางโลกียะก็ดี โลกุตตระก็ดี ย่อมจะเสียไป ฉะนั้น ผู้ใดผู้หนึ่งมีความปรารถนา ต้องการประโยชน์ทั้งสองนี้แล้ว ก็จงบำเพ็ญสัมปชัญญะทั้ง ๒ ดังที่กล่าวข้างต้นนี้ให้บริบูรณ์

สำหรับโคจรสัมปชัญญะนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพราะเป็นอุปการะแก่อสมโหสัมปชัญญะ เพราะอสมโหสัมปชัญญะซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ เห็นรูปรนามตามความเป็นจริง ซึ่งได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ จะเกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัย โคจรสัมปชัญญะนี้เองเป็นเหตุ ถ้าขาดโคจรสัมปชัญญะเสียแล้ว อสมโหสัมปชัญญะก็ เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่ออสมโหสัมปชัญญะ ซึ่งเทียบได้กับนามรูปปริจเฉทญาณไม่เกิดแล้ว ญาณ ในอันดับต่อไป เช่น ปัจจยปริคคญาณ เป็นต้น จนถึงมรรคญาณ ผลญาณ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจึงควรระวังรักษาประคับประคองให้มากในโคจรสัมปชัญญะนี้ คือ ต้องพยายามพอกพูนให้มีให้เกิดขึ้นอยู่เสมอ กล่าวคือ ต้องคอยกำหนดรูปรนามที่เกิดขึ้น ภายในตัวเราอยู่เสมอนั่นเอง

ข้อ ๒๖ ถาม. คำว่า ไตรลักษณ์, ไตรสิกขา, ไตรสรณาคมน์ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความหมายว่า อย่างไร? และแต่ละอย่างนั้นมีอะไรบ้าง ? จงแยกอธิบายแต่ละอย่างให้ได้ความหมาย ที่ชัดเจน

ตอบ. คำว่า **ไตรลักษณ์** หมายถึง ลักษณะอาการของรูปธรรมนามธรรมทั้งหลาย ทั้ง ปวง ที่เป็นไปโดยอาการ ๓ อย่าง เสมอเหมือนกันหมด ที่เรียกว่า **สามัญญลักษณะ** คือ

๑. อนิจจลักษณะ หมายถึง ลักษณะแห่งความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เกิดขึ้นแล้ว ย่อม เปลี่ยนแปลงไป ตามเหตุ ตามปัจจัยของรูปรนามขันธ์ ๕ ทั้งหลาย

๒. ทุกขลักษณะ หมายถึง ลักษณะแห่งความเป็นทุกข์ คือ ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพ เดิมของตนไม่ได้ ต้องแตกดับ สลายไป กลายสภาพไปเป็นอย่างอื่น เพราะถูกบีบคั้นจากเหตุ จากปัจจัยทั้งหลาย

๓. อนัตตลักษณะ หมายถึง ลักษณะแห่งความเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน หรือ บังคับ บัญชาให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ ย่อมเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย ของสิ่งนั้นๆ

ในสามัญญลักษณะทั้ง ๓ นี้ จิต เจตสิก รูป ทั้ง ๓ ย่อมมีครบทั้ง ๓ ลักษณะ ส่วนพระนิพพานนั้น มีสามัญญลักษณะเพียงอย่างเดียว คือ อนัตตา เพราะพระนิพพานเป็นสภาพที่เที่ยง เรียกว่า **นิจจลักษณะ** ไม่มีการเกิดดับ เปลี่ยนแปรเป็นอย่างอื่น เมื่อไม่มีความเกิดดับ เปลี่ยนแปรแล้ว ก็ไม่มีทุกข์ที่จะต้องทนยาก เรียกว่า **สุขลักษณะ** แต่พระนิพพานเป็นนามธรรม และเป็นอารมณ์ของจิต เท่านั้น ไม่ใช่ที่ตั้ง หรือ สถานที่อยู่อาศัย หรือ มิใช่ภพภูมิใดภพภูมิหนึ่ง ที่จะพึงไปโดยยานพาหนะอย่างใดอย่างหนึ่งได้แต่อย่างใด ฉะนั้น พระนิพพาน จึงชื่อว่า อนัตตา คือ ไม่มีตัวตน ไม่มีที่ตั้งอาศัย

คำว่า **ไตรสิกขา** หมายถึง ข้อที่จะพึงสำเหนียกศึกษาและปฏิบัติ เพื่อฝึกหัดตัดกาย วาจาใจ ให้ชัดตรง และชำระให้สะอาดหมดจดจากวิตีกมโทษ^๓ ต่าง ๆ มี ๓ ประการ คือ

๑. **อริสีลสิกขา** ข้อศึกษาและปฏิบัติในเรื่องศีล อันเป็นเครื่องชำระกาย และวาจา ให้บริสุทธิ์

๒. **อริจิตตสิกขา** ข้อศึกษาและปฏิบัติในเรื่องสมาธิ อันเป็นเครื่องอบรมจิตให้มีความมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่ออำนาจกิเลสและความทุกข์ต่าง ๆ

๓. **อริปัญญาสิกขา** ข้อศึกษาและปฏิบัติในเรื่องปัญญา อันเป็นเครื่องส่องสว่างให้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถชำระรากกิเลส ยังตนให้ถึงฝั่งคือพระนิพพานได้ในที่สุด

คำว่า **ไตรสรณาคมน** นั้น หมายถึง กิริยาอาการแห่งการเข้าถึง หรือ การยอมรับนับถือพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นเครื่องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มี ๓ อย่าง คือ

๑. **พุทธสรณาคมน** หมายถึง กิริยาอาการแห่งการเข้าถึง หรือ การยอมรับนับถือพระพุทธรูปเจ้าว่า เป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นเครื่องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระองค์อย่างเคร่งครัด

๒. **ธัมมสรณาคมน** หมายถึง กิริยาอาการแห่งการเข้าถึง หรือ การยอมรับนับถือพระธรรม เป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นเครื่องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ด้วยการศึกษาและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดีแล้ว ตามสมควรแก่ธรรมนั้น ๆ โดยความเคารพยำเกรงในพระธรรม เป็นนิตย

๓. **สังฆสรณาคมน** หมายถึง กิริยาอาการแห่งการเข้าถึง หรือ การยอมรับนับถือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง และปฏิบัติสมควรแก่พระธรรมวินัยแล้ว เป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นเครื่องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ด้วย

^๓ วิตีกมโทษ หมายถึง โทษที่เกิดขึ้นจากการล่วงละเมิดสิกขาบทต่าง ๆ

การเคารพยำเกรง มีเมตตาทายกรรม เมตตาวิกรรม เมตตาโมกรรม ในท่านเหล่านั้น อยู่เสมอ

ข้อ ๒๗ ถาม. คำว่า เอกัคคตา, สมาธิ, ฌาน, สมถะ ทั้ง ๔ อย่างนี้มีความต่างกันและเหมือนกันอย่างไร ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. คำว่า **เอกัคคตา** หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นความสงบและชักนำให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้น ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ช่วงระยะเวลา ๓ อนุขณะของจิต คือ อุปาทะ ขณะเกิด ฐิติ ขณะตั้งอยู่ และภังคะขณะดับไป ซึ่งเอกัคคตานี้ เป็นไปอยู่ในสภาพธรรมตาทั่วไป ย่อมเกิดได้ในจิตทุกดวง จัดอยู่ในจำพวก สัพพจิตตสาธารณเจตสิก คือ กลุ่มเจตสิกที่ประกอบได้กับจิตทุกดวง

สมาธิ หมายถึง ความสงบที่มีความประณีตและละเอียดอ่อนโดยลำดับ ซึ่งเป็นอาการของเอกัคคตาเจตสิกนั่นเอง ที่มีความตั้งมั่นในอารมณ์ต่าง ๆ มากขึ้น มี ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ หมายถึง ความสงบที่ทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้ชั่วขณะหนึ่ง ๆ อาจเป็นนาที่ เป็นชั่วโมง แต่จิตยังแว่วเวียนไปรับอารมณ์อื่นได้บ้าง

๒. อุปจารสมาธิ หมายถึง ความสงบที่ทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้เป็นเวลานานและมีความแนบแน่นใกล้จะถึงฌาน หรือเรียกว่า สมาธิเฉียดฌาน

๓. อัปปนาสมาธิ หมายถึง ความสงบที่ทำให้จิตแนบแน่นตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่กำหนด มีองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ปราภฏเค่นชัด ข่มกิเลสนิวรณ์ให้สงบราบคาบ ไม่สามารถฟุ้งซ่านมารบกวนได้ และฌานจิตย่อมเกิดขึ้นได้ที่อัปปนาสมาธินี้

ฌาน หมายถึง การเพ่ง หรือ การเฝ้า หมายถึงความว่า เป็นธรรมชาติที่เข้าไปเพ่งอารมณ์ และเพียรธรรมที่เป็นปฏิบัติกับตนเอง ให้สงบลง มี ๒ อย่าง คือ

๑. อารัมมณูปนิชฌาน หมายถึง การเพ่งนิมิตของอารมณ์ เพื่อให้จิตแนบแน่นกับอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิต ๙ ดวง และมหัคคตกิริยาจิต ๙ ดวง

๒. ลักขณูปนิชฌาน หมายถึง การเพ่งสภาวลักษณะของอารมณ์ เพื่อให้ปัญญารู้ปรมาัตถ์อารมณ์ โดยความเป็นไตรลักษณ์ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ และโลกุตตรจิต ๘ ขณะที่วิปัสสนาญาณ มัคคญาณ และผลญาณเกิดขึ้น

สมถะ หมายถึง ความสงบ หรือ อุบายที่ทำให้จิตใจสงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว เรียกว่า **สมถะกรรมฐาน** มี ๒ อย่าง คือ

๑. สมถอารมณ์ หมายถึง อารมณ์ที่ใช้สำหรับเพ่งให้จิตสงบตั้งมั่น มี ๔๐ อารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุวัตถุ ๑ อรูปกรรมฐาน ๔

๒. สมถภาวนา หมายถึง การฝึกฝนอบรมจิตให้มีความสงบตั้งมั่นในอารมณ์เดียว เพื่อให้เกิดสมาธิทั้ง ๓ คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ตามลำดับ

ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เอกัคคตา กิติ สมาธิกิติ ฌานกิติ สมถะกิติ โดยอรรถเป็นอันเดียวกัน คือ ตัวเอกัคคตาเจตสิก ที่มีบทบาทในการทำให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนสงบตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียวนั่นเอง

ข้อ ๒๘ ถาม. คำว่า ฌาน กับ ญาณ นั้น มีความเหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไร ? จงแสดงคำอธิบายให้เห็นชัด

ตอบ. คำว่า ฌาน หมายถึง การเพ่ง หรือ การเฝ้า หมายความว่า เพ่งอารมณ์ หรือ เฝ้าธรรมที่เป็นข้าศึกของตน มี ๒ อย่าง คือ

๑. อารัมมณูปนิชฌาน หมายถึง การเพ่งนิมิตของอารมณ์ เพื่อให้จิตแนบแน่นกับอารมณ์ ได้แก่ ฌานในสมถกรรมฐาน องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหัคคตกุศลจิต ๙ ดวง มหัคคตกิริยาจิต ๙ ดวง

๒. ลักขณูปนิชฌาน หมายถึง การเพ่งสภาวลักษณะของอารมณ์ เพื่อให้ปัญญารู้ปรมาัตถ์อารมณ์ โดยความเป็นไตรลักษณ์ ได้แก่ ฌานในวิปัสสนากรรมฐาน องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ และโลกุตตรจิต ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยปัญญาในขณะที่วิปัสสนาญาณ มัคคญาณ และผลญาณเกิดขึ้น

ส่วนคำว่า ญาณ นั้น หมายถึง ความรู้แจ้งในสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริง เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว ย่อมมีฐานะ ๖ อย่าง คือ

๑. กัมมัตสกตญาณ คือ ปัญญาที่รู้ว่า สัตว์ทั้งหลาย มีกรรม เป็นของ ๆ ตน

๒. สมถญาณ คือ ปัญญาที่รู้อุปาย ในการทำให้สงบจากนิวรณ์ ตลอดจนปัญญาในอภิปัญญาจิต

๓. วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาที่เข้าไปรู้เห็นรูปนามว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔. มัคคญาณ คือ ปัญญาที่ทำการประหาณอนุสัยกิเลส โดย มีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๕. ผลญาณ คือ ปัญญาที่ส่วยผลจากการที่มรรคญาณได้ทำการประหาณอนุสัยกิเลสแล้ว โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เรียกว่า “ส่วยวิมุตติสุข”

๖. ปัจจเวกขณญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นภายหลังมรรคญาณ ผลญาณดับลงแล้ว เพื่อพิจารณาธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๕ อย่าง คือ ๑) กิเลสที่ละแล้ว ๒) กิเลสที่ยังเหลืออยู่ (สำหรับพระเสกขบุคคล ๓) ๓) มรรคจิต ๔) ผลจิต และ ๕) พระนิพพาน

ข้อ ๒๙ ถาม. ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ ฌาน มรรค ผล ได้แก่อะไรบ้าง จะละธรรมเหล่านั้นได้ด้วยธรรมอะไรบ้าง และด้วยวิธีใดบ้าง ? จงอธิบายชี้แจงรายละเอียด

ตอบ. ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ของฌาน ได้แก่ นิวรณ์ คือ เครื่องกั้นจิตไม่ให้กระทำความดี ในที่นี้ หมายถึง ขัดขวางไม่ให้เข้าถึงฌานได้

นิวรณ์ ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌาน ๕ ดังนี้

๑. ถีนมิทธนิวรณ์	เป็นปฏิปักษ์ต่อ	วิตก
๒. วิจิกิจฉานิวรณ์	เป็นปฏิปักษ์ต่อ	พิจารณา
๓. พยาบาทนิวรณ์	เป็นปฏิปักษ์ต่อ	ปีติ
๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์	เป็นปฏิปักษ์ต่อ	สุข (เวทนา)
๕. กามฉันทนิวรณ์	เป็นปฏิปักษ์ต่อ	เอกัคคตา

จะละธรรมเหล่านี้ได้ ด้วยการเจริญองค์ฌานแต่ละอย่าง ให้มีกำลังเหนือนิวรณ์นั้น ๆ เพื่อมิให้นิวรณ์นั้น ๆ ครอบงำได้ คือ

๑. เจริญวิตก ด้วยการพยายามยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานที่ใช้เพ่งนั้น อยู่เสมอ เมื่อวิตกมีสภาพที่ยกจิตขึ้นให้อยู่เฉพาะในอารมณ์กรรมฐานอยู่เช่นนั้น ย่อมสามารถบรรเทา ถีนมิทธะ กิเลสที่ทำให้จิตเจตสิกเสื่อมซึบหลุดลอยจากความพยายามในการทำดีเสียได้ และเมื่อวิตกมีกำลังแก่กล้าเต็มที่แล้ว ย่อมสามารถข่มถีนมิทธนิวรณ์ ให้สงบราบคาบ เป็นวิกัมภน ปหานได้ในที่สุด

๒. เจริญพิจารณา ด้วยการพยายามประคับประคอง หรือ ประสานสัมปยุตตธรรม คือ จิตและเจตสิก ให้เคล้าคลึงอยู่เฉพาะในอารมณ์กรรมฐานที่กำหนดนั้นอยู่เนื่อง ๆ เพื่อให้จิตมีความเชื่อมั่นในอารมณ์ ไม่ให้เกิดความลังเลสงสัย ในสภาพของอารมณ์ เมื่อนั้น ย่อมสามารถข่มวิจิกิจฉานิวรณ์ให้สงบราบคาบลงได้โดยลำดับ จนถึงวิกัมภนปหาน

๓. เจริญปีติ ด้วยการพยายามสร้างความเอิบอิ่มซาบซ่านให้เกิดขึ้นในจิตใจ เพื่อข่มความอาฆาตพยาบาทให้สงบลง ในขณะที่ปีติเกิดขึ้นเป็นไปอยู่นั้น ความอาฆาตพยาบาทย่อมสงบนิ่งอยู่ ไม่สามารถฟูขึ้นมาได้ เมื่อปีติมีกำลังถึงขั้นพรรณापิติแล้ว ย่อมสามารถข่มพยาบาทนิวรณ์ให้สงบราบคาบลงได้ เป็นวิกัมภนปหาน

๔. เจริญสุข ด้วยการทำให้ใจให้ชุ่มชื้น มีความอาหาญรู้แจ้งในอารมณ์ที่ทำการเพ่ง มีความฝักใฝ่ต่ออารมณ์นั้นอยู่เนื่องนิตย์ ในขณะที่จิตใจมีความชุ่มชื้นเบิกบานอยู่ในอารมณ์นั้น ย่อมสามารถข่มความฟุ้งซ่านรำคาญใจให้สงบลงได้ เมื่อสุขมีกำลังแก่กล้าเต็มที่แล้ว ย่อมสามารถข่มอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ให้สงบราบคาบ เป็นวิกัมภนปหานได้

๕. เจริญเอกัคคตา ด้วยการทำให้จิตให้ติดแน่นอยู่ในอารมณ์กรรมฐานที่ใช้เพ่งบริกรรมนั้น เมื่อจิตมีความสงบนิ่งอยู่ในอารมณ์กรรมฐานนั้นแล้ว กามฉันทนิวรณ์ย่อมไม่สามารถ

รบกวนจิตใจได้ และเมื่อเอาก็คคตามีกำลังแก้แล้วเต็มทีจนเป็นอัปนาสมาธิแล้ว ย่อมสามารถข่มกามฉันทนิเวศให้สงบราบคาบ เป็นวิกขัมภนปหานได้

นอกจากนี้ นิเวศเหล่านี้ ยังเป็นเครื่องขัดขวางไม่ให้บรรลุคุณความดีอย่างอื่น ตลอดถึงมรรค ผล ด้วย นี่กล่าวสำหรับบุคคลผู้ไม่รู้เท่าทันสภาพของนิเวศ แต่สำหรับบุคคลผู้รู้เท่าทันสภาพของนิเวศเหล่านั้น ก็สามารถพิจารณาสภาพนิเวศนั้น โดยความเป็นไตรลักษณ์ ยกขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ ทำให้แจ้งมรรค ผล นิพพานได้ เรียกว่า **นิเวศบรรพ** สามารถละนิเวศเหล่านี้ด้วยปัญญาในวิปัสสนาญาณ โดย ตทังคปหาน และละด้วยมคคญาณ โดยสมุจเฉตปหาน ได้ในที่สุด

ข้อ ๓๐ ถาม. คำว่า ชันธ,อายตนะ,ธาตุ นั้น หมายความว่าอย่างไร ? เพราะเหตุใด พระนิพพาน จึงได้ชื่อว่า ชันธวิมุตติ อัมมอายตนะ อัมมธาตุ ? จงอธิบายชี้แจงเหตุผลให้ได้ ความหมายที่ชัดเจน

ตอบ. คำว่า ชันธ หมายความว่า เป็นกลุ่มเป็นกอง ตรงกับบาลีที่กล่าวว่า **ราสฏฺเฐน (ราสฏฺเฐน) ขนฺโธ** แปลว่า ชื่อว่า ชันธ เพราะอรรถว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง อีกนัยหนึ่ง หมายถึง คุณ หรือ ส่วน เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า **อนนฺกทุกฺขเหติ ขขฺชนฺตฺติติ = ขนฺธา** ธรรมทั้งหลาย ที่ถูกทุกข์ต่าง ๆ เคี้ยวกิน ฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันธ หมายความว่า ชันธทั้ง ๕ นี้ เป็นที่เกิดแห่งทุกข์ คือ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ถ้าไม่มีชันธ ๕ แล้ว ทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เกิดไม่ได้

อีกนัยหนึ่ง **สญฺญาการิ ธาเรนฺตฺติติ = ขนฺธา** ธรรมเหล่าใด ที่แสดงอาการว่างเปล่าจากอตตะ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า ชันธ

คำว่า ชันธ หมายถึง สภาพธรรมที่เป็นไปในธรรม ๑๑ ประการ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นอชฌัตตะ พหิทตะ เป็นโอฬาริกะ สุขุมะ เป็นทุระ สันติกะ เป็นหีนะ ปณิตะ รวมแต่ละกอง ก็มีธรรมชาติ ๕ กอง ๑๑ ประเภท เหล่านี้ คือ

๑. ธรรมที่เป็น	ปัจจุบัน	อดีต	อนาคต	รวมเป็นกอง ๑
๒. ธรรมที่เป็น	อชฌัตตะ	และ	พหิทตะ	รวมเป็นกอง ๑
๓. ธรรมที่เป็น	โอฬาริกะ	และ	สุขุมะ	รวมเป็นกอง ๑
๔. ธรรมที่เป็น	หีนะ	และ	ปณิตะ	รวมเป็นกอง ๑
๕. ธรรมที่เป็น	ทุระ	และ	สันติเก	รวมเป็นกอง ๑

คำว่า **อายตนะ** หมายความว่า เป็นบ่อเกิด หรือ เป็นเหตุทำให้เกิดผลต่าง ๆ มีวิญญาน เป็นต้นตามมา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **อายตณฺติ อตฺตโน ผลูปปตฺติยา**

อุสสาหนตา วีย โหนตติ = आयตनानि ธรรมเหล่าใด มีสภาพคล้ายกับว่า มีความพยายาม เพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า आयตนะ

อธิบายว่า จักขายตนะ กับ รูปายตนะ ทั้ง ๒ นี้ เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น ฉะนั้น การเห็นจึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒ นั้น ในทางอายตนะอื่น ๆ ก็เป็นไปเช่นเดียวกัน สรุป แล้วก็คือ

๑. รูปายตนะ กับ จักขายตนะเป็นเหตุ การเห็นรูป เป็นผล
๒. โสตายตนะ กับ สัททายตนะ เป็นเหตุ การได้ยิน เป็นผล
๓. ฆานายตนะ กับ คันธายตนะ เป็นเหตุ การได้กลิ่น เป็นผล
๔. ชิวหายตนะ กับ รสายตนะ เป็นเหตุ การรู้รส เป็นผล
๕. กายายตนะกับโผฏฐัพพายตนะ เป็นเหตุ การรู้สัมผัส เป็นผล
๖. มนายตนะ กับ ธัมมายตนะ เป็นเหตุ การรู้เรื่องราวต่าง ๆ เป็นผล

ธาตุ หมายถึง ธรรมที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน ๆ ไม่เปลี่ยนแปลงสภาวะของตนไป เป็นอย่างอื่น แม้โลกและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม แต่สภาวะของธรรมเหล่านั้น ก็ยังทรงอยู่ เช่น จักขุปสาทรูป มีความใสสามารถรับกระทบกับรูปารมณ์ได้ เป็นต้น จึงชื่อว่า ธาตุ

ดังแสดงวจนัตถะว่า อตตโน สภาวํ ธาเรตติ = ธาตุ ธรรมชาติใด ย่อมทรงไว้ซึ่ง สภาพของตน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ธาตุ หมายความว่า ธรรมตาธาตุทั้ง ๑๘ นั้น ย่อมเป็นไปตามสภาพของตน ไม่ขึ้นอยู่กับใคร ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดทั้งสิ้น สภาพของตน เป็นอย่างไร ก็จะรักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุปสาท มี สภาพใส สมควรที่สีต่าง ๆ จะสามารถกระทบได้ ฉะนั้น จักขุธาตุนีจะเกิดอยู่กับใครก็ตาม ย่อมมีความใสที่สามารถรับกระทบกับสีต่าง ๆ ได้เท่านั้น ความใสของจักขุธาตุไม่สามารถรับ เสียง หรือกลิ่น เป็นต้นได้เลย และก็ไม่มีใครสามารถมาใช้อำนาจบังคับให้ความใสของจักขุธาตุนี รับสิ่งอื่น ๆ ที่นอกไปจากสีได้ แม้ในธาตุอื่น ๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

พระนิพพานที่ได้ชื่อว่า เป็นขันธวิมุตตินั้น เพราะมีคุณสมบัติไม่ครบทั้ง ๕ อย่าง ๑๑ ประเภท จึงสงเคราะห์เป็นขันธไม่ได้ คือ

๑. นิพพาน ไม่มีประเภทแห่ง ปัจจุบัน อดีต อนาคต มีแต่กาลวิมุตติ อย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธไม่ได้
๒. นิพพานที่เป็น อัชฌัตตะ ไม่มี เป็นแต่ พหิทตะ อย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธไม่ได้
๓. นิพพาน ที่เป็น โอฬาริกะ ไม่มี เป็นแต่ สุขุมะ อย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธไม่ได้
๔. นิพพาน ที่เป็น หีนะ ไม่มี เป็นแต่ ปณีตะ อย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธไม่ได้
๕. นิพพาน ที่เป็น สันติเก ไม่มี เป็นแต่ ทูเร อย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธไม่ได้

ที่กล่าวว่า นิพพาน เป็นกาลวิมุตติ พหิตระ สุขุมะ ปณิตะ ทูเร เหล่านี้ ก็ไม่เรียกว่า นิพพาน มี ๕ ประเภท เพราะนิพพานที่เป็น กาลวิมุตติ นั้นเอง จึงเป็นพหิตระ สุขุมะ ปณิตะ ทูเร ด้วย

เหตุที่พระนิพพาน จัดเป็น อัมมายตนะ อัมมธาคู นั้น เพราะพระนิพพาน เป็นสภาพ ที่เป็นอารมณ์ของมโนวิญญูณธาคู ฉะนั้น พระนิพพานจึงสภาพที่เป็นเหตุให้มโนวิญญูณธาคู ซึ่งเป็นมนายตนะ เข้าไปรับรู้ได้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัมมายตนะ และพระนิพพานเป็นสภาพที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะที่สามารถรับรู้ได้ทางมโนวิญญูณ ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัมมธาคู

ข้อ ๓๑ ถ้าม. ญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ นั้น คืออะไรบ้าง? ทำอย่างไร จึงจะได้ครบอาการ ๑๒ ? จงอธิบายให้ได้ความหมายที่ชัดเจน

ตอบ. แสดงญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ โดยอาการ ๑๒ ดังนี้

๑. สัจจญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ
 รู้ว่า สมุทัย คือ ต้นเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด
 รู้ว่า นิโรธ คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์
 รู้ว่า มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับแห่งทุกข์

๒. กิจจญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้
 รู้ว่า สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละเสีย
 รู้ว่า นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง
 รู้ว่า มรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ

๓. กตญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ ได้กำหนดรู้แล้ว
 รู้ว่า สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละเสีย ได้ละเสียแล้ว
 รู้ว่า นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ได้ทำให้แจ้งแล้ว
 รู้ว่า มรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ ได้เจริญแล้ว

รวมญาณ ๓ ทำกิจในอริยสัจ ๔ จึงเป็นอาการ ๑๒ ด้วยประการฉะนี้

ข้อ ๓๒ ถาม. ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสร เสมือนแสงประภัสสร” อยากทราบว่า จิตชนิดใด ที่ชื่อว่า จิตประภัสสร เพราะเหตุใด ? จงอธิบายให้ได้ความหมายที่ชัดเจน

ตอบ. จิตที่มีความผ่องใสเหมือนแสงประภัสสรนั้น ได้แก่ จำพวกภวังคจิต ๑๙ ดวง แต่หมายเอาเฉพาะในเวลาที่ทำหน้าที่ภวังคกิจเท่านั้น จึงจะเรียกว่า ปภัสสรจิตได้ ถ้าทำหน้าที่อื่น ๆ นอกจากภวังคกิจแล้ว ในขณะที่นั้นก็ไม่เรียกว่า ปภัสสรจิต เพราะว่า ภวังคจิตที่ทำหน้าที่นอกจากภวังคกิจนั้น ขึ้นสู่วิธัรับอารมณ์ใหม่ ส่วนภวังคจิตนั้นมีอารมณ์เก่าที่ได้มาจากภพก่อน เมื่อเวลาใกล้จะตายเท่านั้น ฉะนั้น ภวังคจิตพวกนี้จึงเรียกว่า ประภัสสรจิตได้ ถึงแม้ว่า อารมณ์ของภวังคจิต จะได้แก่ อารมณ์ ๖ อารมณ์ใด อารมณ์หนึ่ง ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ ก็จริง แต่ว่าอารมณ์เหล่านี้เป็นอารมณ์ที่ละเอียดสุขุมประณีตมาก ต่างกับอารมณ์ของพหุวิธจิตทั้งหลาย เว้นไว้แต่พหุภรรคจิต ผลจิต และโคตรภูจิต ที่อยู่ในภรรควิถีและผลสมาบัติวิถีเท่านั้น แม้ว่า ภวังคจิตที่เกิดขึ้นในระหว่างอกุศลชวนวิธีก่อนกับวิถีหลัง หรือ กุศลชวนวิธีก่อนกับวิถีหลัง ก็เรียกว่า ปภัสสรจิต มีความผ่องใสเหมือนกัน อุปมาเหมือนสายไฟที่มีหลอดไฟติดอยู่เป็นราวไป เมื่อเวลาเปิดไฟหลอดไฟทุก ๆ หลอดนั้นจะปรากฏมีแสงไฟ และมีสีต่าง ๆ กัน ซึ่งแล้วแต่หลอดไฟนั้นจะเป็นสีอะไร และที่หลอดไฟนั้นเมื่อจับดูจะปรากฏว่า ร้อน แต่ที่สายไฟระหว่างหลอดไฟดวงหนึ่งกับอีกดวงหนึ่งนั้น จะไม่ปรากฏแสงหรือสี หรือเมื่อเอามือจับที่สายนั้นก็ไม่ปรากฏว่า มีความร้อนแต่อย่างใดเลย คงเป็นปกติธรรมดาเท่านั้น ซึ่งในสายไฟนั้นกำลังของไฟก็ย่อมแล่นไปตลอดสายอยู่ด้วย ข้อนี้ฉันใด ภวังคจิต ก็ฉันนั้น ถึงแม้ว่า จะเกิดขึ้นคั่นระหว่างอกุศลชวนวิธีก่อนกับวิถีหลัง หรือกุศลชวนวิธีก่อนกับวิถีหลังก็ตาม ก็ย่อมไม่ปรากฏว่า เป็นอกุศลหรือกุศลไปด้วยเลย

ข้อ ๓๓ ถาม. เหตุที่สังคมาตความยุติธรรมนั้น เพราะคนในสังคมาตอำนาจแก่ธรรมอะไร และธรรมหมวดนั้น มีกี่อย่างคืออะไรบ้าง ? บุคคลทำอย่างไร จึงได้ชื่อว่า ลุอำนาจแก่ธรรมนั้น ๆ ? จงแยกอธิบายแต่ละอย่างให้ได้ความหมายที่ชัดเจน

ตอบ. เหตุที่สังคมาตความยุติธรรมนั้น เพราะคนในสังคมาตอำนาจแก่อคติ อคติมี ๔ อย่าง คือ

๑. ฉันทาคติ	ความลำเอียงเพราะรัก
๒. โทสาคติ	ความลำเอียงเพราะชัง
๓. โมหาคติ	ความลำเอียงเพราะหลง
๔. ภัยาคติ	ความลำเอียงเพราะกลัว

คำว่า **อคติ** แปลว่า กิริยาไม่ควรประพฤติหรือไม่ควรถึงฯ อันบุคคลที่ทำอะไรไม่ซื่อตรงดำรงอยู่ ในสิ่งที่เป็นอยู่ดีธรรมฝ่ายเดียว คดเคี้ยวเข้ากับตนและคนอื่น ด้วยอำนาจความรักบ้าง ด้วยอำนาจความชิงบ้าง ด้วยอำนาจความเขลาบ้าง ด้วยอำนาจความกลัวบ้าง ชื่อว่า **ลุ่มอำนาจแก่อคติ**

เพราะเป็นเหตุให้ผู้ประพฤติได้รับความทุกข์โทษโดยส่วนเดียว ทั้งเป็นเหตุที่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน เพราะไม่ได้รับความยุติธรรมเสมอกัน เหตุนี้จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติฯ

ความประพฤติไม่เที่ยงธรรมด้วยอำนาจแห่งความรักกันและชิงกัน ตัวอย่างเช่น อาจารย์มีศิษย์อยู่ ๒ คน เพ็ญศิษย์ ๒ คนนั้นทำความผิดด้วยกัน และอย่างเดียวกัน อาจารย์ควรจะลงโทษเสมอกัน แต่กลับลงโทษแต่คนที่รักน้อย คนที่ชิงนั้นมาก ดังนี้เรียกว่า **ลุ่มอำนาจแก่อคติและโทษาคติ**ฯ

ความประพฤติไม่เที่ยงธรรมด้วยอำนาจแห่งความเขลาและความกลัวตัวอย่างเช่น ผู้พิพากษาอรรถคดีไม่รู้จักฟังคำพยานและตัดสินผิด อย่างนี้ชื่อว่า **ลุ่มอำนาจแก่มโหาคติ** และผู้พิพากษาบางคนตัดสินความแต่ผู้ที่ควรจะแพ้ให้เป็นผู้ชนะ ด้วยเหตุบิดาของเขาเป็นผู้ดี เลยเกรงอำนาจบิดาของเขาเสีย อย่างนี้ชื่อว่า **ลุ่มอำนาจแกภยาคติ**ฯ

ความลำเอียงเพราะความเขลานั้น หมายถึง บุคคลผู้กระทำการกิจด้วยความประมาทเลินเล่อ แม้จะไม่มีเจตนาจะให้ผิดก็ตาม ถึงอย่างนั้นก็ยังติได้ว่า เป็นคนไม่รอบคอบ อันเป็นเหตุให้บุคคลอื่นเสียผลประโยชน์ ด้วยไม่ได้รับความยุติธรรมเสมอกัน เหตุนี้ท่านจึงจัดเป็น **อคติ**ฯ

อคติทั้ง ๔ นี้มโหาคติมีโทษมาก เพราะเป็นมโนกรรม และเป็นต้นเค้าของอคติทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า ผู้ใดประพฤติไม่เที่ยงธรรมลุ่มอำนาจแก่อคติทั้ง ๔ ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อมไป เหมือนพระจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น ส่วนบุคคลผู้ที่ประพฤติเที่ยงธรรมไม่ลุ่มอำนาจแก่อคติทั้ง ๔ ยศของผู้นั้นย่อมเจริญ เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น

ข้อ ๓๔ ถาม. ฐะในพระพุทธศาสนานั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? และจะอย่างไรบ้าง จึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้บำเพ็ญฐะในพระพุทธศาสนาให้บริบูรณ์ ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน

ตอบ. ฐะในพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ อย่าง คือ

๑) **คันถฐะ** ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก ตลอดถึงอรรถกถา ให้มีความรอบรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ทั้งอรรถะและพยัญชนะ

๒) **วิปัสสนาฐะ** ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาอย่างถูกต้องแล้วนั้น เช่น การเว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต การชำระ

จิตของตนให้ผ่องใส สรุปลแล้ว ได้แก่ การรักษาศีล การเจริญเมตตากรุณา การเจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

คันถธุระและวิปัสสนาธุระทั้งสองประการนี้ วิปัสสนาธุระเป็นอรรถหิตะประโยชน์ ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว นี่หมายถึงการปฏิบัติของพระโยคีบุคคล คันถธุระเป็นทั้งอรรถหิตะประโยชน์และปรหิตะประโยชน์ ประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม นี่หมายถึงตนเอง ก็มีการศึกษามาดี และทำการสอนผู้อื่นต่อไป

อธิบายว่า ผู้ใดเจริญวิปัสสนาธุระอย่างเดียวโดยมิได้ทำคันถธุระมาก่อนนั้น ก็เพราะบุคคลนั้นมุ่งประโยชน์ คือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นประโยชน์ตนฝ่ายเดียว การที่เป็นดังนี้ ก็เพราะบุคคลนี้มีความคิดเห็นว่า ถ้าตนได้เจริญวิปัสสนาธุระแล้ว จะช่วยทำให้ตนพ้นไปจากสังสารวัฏฏ์ได้ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาธุระเช่นนี้ ถึงแม้ว่า จะได้มรรค ผล นิพพาน ตามความประสงค์ของตนก็จริง แต่ก็ไม่สามารถที่จะแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ ทั้งมีอาจที่จะรักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญสืบต่อไปได้ด้วย ทั้งนี้ ก็เพราะว่า ผู้นั้นมิได้มีการศึกษาเล่าเรียนมาก่อน ฉะนั้น วิปัสสนาธุระนั้น จึงทำให้สำเร็จแต่ประโยชน์ตนเท่านั้น มีอาจที่จะทำให้สำเร็จประโยชน์ส่วนรวมได้ ดังนั้น ถ้าบุคคลใด มีความประสงค์แต่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียวแล้ว ก็ขอให้บุคคลนั้นพยายามเจริญวิปัสสนา

ฝ่ายคันถธุระนั้นสามารถให้สำเร็จประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายตนและฝ่ายบุคคลอื่น บุคคลใดทำคันถธุระไว้ดีแล้ว บุคคลนั้นก็มีความสามารถที่จะแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ ทั้งทางปริยัติและปฏิบัติตามสมควรแก่ความรู้ความเข้าใจของตน ทั้งสามารถช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นและเจริญสืบต่อไป เมื่อตนเองจะปฏิบัติก็ปฏิบัติได้โดยถูกต้อง เมื่อปฏิบัติได้แล้วก็ยังแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้อีก

ข้อนี้จะพึงเห็นได้ว่า ในครั้งพุทธกาลก็ดี ในสมัยที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ดี ตลอดจนกาลบัดนี้ก็ดี ผู้ที่ทำให้ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธศาสนา ตั้งอยู่และเจริญขึ้นนั้น ก็เพราะบุคคลนั้นได้ทำการสอนปริยัติหลังจากตนได้ศึกษาเล่าเรียนพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อันเป็นคันถธุระเสร็จแล้ว และทำการสอนปฏิบัติหลังจากที่ตนได้มีการปฏิบัติวิปัสสนาตามนั้นเอง ฉะนั้น คันถธุระนั้น จึงทำให้สำเร็จทั้งประโยชน์ตน อรรถหิตะประโยชน์ และปรหิตะประโยชน์ ประโยชน์ส่วนรวม

เหตุนี้ขอบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทั้งตนเองก็มีสติปัญญาพอแก่การศึกษาเล่าเรียน ทั้งยังอยู่ในมัชฌิมวัย อันเป็นวัยที่พอจะศึกษาได้ ขอเชิญชวนท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเหล่านั้นมีคันถธุระเสียก่อนแล้ว ภายหลังจึงค่อยพากันเจริญวิปัสสนาธุระต่อไป

ธรรมเครื่องคำจุนโลก

ข้อ ๓๕ ถาม. คำว่า พรหมวิหาร กับ อัปปมัญญา หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง และมีความหมายต่างกัน หรือ เหมือนกันอย่างไร ?

ตอบ. คำว่า พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือ ธรรมเป็นเครื่องประพฤติประจำใจของพวกพรหม พรหม คือ บุคคลผู้ประเสริฐ เนื่องจากละเว้นจากอคติธรรม คือ ความลำเอียง ๔ ประการได้แล้ว ย่อมประพฤติเป็นไปในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในสัตว์ทั้งหลายได้โดยสะดวกใจ บุคคลผู้เป็นใหญ่ หรือ บุพพการีชนทั้งหลาย มีบิดามารดา เป็นต้น ได้ชื่อว่า เป็นพรหม เพราะเป็นผู้ประพฤติเป็นไปในบุตรธิดา เป็นต้น ด้วยคุณธรรม ๔ ประการ มีเมตตา เป็นต้น อยู่เนื่องนิตย์

คำว่า อัปปมัญญา หมายถึง ธรรมสำหรับแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ หมายความว่า เป็นธรรมสำหรับพระโยคีบุคคล พึงเจริญแผ่ไปในบุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคลผู้เป็นที่รัก บุคคลผู้น่าสงสาร บุคคลผู้มีความสุข และบุคคลปานกลาง เพื่อให้จิตแนบแน่นในอัปปมัญญาภาวนานั้น

พรหมวิหาร หรือ อัปปมัญญา มี ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ความปรารถนาดีให้บุคคลผู้เป็นที่รัก ที่เรียกว่า ปิยมนาปบุคคล นั้น มีความสุข

๒. กรุณา ความสงสาร ความเห็นใจ ต้องการที่จะให้บุคคลผู้ที่ประสบความทุกข์ ที่กำลังประสบอยู่ หรือ จะได้ประสบในกาลข้างหน้า เพราะพิจารณาเห็นเหตุแห่งความทุกข์นั้นแล้ว ที่เรียกว่า ทุกขิตบุคคล นั้น พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อนนั้น ๆ

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อเห็นบุคคลที่กำลังมีความสุข หรือ จะมีความสุขในกาลข้างหน้า ที่เรียกว่า สุขิตบุคคล นั้น ก็แผ่ความปรารถนาดี พลอยยินดีด้วย โดยไม่มีความอิจฉาริษยา

๔. อุเบกขา ความวางเฉย ต่อบุคคลผู้เป็นปานกลาง หรือที่นอกเหนือจากบุคคล ๓ จำพวก ข้างต้น ที่เรียกว่า มัชฌัตตบุคคล นั้น โดยไม่แสดงอาการรัก หรือ อาการชัง ให้เกินเหตุ จนเสียความเป็นธรรมไป

พรหมวิหาร และ อัปปมัญญา นั้น มีความหมายต่างกัน คือ พรหมวิหารนั้น ใช้สำหรับการเจริญโดยสามัญต่อบุคคลทั่วไปในชีวิตประจำวัน ส่วนอัปปมัญญานั้น ใช้เจริญในการทำสมถกรรมฐาน เพื่อให้จิตมีความสงบแนบแน่นในอารมณ์นั้น ๆ ความเหมือนกัน ก็คือ เป็นธรรมที่ใช้ในการแผ่ความปรารถนาดี ไปในสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า

ข้อ ๓๖ ถาม. ในพรหมวิหารทั้ง ๔ ข้อ บุคคลผู้จะเจริญพรหมวิหารแต่ละข้อนั้น กิจเบื้องต้นควรทำอย่างไรก่อนบ้าง ? เพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบ. บุคคลผู้จะเจริญพรหมวิหารแต่ละข้อนั้น กิจเบื้องต้นควรทำ ดังนี้

๑. ตัดปليโพธิ เครื่องกังวลต่าง ๆ เสียก่อน

๒. เรียนกรรมฐานให้ชำนาญ

๓. ทำภารกิจเสร็จแล้ว พึงบรรเทาความเมาในภักถ์ นั่งขยายนิมิตบนอาสนะอันสงัด

๔. พิจารณาให้เห็นถึงความชั่วช้าเลวทราม ในโทษะ ความประทุษร้ายซึ่งกันและกัน

๕. พิจารณาให้เห็นถึงอนิสงส์ในขันติธรรม ความอดทนอดกลั้นไว้ได้

ข้อ ๓๗ ถาม. ในพรหมวิหาร ๔ นั้น แต่ละข้อนั้น มีอะไรเป็นอารมณ์ และธรรมใดเป็นอุปการะต่อพรหมวิหารข้อใด ธรรมใดเป็นข้าศึกต่อพรหมวิหารข้อใด ?

ตอบ. ในพรหมวิหาร ๔ นั้น

๑. เมตตา มี ปิยมนาปัสตว์ คือ บุคคล หรือ สัตว์ ผู้เป็นที่รัก เป็นอารมณ์

มี พยาปาหุสสมะ คือ ความเข้าไปประจักษ์โทษ เป็นอุปการะธรรม

มี สีนหสัมภาวะ คือ การเกิดขึ้นแห่งตัณหาที่เหนียวแน่น เป็นวิบัติ

มี ราคะ คือ ความเกิดความเสน่หายินดี เป็นข้าศึกใกล้

มี พยาบาท คือ ขัดเคืองไม่พอใจ ความคิดปองร้าย เป็นข้าศึกไกล

๒. กรุณา มี ทุกขิตสัสตว์ คือ บุคคล หรือ สัตว์ผู้กำลังได้รับความทุกข์ หรือ จะได้รับความทุกข์ในกาลข้างหน้า เพราะมีเหตุปรากฏแล้ว เป็นอารมณ์

มี วิหิงสุสสมะ คือ ความเข้าไปประจักษ์ความเบียดเบียนสัตว์ เป็นอุปการะ

ธรรม

มี โสภสัมภาวะ คือ การเกิดขึ้นแห่งความเศร้าโศกตาม เป็นวิบัติ

มี โทมนัส คือ ความเสียใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์ เป็นข้าศึกใกล้

มี วิหิงสา คือ ความเบียดเบียนสัตว์ เป็นข้าศึกไกล

๓. มุทิตา มี สุขิตสัสตว์ คือ บุคคลหรือสัตว์ ผู้กำลังได้รับความสุข หรือ จะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า เพราะมีเหตุปรากฏแล้ว เป็นอารมณ์

มี อรติวุสสมะ คือ การเข้าไปสงบระงับความไม่ยินดีด้วยความไม่พอใจในสมบัติของผู้อื่น เป็นอุปการะธรรม

มี ปหาสสัมภาวะ คือ การเกิดความร่าเริงสนุกสนาน เป็นวิบัติ

มี โสมนัส คือ ความดีใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์ เป็นข้าศึกใกล้

มี อรติ คือ ความไม่ยินดีด้วย ความริษยา เป็นข้าศึกไกล

๔. อุเบกขา มีมัชฌัตตสัตว์ คือ บุคคล หรือ สัตว์ ผู้เป็นไปกลาง ๆ ที่นอกจาก ๓ จำพวกข้างต้นนั้น เป็นอารมณ์
 มี ปฏิกขานนยุปสมะ คือ การเข้าไปสงบระงับความยินร้ายและความ
 ยินดี เป็นอุปการธรรม
 มี เคนิสสีตอัญญาณูปেকขาสัมภวะ คือ การเกิดขึ้นแห่งความวางเฉย
 โดยปราศจากปัญญาโดยอาศัยกามคุณอารมณ์ เป็นวิบัติ
 มี อัญญาณูปেকขา คือ การวางเฉยด้วยอำนาจโมหะ (เฉยไม่รู้เรื่องเฉย
 เมยเฉยโง่) เป็นข้าศึกไกล
 มีราคะ คือ ความใคร่ และปฏิกษะ คือ ความโกรธ ความกระทบกระทั่ง
 เป็นข้าศึกไกล

ข้อ ๓๘ ถาม. บุคคลเช่นใด ที่ควรแผ่เมตตาให้ก่อน, บุคคลเช่นใด ไม่ควรแผ่เมตตาให้ก่อน,
 และบุคคลเช่นใด แผ่เมตตาให้ไม่ได้เลย เพราะเหตุใด ? จงชี้แจง

ตอบ. บุคคลผู้ควรแผ่เมตตาให้ก่อน มี ๑ จำพวก คือ ตนเอง เพราะสัตว์ทั้งหลาย
 ย่อมรักตนมากกว่าบุคคลอื่น เมื่อบุคคลแผ่เมตตาปรารภนาดีต่อตนเอง ให้ตนเองเป็นสุขแล้ว
 การที่จะคิดปรารภนาดีต่อบุคคลอื่น ก็เป็นไปได้โดยสะดวก ด้วยเหตุนี้ จึงควรแผ่เมตตา
 ให้กับตนเองก่อน

บุคคลผู้ไม่ควรแผ่เมตตาให้ก่อน มี ๔ จำพวก คือ

๑. อภัยบุคคล คือ บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก เพราะจะทำให้เกิดความลำบากใจในการที่
 จะทำความปรารภนาดีต่อบุคคลนั้น

๒. อติปิยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง เพราะการที่จะวางใจเป็นกลางในบุคคลผู้
 เป็นที่รักยิ่ง ก็จะทำให้ลำบากใจ เพราะเมื่อเห็นบุคคลนั้น มีความทุกข์แม้เพียงเล็กน้อย ก็ทำ
 ให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจไปตามได้ง่าย ทั้งนี้ก็เพราะรักมาก

๓. มัชฌัตตบุคคล คือ บุคคลผู้ปานกลาง เพราะเมื่อตั้งบุคคลผู้เป็นกลางๆ ไว้ใน
 ฐานะเป็นที่เคารพ หรือ เป็นที่รัก ย่อมทำให้วางใจได้ลำบาก เนื่องจากตนเองยังไม่มี ความ
 เชื่อถือในบุคคลนั้นมากเพียงพอ

๔. เหวีบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน เพราะเมื่อหวนระลึกถึงคนผู้มีเวรกันแล้ว
 ย่อมเกิดความโกรธแค้นขึ้นได้ง่าย

บุคคลที่แผ่เมตตาให้โดยเจาะจงไม่ได้ มี ๑ จำพวก คือ ลิงควิสภาคบุคคล หมายถึง
 บุคคลผู้มีเพศตรงข้าม เพราะเมื่อพระโยคาวจรนั้น แผ่เมตตาไปโดยเจาะจง ย่อมเกิดราคะ
 ความกำหนัดยินดีในทางเพศได้ง่าย

บุคคลที่แผ่เมตตาให้ไม่ได้เลย มี ๑ จำพวก คือ กาลังกตบุคคล คือ บุคคลที่ตายไปแล้ว เพราะไม่สามารถให้บรรลุถึงอุچارสมาธิ และอัปนาสมาธิได้

ข้อ ๓๙ ถาม. การแผ่เมตตาให้ตนเองนั้น มีรูปแบบว่าอย่างไร และการแผ่ให้แก่บุคคลอื่นนั้น ท่านวางรูปแบบไว้เป็นกี่อาการ คืออะไรบ้าง แต่ละอาการนั้น ว่าอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. การแผ่เมตตาให้ตนเองนั้น มีรูปแบบที่ท่านวางไว้ ดังนี้

อหิ สฺขิตโต โหมิ นิททุกฺโข โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงมีความสุข จงปราศจากความทุกข์

อหิ อเวโร โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีเวร

อหิ อพฺยาปชฺโณ โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้าย

อหิ อนินฺโห โหมิ ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้ไม่มีความลำบาก เดือดร้อน

สฺขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺติ ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้มีความสุข บริหารตนอยู่เกิด
การแผ่ให้แก่บุคคลอื่นนั้น ท่านวางรูปแบบไว้เป็น ๕ อาการ คือ

อาการที่ ๑

สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร

อพฺยาปชฺมา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้าย

อนินฺหา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีความลำบากเดือดร้อน

สฺขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้มีความสุข บริหารตนอยู่เกิด

อาการที่ ๒

สพฺเพ ปาณา อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา สฺขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสรรพปารณ

สัตว์ทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาทปองร้าย ไม่มีความลำบาก

เดือดร้อน จงมีความสุข บริหารตนอยู่เกิด

อาการที่ ๓

สพฺเพ ภูตา อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา สฺขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสรรพภูต

ทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาทปองร้าย ไม่มีความลำบากเดือดร้อน จง

มีความสุข บริหารตนอยู่เกิด

อาการที่ ๔

สพฺเพ ปุคฺคลา อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา สฺขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสรรพบุคคล

ทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาทปองร้าย ไม่มีความลำบากเดือดร้อน จง

มีความสุข บริหารตนอยู่เกิด

อาการที่ ๕

สพเพ อุตตภาวปริยาปณนา อเวรา โหนตุ ขอสรรพสัตว์ผู้มีอัตภาพทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีเวร

อพยาปชฌา โหนตุ ขอสรรพสัตว์ผู้มีอัตภาพทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้าย

อนินชา โหนตุขอสรรพสัตว์ผู้มีอัตภาพทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีความลำบากเดือดร้อน

สุขี อุตตานํ ปิหรณตุ ขอสรรพสัตว์ผู้มีอัตภาพทั้งหลาย จงเป็นผู้มีความสุข บริหารตนอยู่เกิด

ข้อ ๔๐ ถ้าม. เพราะเหตุใด ท่านจึงวางแนววิธีการ ในการเจริญเมตตาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง ผู้เป็นที่รัก ผู้เป็นที่รักยิ่ง มัชฌัตตบุคคล เวรีบุคคล ? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. เหตุที่ท่านวางแนววิธีการในการเจริญเมตตาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง ผู้เป็นที่รัก ผู้เป็นที่รักยิ่ง มัชฌัตตบุคคล และเวรีบุคคลนั้น เพื่อเป็นการปรับสภาพของเมตตาจิตให้มีความเชื่อมโยงติดต่อกัน และเข้ากันได้อย่างกลมกลืน ในอารมณ์หรือบุคคลที่ต่างกัน เพื่อให้เมตตาจิต ดำเนินไปได้โดยสะดวก และทำให้อุปปมาณานเกิดได้

โดยลำดับแรกนั้น พระโยคีบุคคลต้องแผ่เมตตาไปสู่ตนเองก่อน เพื่อทำตนเองให้เป็นพยาน

ต่อจากนั้น จึงแผ่ไปในบุคคลผู้เป็นที่รัก โดยหวนระลึกถึงเหตุที่ทำให้เกิดความรักใคร่ในบุคคลผู้เป็นที่รัก มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกื้อกูลกัน และคำพูดอันให้เกิดความรักใคร่กัน เป็นต้น

ต่อจากนั้น พึงแผ่เมตตาไปในบุคคลผู้เป็นที่เคารพยกย่อง โดยการหวนระลึกถึงเหตุที่ทำให้เกิดความเคารพยกย่องในบุคคลนั้น มีศีล มรรยาท และความรู้ เป็นต้น ของบุคคลผู้เป็น บิดามารดา ปู่ย่าตายาย ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือผู้เป็นปุนครุ ปุนอุปัชฌาย์ ปุนอาจารย์ ผู้เป็นที่รักที่เคารพยกย่องของตน แล้วแผ่เมตตาไป โดยนัยเป็นต้นว่า ขอท่านสัตบุรุษนั้น จงเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความทุกข์เกิด ดังนี้ เป็นต้น

อนึ่ง พระโยคีบุคคลนั้น ไม่เพียงยืนด้อยู่ด้วยการแผ่เมตตาเพียงเท่านั้น พึงทำการขยายแดนแห่งการแผ่เมตตาออกไป ในลำดับแห่งอาจารย์ เป็นต้นนั้น โดยแผ่ให้แก่สหายยอตรัก

ต่อจากนั้น พึงแผ่ให้บุคคลผู้เป็นกลาง ๆ ไม่รักไม่ชัง ต่อจากนั้น พึงแผ่ให้แก่เวรีบุคคล โดยลำดับ

ก็พระโยคีบุคคล เมื่อจะเจริญเมตตา พึงทำจิตให้อ่อนโยน ควรแก่การงาน ในส่วนหนึ่งๆ แล้วจึงน้อมจิตเข้าไปในบุคคลนั้น ๆ ตามลำดับ

ส่วนบุคคลใด ไม่มีบุคคลผู้จองเวร หรือ เพราะเหตุที่ตนเองเป็นมหาบุรุษ แม้ผู้อื่นทำ ความเสียหายให้ ก็ไม่เกิดความหมั่นแค้นเคืองต่อบุคคลนั้นว่า เป็นคู่เวรกัน บุคคลทั้ง ๒ จำพวกนี้ ไม่จำเป็นต้องทำการขวนขวายว่า เมตตาจิตของเราควรแก่การงานในบุคคลกลาง ๆ แล้ว บัดนี้ เราจักน้อมนำเมตตาจิตนั้น ไปในบุคคลผู้มีเวร ดังนี้เป็นต้นเลย

ข้อ ๔๑ ถาม. การเจริญเมตตาอย่างไร ไม่ทำให้เกิดฉานได้ และเจริญอย่างไร จึงจะทำให้เกิด ฉานได้ เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญเมตตาในตนเองอย่างเดียว ย่อมไม่ทำให้ฉานเกิดได้ จริงอยู่ แม้พระ โยคีบุคคล จะเจริญเมตตาในตน เป็นต้นว่า ขอเราจงมีความสุขเถิด ดังนี้ ตั้งร้อยปี ตั้งพันปี อัปปนาฉาน ย่อมไม่เกิดแก่พระโยคีบุคคลนั้น สมาธิจิตของพระโยคีบุคคลนั้น มีขอบเขต จำกัด

แต่ถ้าพระโยคีบุคคลเจริญเมตตา ทำตนให้เป็นพยานว่า ขอเราจงเป็นผู้มีความสุขเถิด ดังนี้ เป็นต้น แล้วพิจารณาว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ ต้องการอยู่เป็นสุข และไม่อยากตาย ฉันท ไใด แม้สัตว์อื่น บุคคลอื่น ก็เหมือนกันกับเรา เช่นเดียวกัน ดังนี้แล้ว เมื่อนั้น ความเป็นผู้ มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่สรรพสัตว์ ย่อมเกิดขึ้น การเจริญเมตตาจิตของพระ โยคีบุคคลนั้น ย่อมเป็นไปในสัตว์เหล่าอื่นได้โดยสะดวก สามารถทำให้อัปปนาฉานเกิดได้

ข้อ ๔๒ ถาม. การที่จะเจริญเมตตาในบุคคลผู้มีเวรกันนั้น มีวิธีในการวางจิตพิจารณา อย่างไม่บัง จะสามารถทำให้เวรนั้นสงบระงับลงได้? จงชี้แจงโดยสรุปมาพอได้ ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. ก็เมื่อพระโยคาวจรบุคคล จะน้อมจิตเข้าไปในบุคคลผู้มีเวรกัน ปฏิมะ คือ ความแค้นเคือง ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ พระโยคีบุคคลนั้น ต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. เธอต้องหมั่นเข้าเมตตา คือ แผ่เมตตาบ่อย ๆ ในบุคคลต้น คือ ตนเอง ปิยบุคคล อติปิยบุคคล มัชฌิมาบุคคล คนใดคนหนึ่ง เพื่อปรับสภาพของเมตตาจิตให้เชื่อมติดกัน ครั้น แล้ว จึงแผ่เมตตาไปยังบุคคลผู้มีเวรนั้นบ่อย ๆ พยายามบรรเทาความแค้นเคืองต่างๆ เสีย

๒. ถ้าไม่ระงับ พึงนึกถึงพระพุทธโอวาท มี กกจูโหมวาท เป็นต้น

๓. ถ้าไม่ระงับ พึงนึกถึงความดีของบุคคลนั้น

๔. ถ้าไม่ระงับ พึงนึกถึงกัมมัสสกตา ความที่สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของ ๆ ตน

๕. ถ้าไม่ระงับ พึงนึกถึงจาริตประเพณีความประพฤติไม่ขาดสายแห่งพระศาสนา

๖. ถ้าไม่ระงับ พึงนึกถึงสังสารวัฏ ที่ยาวนาน ไม่มีสิ้นสุด

๗. ถ้าไม่ระงับ พึงนึกถึงอนิสงส์ของเมตตา ๑๑ ประการ

๘. ถ้าไม่ระงับ ฟังนิกทำการแยกให้เห็นเป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้น

๙. ถ้ายังไม่ระงับ ฟังทำการเผื่อแผ่ โดยการแบ่งปันสิ่งของให้แก่เวรีบุคคลนั้น

ข้อ ๔๓ ถาม. บุคคลผู้โกรธย่อมมีจิตคิดประทุษร้ายต่อบุคคลที่ตนโกรธด้วยอาการที่ประการ
คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบายเหตุผล

ตอบ. บุคคลผู้โกรธย่อมมีจิตคิดประทุษร้ายต่อบุคคลที่ตนโกรธด้วยอาการ ๗
ประการ คือ

๑. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขอให้บุคคลนั้น จงเป็นคนชั่วร้ายชั่วเหว เพราะเหตุว่า คนที่เป็น
ศัตรูกันนั้น ย่อมไม่ยินดีด้วยการที่ศัตรูนั้นมีผิวพรรณวรรณะเปล่งปลั่ง เพราะตนเองมี
ผิวพรรณเศร้าหมองเพราะความโกรธแล้ว จึงต้องการให้บุคคลที่ตนโกรธนั้นเศร้าหมองตาม
ไปด้วย

๒. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขอให้บุคคลนั้น นอนเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่า คนที่เป็นศัตรูกัน
นั้น ตนเองนอนเป็นทุกข์แล้ว ก็ปรารถนาที่จะให้บุคคลที่ตนโกรธนอนเป็นทุกข์ด้วย

๓. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขอให้บุคคลนั้น อย่าได้เป็นผู้มีทรัพย์พอใช้จ่ายเลย เพราะเหตุ
ว่า คนที่เป็นศัตรูกันนั้น ตนเองต้องขัดสนเรื่องทรัพย์ใช้สอยเพราะความโกรธเป็นเหตุแล้ว ก็
ต้องการให้บุคคลที่ตนโกรธนั้น มีสภาพเป็นเช่นนั้นหรือขัดสนลำบากยิ่งกว่าตนอีกหลายเท่า

๔. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขอให้บุคคลนั้นอย่าได้เป็นคนร่ำรวยมีทรัพย์สมบัติเลย เพราะ
เหตุที่ว่า บุคคลผู้โกรธนั้นอาจต้องเสื่อมสิ้นทรัพย์สมบัติที่ตนมีหรือไม่ประสพทรัพย์สมบัติที่
ตนจะพึงได้นั้นเสีย กลายเป็นคนไร้ทรัพย์สมบัติ ก็ต้องการให้บุคคลที่ตนโกรธนั้น มีสภาพ
เหมือนกับตนหรือเลวร้ายยิ่งกว่าตนอีกหลายเท่า

๕. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขอให้บุคคลนั้นอย่าได้เป็นคนมียศศักดิ์เลย เพราะเหตุที่ว่า
บุคคลผู้โกรธนั้น ตนเองต้องเสื่อมเสียจากยศศักดิ์ที่ตนมีอยู่แล้ว หรือแคล้วคลาดจากยศศักดิ์
ที่จะพึงมีพึงได้ เพราะความโกรธเป็นปัจจัย ก็ปรารถนาที่จะให้บุคคลที่ตนโกรธนั้นมีสภาพ
เหมือนตนเองหรือตกอยู่ในสภาพเลวร้ายยิ่งกว่าตนเสียอีก

๖. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขออย่าให้บุคคลนั้นมีเพื่อนสนิทมิตรสหายใกล้ชิด เพราะเหตุ
ที่ว่า บุคคลผู้โกรธนั้น ตนเองต้องเสื่อมสิ้นจากเพื่อนสนิทมิตรสหาย กลายเป็นไร้ญาติขาด
มิตรที่ดีงาม หรือมีแต่มิตรชั่วช้าเลวทราม ก็ต้องการให้บุคคลที่ตนโกรธนั้น มีสภาพ
เหมือนกับตนหรือเลวร้ายยิ่งกว่าตนเสียอีก

๗. ย่อมคิดสาปแช่งว่า ขอให้บุคคลนั้นตายไปแล้ว อย่าได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เลย
เพราะเหตุที่ว่า บุคคลผู้โกรธนั้น บุคคลผู้มีวิปปฏิสาร คือ ความเดือดร้อนใจอยู่เสมอ ย่อม

เป็นผู้มีทุกติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า อันมีนิมิตปรากฏแล้ว ก็ต้องการให้บุคคลที่ตนโกรธนั้น มี
ตกอยู่ในสภาพเหมือนตนหรือตกอยู่ในสภาพที่เลวร้ายกว่าตนเสียอีก

ข้อ ๔๔ ถาม. การพิจารณาสอบสวนตนเองเพื่อให้ความอาฆาตสงบระงับนั้น มีวิธีการ
กำหนดระลึกร้อย่างไรบ้าง ? จงชี้แจง

ตอบ. การพิจารณาสอบสวนตนเองเพื่อให้ความอาฆาตสงบระงับนั้น มีวิธีการกำหนด
ระลึกดัง ๑๐ ประการดังต่อไปนี้

๑. ถ้าบุคคลผู้เป็นศัตรูกันนั้น ทำให้แก่ท่านที่ร่างกายไซ้ไร ไฉนท่านจึงปรารถนาที่จะ
ทำทุกขในใจให้แก่ตนเอง ซึ่งมีใช้ร่างกายของบุคคลที่เป็นศัตรูของเรา

๒. หมูญาติซึ่งมีอุปการะมาก ร้องให้น้ำตานองหน้า ท่านยังละได้แล้ว ไฉนเล่า ท่านจึง
ไม่ละความโกรธที่เป็นข้าศึกซึ่งกระทำความฉิบหายอย่างใหญ่หลวงให้เสียเล่า

๓. ท่านรักษาศีลเหล่าใด ขึ้นชื่อว่า ความโกรธอันเป็นเครื่องบั่นทอนมูลรากของศีล
เหล่านั้น ท่านยังพะเน้าพะนอมมันอยู่อีกหรือ

๔. ท่านโกรธว่า คนอื่นทำความเสียหายให้ แล้วไฉน ท่านจึงปรารถนาที่จะกระทำ
ความเสียหายเช่นนั้นเสียเองเล่า

๕. คนอื่นผู้ต้องการจะให้ท่านอาฆาตแค้นเคือง จึงทำสิ่งที่ไม่พอใจให้ ไฉน ท่านจึงยัง
มโนรถของผู้นั้นให้เต็ม (ทำให้บุคคลนั้นสมหวัง) ด้วยวิธีการบันดาลความแค้นให้เกิดขึ้นเล่า

๖. ก็ท่านโกรธแล้ว จักทำทุกขให้แก่เขาได้หรือทำไมได้ก็ตามที แต่บัดนี้ท่านได้ชื่อว่า
ย่อมเบียดเบียนตน ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความโกรธนี้เป็นแน่แท้แล้ว

๗. ถ้าว่า ความผู้เป็นศัตรูเกิดความโกรธต่อท่าน อันเป็นหนทางที่ไร้ประโยชน์ ไฉน
ท่านจึงยังโกรธตอบ ชื่อว่า สำเหนียกเอาเยี่ยงอย่างของเขาเล่า

๘. ศัตรูอาศัยความอาฆาตแค้นเคืองอันใด จึงทำสิ่งน่าชังแก่ท่าน ท่านจงตัดความ
อาฆาตแค้นเคืองนั้นเสียเถิด ท่านจะต้องทุกข์เพราะเหตุอันไม่ควรจะไปทำไมเล่า

๙. ความไม่พอใจ อันชั้นใดเหล่าใด ทำแล้วแก่ท่าน ชั้นใดเหล่านั้นก็ดับไปแล้ว เพราะ
ธรรมทั้งหลาย เป็นไปเพียงชั่วขณะเดียวเท่านั้น ท่านจะมามัวโกรธใครอยู่อีกเล่า

๑๐. ผู้ใดทำความทุกข์ แก่ผู้ใด เว้นผู้ใดเสีย ผู้ใด พึงทำความทุกข์แก่ใคร ท่านเอง
เป็นเหตุแห่งทุกข์ แม้เสียเอง

ถึงสัมผัสเมท เช่นกัน เพราะว่า พระโยคีบุคคลนั้น प्रारณทำให้จับคนใดคนหนึ่ง ก็ถือเป็นการปรารณาร้ายต่อบุคคลนั้น ๆ และปรารณาดีต่อบุคคลนอกนี้ ยังมีจิตเอนเอียงอยู่ ต่อเมื่อใด เธอไม่เห็นใครแม้คนหนึ่ง ใน ๔ คนนั้น ที่จะพึงแสดงให้แก่ใจ เมื่อนั้น จิตของเธอชื่อว่า ย่อมเป็นไปเสมอกันทีเดียว ทั้งในตน และชนทั้ง ๓ เหล่านั้นจึงเป็นอันเธอทำสัมผัสเมทหะแล้ว

และเมื่อบุคคลเจริญเมตตาจนเป็นสัมผัสเมทหะแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ คือ

พระโยคีบุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้ได้นิमितทั้ง ๓ คือ บริกรรมนิमित ๑ อุคคหนิมิต ๑ ปฏิภาคนิมิต ๑ และย่อมได้ภาวนาทั้ง ๓ คือ บริกรรมภาวนา ๑ อุปจารภาวนา ๑ ตลอดกาลที่ได้สัมผัสเมทหะ ก็เมื่อทำสัมผัสเมทหะแล้ว เธอหมั่นเสพ ให้เจริญอยู่ ทำให้มากอยู่ ซึ่งนิमितนั้นนั่นแหละ ย่อมบรรลุอุปปนา ด้วยอาการเพียงเท่านี้ พระโยคีนั่น จัดว่าเป็นผู้บรรลุปฐมฌาน อันละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ อย่าง^๕ ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ อันสหระด้วยเมตตา ก็เมื่อเธอได้บรรลุปฐมฌานนั้นแล้ว หมั่นเสพนิมิตนั้นให้เจริญอยู่เนื่อง ๆ กระทำให้เพิ่มพูนแล้ว ย่อมบรรลุฌานที่ ๒ และที่ ๓ ในจตุกกนัยและบรรลุฌานที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ในปัญจกนัยโดยลำดับ

ข้อ ๔๗ ถาม. การแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจง ๕ อาการ, การแผ่เมตตาโดยเจาะจง ๗ อาการ, และการแผ่เมตตาไปทั่วทุกทิศ ๑๐ อาการนั้น มีวิธีการแผ่อย่างไรบ้าง ? จงชี้แจงมาตามลำดับ

ตอบ. การแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจง ๕ อาการ ได้แก่

ข้อที่ ๑ สพเพ สัตตา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สุขี, อตฺตํ ปรีหฺนตุ ของสัตว์ทั้งปวงจงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๒ สพเพ ปาณา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สุขี, อตฺตํ ปรีหฺนตุ ของสัตว์ผู้มีปราณทั้งปวง จงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๓ สพเพ ภูตา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สุขี, อตฺตํ ปรีหฺนตุ ของภูตทั้งปวง จงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๔ สพเพ บุคฺคฺลา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สุขี, อตฺตํ ปรีหฺนตุ ของบุคคลทั้งปวง จงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

^๕ ปฐมฌาน ละองค์ ๕ คือ ละนิวรณ์ ๕, ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ องค์ฌาน ๕, มีความงาม ๓ อย่าง คือ งามในเบื้องต้น ด้วยฉกนิสสมาธิ งามในท่ามกลางด้วยอุปปจารสมาธิ งามในที่สุดด้วยอัปปนาสมาธิ.

ข้อที่ ๕ สัพเพ อุตตภาวปริยาปนนา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอสัตว์ที่เนื่องด้วยอรรถภาพทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

แผ่เมตตาโดยเจาะจง โดยอาการ ๗ อย่าง ได้แก่

ข้อที่ ๑ สัพฺพา อิตฺถิโย อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอหญิงทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๒ สัพเพ บุริสา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอบุรุษทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๓ สัพเพ อริยา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอพระอริยเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุขรักษาตนเกิด

ข้อที่ ๔ สัพเพ อนริยา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอผู้ที่ไม่ใช่พระอริยเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๕ สัพเพ เทวา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอเทพเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๖ สัพเพ มนุสฺสา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอมนุษย์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๗ สัพเพ วินิปาติกา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอวินิปาติกสัตว์ (เปรต) ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิดดังนี้

การแผ่เมตตาทั่วทิศโดยอาการทั้ง ๑๐ อย่าง ได้แก่

ทิศที่ ๑ ชื่อว่า ทิศบูรพา คือ ทิศตะวันออก พึงแผ่ดังนี้ สัพเพ ปุรตฺถิมา ย ทิสาย สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตตานํ ปริหรนตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันออกทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ทิสที่ ๒ ชื่อว่า ทิสปัจฉิม คือ ทิสตะวันตก ฟังแผ่นดิน สัพเพ ปจฉิมาย ทิสาย อเวรา, อพฺยาปชฺมา, อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันตกทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๓ ชื่อว่า ทิสอุดร คือ ทิสเหนือ ฟังแผ่นดิน สัพเพ อุตฺตราย ทิสาย อเวรา, อพฺยาปชฺมา, อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศเหนือทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๔ ชื่อว่า ทิสทักษิณ คือ ทิสใต้ ฟังแผ่นดิน สัพเพ ทกฺขิณาย ทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศใต้ทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๕ ชื่อว่า ทิสอาคเนย์ คือ ทิสตะวันออกเฉียงใต้ ฟังแผ่นดิน สัพเพ ปุรฺตถิมาย อนุทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๖ ชื่อว่า ทิสหรดี คือ ทิสตะวันตกเฉียงใต้ ฟังแผ่นดิน สัพเพ ทกฺขิณาย อนุทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๗ ชื่อว่า ทิสพายัพ คือ ทิสตะวันตกเฉียงเหนือ ฟังแผ่นดิน สัพเพ ปจฉิมาย อนุทิสาย อเวรา, อพฺยาปชฺมา, อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๘ ชื่อว่า ทิสอิสาน คือ ทิสตะวันออกเฉียงเหนือ ฟังแผ่นดิน สัพเพ อุตฺตราย อนุทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๙ ชื่อว่า เหมฐิมทิส คือ ทิสเบื้องต่ำ ฟังแผ่นดิน สัพเพ เหมฐุมาย ทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศเบื้องต่ำทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๑๐ ชื่อว่า อุปริมทิส คือ ทิสเบื้องบน ฟังแผ่นดิน สัพเพ อุปริมาย ทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา, สุชี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศเบื้องบนทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อ ๔๘ งาม. อปปนาจิตในอนธสัณณ ๒๐ ในธธสัณณ ๒๘ และทสัณณ ๔๘๐ รวม
เป็นอปปนาในเมตตาทพพหวหาร ๕๒๘ นั้น คืออะไรบ้าง ? จงชี้แจง

ตอบ. อปปนาจิตในอนธสัณณ ๒๐ ในธธสัณณ ๒๘ และทสัณณ ๔๘๐ รวม
เป็นอปปนาในเมตตาทพพหวหาร ๕๒๘ นั้น คือ

๑. สพเพ สตตทา อเวรา โหนตุ ขัอว่า ขอสัตว์ท้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร จดัเป็น
อปปนาอันหนึ่ง

๒. อพยาปขมา โหนตุ ขัอว่า จงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้น จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

๓. อนินา โหนตุ ขัอว่า จงเป็นผู้ไม่มีความลำเค็ญ จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

๔. สขี อตตานิ ปรรนตุ ขัอว่า จงเป็นผู้มีสุขร้กษัตนเถด จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

ตามนัยนี้ อปปนาในอนธสัณณ จังมี ๒๐ ด้วยอำนาจแห่งอปปนา อาการละ ๔
อปปนาในอาการท้ง ๕ คือ สพเพ สตตทา สัตว์ท้งหลายท้งปวง ๑ สพเพ ปาณา สัตว์มี
ปราณท้งหลายท้งปวง ๑ สพเพ ภูตา ภูตท้งหลายท้งปวง ๑ สพเพ บุคคลา บุคคลท้งหลาย
ท้งปวง ๑ สพเพ อตตภาวปรียาปนา สัตว์ผู้เนื่องด้วยอัธภาพท้งหลายท้งปวง ๑

อปปนาในธธสัณณ ๒๘

ธธสัณณ มีอปปนา ๒๘ ด้วยอำนาจแห่งอปปนา อาการละ ๔ คือ

๑. อเวรา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีเวร จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

๒. อพยาปขมา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้น จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

๓. อนินา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีความลำเค็ญ จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

๔. สขี อตตานิ ปรรนตุ จงเป็นผู้มีสุขร้กษัตนเถด จดัเป็นอปปนาอันหนึ่ง

อปปนาในอาการท้ง ๗ นั้น คือ

๑. สพพา อิตถโย สตรีท้งหลายท้งปวง

๒. สพเพ ปุริสา บุรุษท้งหลายท้งปวง

๓. สพเพ อรียา พระอรียะท้งหลายท้งปวง

๔. สพเพ อนรียา ผู้มิใช่พระอรียะท้งหลายท้งปวง

๕. สพเพ เทวา เทวดาท้งหลายท้งปวง

๖. สพเพ มนุสสา มนุษย์ท้งหลายท้งปวง

๗. สพเพ วินิปาติกา วินิปาติกสัตว์ท้งหลายท้งปวง

อปปนาในทสัณณ ๔๘๐

ในทสัณณ ได้อปปนา ๒๐๐ โดยจำแนกเป็นทสละ ๒๐ อปปนา โดยนัยเป็นต้น ขอ
สัตว์ในปุรัต ถิมทศท้งหมด และมีอปปนา ๒๘๐ โดยแจกเป็นทสละ ๒๘ อปปนา โดย

นับเป็นต้นว่า ขอหญิงในปรัถมิทศทั้งหมด จึงรวมเป็น อัปปนา ๔๐๐ และอีก ๘๐ อัปปนา รวมเป็นอัปปนา ๔๘๐ อย่าง

ตามนัยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ รวมเป็นอัปปนาทั้งหมด ๕๒๘ อัปปนา

ข้อ ๔๙ ถาม. การเจริญกรรมฐานพรหมวิหารนั้น เบื้องต้นควรทำอย่างไรก่อน ? และบุคคลใดบ้าง ที่ควรแผ่กรุณาให้ก่อน เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญกรรมฐานพรหมวิหารนั้น เบื้องต้นควรทำดังนี้ก่อน

๑. ตัดปลีโพธิ เครื่องกังวลต่าง ๆ เสียก่อน

๒. เรียนกรรมฐานให้ชำซอง

๓. ทำกัตติจเสร็จแล้ว พึงบรรเทาความเมาในภักตร นั่งขยายนิมิตบนอาสนะอันสงัด

๔. พิจารณาให้เห็นถึงความชั่วช้าเลวทราม ในวิหิงสา ความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

๕. พิจารณาให้เห็นถึงอานิสงส์ในกรุณาธรรม ความสงสารเห็นอกเห็นใจกัน

บุคคลที่ควรแผ่กรุณาให้ก่อน ได้แก่ ตนเอง ที่เป็นทุกขิตบุคคล คือ ในขณะที่ตนเอง กำลังได้รับความลำบาก ทุกข์ยาก อันเนื่องมาจากพยสนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือจะต้องประสบกับพยสนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในกาลข้างหน้า หรือจะต้องได้เสวยทุกข์ในอบายภูมิ หรือวัฏฏทุกข์ มีชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เป็นต้น ที่ใคร ๆ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ การที่ต้องแผ่ให้ตนเองก่อน เพราะตนของตนเอง ย่อมเป็นที่รักมากกว่าอย่างอื่น เมื่อตนเองเป็นทุกข์ หรือจะได้รับทุกข์ในกาลข้างหน้าแล้ว การพิจารณาให้เกิดความสงสารตนเองก่อน ย่อมสามารถที่จะยังกรุณาจิตให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่นได้ง่าย

ข้อ ๕๐ ถาม. พระโยคีบุคคลควรแผ่กรุณาให้แก่ทุกตบุคคลโดยลำดับอย่างไรบ้าง? และบุคคลที่ควรแผ่กรุณาให้ตามลำดับ มีใครบ้าง ? จงชี้แจง

ตอบ. พระโยคีบุคคลควรแผ่กรุณาให้แก่ทุกตบุคคล คือ บุคคลผู้มีความทุกข์ยากลำบาก ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ทั้งหมด ตามลำดับ คือ

๑. วิรูปบุคคล คือ บุคคลผู้ชี้เหร

๒. ปรมกิจฉัปปัตตบุคคล คือ บุคคลผู้ตกทุกข์ได้ยากอย่างหนัก

๓. ทุกตบุคคล คือ บุคคลผู้ทุกข์ยาก

๔. ทुरुปตบุคคล คือ บุคคลผู้ลำบากแสนเข็ญ

๕. กปณบุคคล คือ บุคคลผู้กำพรว้า ไรที่พึงพึง

๖. ฉินนหัตถปาทบุคคล คือ บุคคลผู้มีมือด้วนเท้าด้วน

บุคคลนั้นวางกระเบื้อง (หรือ ภาชนะช้อนอย่างอื่น) ไว้ข้างหน้า นอนในศาลาคนช้อน มีหม้อนอนไหลคล้อยออกจากมือและเท้าทั้ง ๒ ส่งเสียงร้องครวญครางอยู่

แล้วจึงให้นิกสงสารว่า “บุคคลผู้นี้ ถึงความทุกข์ยากลำบากแสนเข็ญ ไฉนหนอ? เขาพึ่งพ้นจากความทุกข์นี้ไปได้” ดังนี้ เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิภังค์ว่า “ ก็อย่างไรเล่า ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มิใช่เป็นไปพร้อมกับภรรยา แฝไปทั่วในทิศหนึ่งอยู่ ? คือ ภิกษุพึงแผ่ภรรยาไปในสัตว์ทุกจำพวก เปรียบประดุจคนเห็นคน ๆ หนึ่ง เข็ญใจ ตกยาก แล้วพึงเอ็นดู ฉะนั้น” ดังนี้

เมื่อพระโยคีบุคคล ไม่ได้บุคคลผู้ตกทุกข์ได้ยากเช่นนั้น ลำดับต่อไป พึงน้อมนึกเอาบุคคลผู้มักทำความชั่ว แม้กำลังได้รับความสุขก็ตาม นำมาเปรียบเทียบกับบุคคลผู้ถูกฆ่าตายแล้ว พึงเอ็นดูบุคคลนั้น ด้วยคิดว่า “บุคคลนี้ถึงจะมีความสุขในวันนี้ แต่เขาก็ต้องไปรับทุกข์ในกาลข้างหน้าอย่างแสนสาหัส เพราะกรรมชั่วที่เขาทำไว้แล้วนี้” ดังนี้ เป็นต้น

บุคคลที่ควรแผ่ภรรยาให้ตามลำดับ มี ๔ จำพวก ได้แก่ บุคคลที่ได้รับความลำบากที่เรียกว่า ทุกขิตบุคคล ดังต่อไปนี้

๑. อัชฌัตตบุคคล คือ ตนเอง เพราะตนย่อมเป็นที่รักและน่าสงสารมากกว่าใคร ๆ

๒. มัชฌัตตบุคคล บุคคลผู้เป็นปานกลาง ย่อมตั้งอยู่ในฐานะคนกลาง ๆ การที่จะทำให้เกิดความสงสาร ก็เป็นการลำบากใจ

๓. ปิยบุคคล บุคคลผู้เป็นที่รัก เพราะทำใจลำบาก ทำให้เกิดค้นหาเปมะ ความรักใคร่เนื่องด้วยค้นหาได้ง่าย การที่จะแผ่ความกรุณา ปรรณนาดี ด้วยการวางจิตเป็นกลางนั้น เป็นไปได้ยาก

๔. เวรีบุคคล บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน ย่อมเป็นการลำบากอย่างยิ่ง เพราะบุคคลนั้นย่อมปรากฏเป็นเหมือนหนามตำตาแทงใจอยู่นั่นเอง การที่จะแผ่ความสงสารปรรณนาดีให้เกิดขึ้นโดยง่ายนั้น ก็เป็นการยากอย่างยิ่ง

ข้อ ๕๑ ถ้าม. เพราะเหตุใด ท่านจึงวางแผนวิธีการในเจริญภรรยาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง มัชฌัตตบุคคล ปิยบุคคล และเวรีบุคคล ? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. เหตุที่ท่านวางแผนวิธีการในการเจริญภรรยาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง ผู้ถึงความลำบาก มัชฌัตตบุคคล คนทั่วไปไม่ได้รักไม่ได้ชังกัน ปิยบุคคล ผู้เป็นที่รัก และเวรีบุคคล คู่เวรกันนั้น เพื่อเป็นการปรับสภาพของภรรยาจิตให้มีความเชื่อมโยงติดต่อกัน และเข้ากันได้อย่างกลมกลืน ในอารมณ์หรือบุคคลที่ต่างกัน เพื่อให้ภรรยาจิต ดำเนินไปได้โดยสะดวก และทำให้อุปปนามาณเกิดได้

โดยลำดับแรกนั้น พระโยคีบุคคลต้องแผ่กรุณาให้กับตนเองก่อน เพื่อทำตนเองนั้นให้เป็นตัวอย่าง เป็นพยาน หรือเป็นสะพานให้กรุณาจิตดำเนินไปโดยสะดวก โดยคิดว่า “เรารักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทิ คนอื่นสัตว์อื่น ก็รักสุขเกลียดทุกข์ เหมือนกันฉันนั้น และสัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ใครทำกรรมอันใดไว้ บุคคลนั้น ก็ต้องเป็นทายาทผู้รับผลของกรรมนั้น ๆ โดยไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เลย จะเร็ว หรือช้า ก็สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยของกรรมนั้น ๆ แม้ตัวเราเองก็เช่นเดียวกัน ตราบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ก็ต้องรองรับวิบากแห่งกรรมที่ทำแล้ว เหมือนกัน” ดังนี้เป็นต้น เมื่อพิจารณาเข้าใจได้เช่นนี้ ก็แผ่กรุณาไป ทำตนให้เป็นสักขีพยาน

ต่อจากนั้น พึงแผ่ให้บุคคลผู้เป็นกลาง ๆ ไม่รักไม่ชัง ซึ่งสามารถที่จะแผ่กรุณาในระดับธรรมดา เป็นพื้นฐานจากตนเองได้ง่าย เนื่องจากไม่ค่อยมีความผูกพันกันมากนัก กรุณาจิตก็สามารถเป็นไปได้โดยสะดวก ไม่ติดขัดในอาการรักหรือชัง

ต่อจากนั้น จึงแผ่กรุณาไปในบุคคลผู้เป็นที่รัก โดยหวนระลึกถึงเหตุที่ทำให้เกิดความรักใคร่ในบุคคลผู้เป็นที่รัก มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกื้อกูลกัน และคำพูดอันให้เกิดความรักใคร่กัน เป็นต้น แล้วนึกสงสาร เมื่อบุคคลนั้น ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือจะได้รับความลำบากขำขัน

ต่อจากนั้น จึงแผ่ให้แก่เวรียบุคคล คนคู่เวรกัน เมื่อบุคคลสามารถแผ่กรุณาจิต มาตามลำดับบุคคลดังกล่าวข้างต้นแล้ว สภาพกรุณาจิตก็จะมีผลละเอียดยิ่งขึ้น และแผ่ซาบซ่านไปในสัตว์ทั้งหลาย อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น ก็สามารถที่จะแผ่ไปยังเวรียบุคคลได้โดยสะดวก ไม่ขัดข้องความบาดหมาง ความขุ่นข้องหมองใจ เนื่องจากสภาพเหล่านี้ถูกอำนาจแห่งกรุณาจิตเข้าไปทัฬหี จนไม่อาจกำเริบขึ้นมาได้ หรือถ้ายังมีความขุ่นข้องหมองใจอยู่ ก็พยายามด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วในเรื่องเมตตาอัปมัณฺญา จนสามารถปรับจิตปรับใจให้เกิดความสงสารได้ในที่สุด

อนึ่ง พระโยคีบุคคลนั้น ไม่พึงยินดีอยู่ด้วยการแผ่กรุณาเพียงเท่านั้น พึงทำการขยายแดนแห่งการแผ่กรุณาออกไป ในลำดับแห่งอาจารย์ เป็นต้นนั้น โดยแผ่ให้แก่สหายยอดรัก

ก็พระโยคีบุคคล เมื่อจะเจริญกรุณา พึงทำจิตให้อ่อนโยน ควรแก่การงาน ในส่วนหนึ่งๆ แล้วจึงน้อมจิตเข้าไปในบุคคลนั้น ๆ ตามลำดับ

ส่วนบุคคลใด ไม่มีบุคคลผู้จองเวร หรือ เพราะเหตุที่ตนเองเป็นมหาบุรุษ ผู้มีกรุณาจิตสม่ำเสมอในสัตว์ทั้งหลายเป็นอุปนิสัย แม้ผู้อื่นทำความเสียหายให้ ก็ไม่เกิดความมั่นหมาย แค้นเคืองต่อบุคคลนั้น ว่าเป็นคู่เวรกัน บุคคลนี้ ไม่จำเป็นต้องทำการขวนขวายว่า กรุณาจิตของเราควรแก่การงานในบุคคลกลาง ๆ แล้ว บัดนี้ เราจักน้อมนำกรุณาจิตนั้น ไปในบุคคลผู้

ข้อ ๕๓ ถาม. บุคคลที่ไม่ควรแผ่กรุณาก่อนมีจีจำพวก คือใครบ้าง เพราะเหตุไร ?

ตอบ. บุคคลที่ไม่ควรแผ่กรุณาแก่มี ๕ จำพวก คือ

๑. ปิยบุคคล บุคคลผู้เป็นที่รัก เพราะปิยบุคคลนั้นตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่รัก ทำให้ใจให้เกิดความสงสารได้ยาก

๒. อติปิยบุคคล บุคคลผู้เป็นที่รักมาก เพราะอติปิยบุคคลนั้นตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่รักมาก ทำให้ใจให้เกิดกรุณาได้ยาก

๓. มัชฌัตตบุคคล บุคคลผู้เป็นปานกลาง เพราะมัชฌัตตบุคคลตั้งอยู่ในฐานะปานกลาง ไม่รักไม่ชัง ทำให้ใจให้สงสารได้ยาก

๔. อัปปิยบุคคล บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก เพราะตั้งอยู่ในฐานะไม่เป็นที่รักหรือเป็นที่เกลียดชัง ย่อมทำให้ใจให้เกิดความสงสารได้ยาก

๕. เวรีบุคคล บุคคลผู้เป็นศัตรูคู่แค้น เพราะเป็นตั้งอยู่ในฐานะแห่งคู่แค้น ย่อมทำให้ใจให้เกิดความสงสารได้ยาก

ข้อ ๕๔ ถาม. ให้แสดงการเจริญกรุณาตามลำดับบุคคลมาพอสังเขป ?

ตอบ. ขั้นแรก พระโยคีบุคคลต้องเจริญในบุคคลผู้ตกทุกข์ได้ยาก มีลักษณะขี้ริ้วขี้เหร่ ตกทุกข์ได้ยาก อย่างแสนสาหัส เป็นคนกำพร้า มีมือและเท้าขาด วางกระเบื้อง (ภาชนะขอทาน) ไว้เบื้องหน้า นอนในศาลาคนขอทาน มีหมู่นอนไหลคลักออกมาจากมือและเท้า ทั้ง ๒ ส่งเสียงร้องครวญคราง แล้วพึงให้นึกสงสารว่า บุคคลนี้ ถึงความทุกข์ยากลำบากแสนลำเค็ญหนอ โฉนหนอ เขาพึงพ้นจากความทุกข์ยากลำบากนี้ไปได้

ถ้าพระโยคีหาบุคคลที่ตกทุกข์ได้ยากเช่นนั้นไม่ได้ ลำดับต่อไปพึงน้อมจิตไปในบุคคลผู้มีความสุข แต่ขอบกระทำความช่วยเหลือเป็นนิตย มาเปรียบเทียบกับคนผู้ถูกฆ่าหรือถูกลงโทษแล้วพึงเอ็นดู เช่น เห็นโจรที่ถูกเขาจับได้ พร้อมทั้งของกลาง พวกราชบุรุษก็จะปฏิบัติตามกระแสพระราชอาญาว่า จงฆ่ามันเสีย ดังนี้แล้วก็พากันโบยตีโจรนั้นทีละ ๔๐๐ แห่ แล้วนำไปสู่ตะแลงแกง พวกมนุษย์ย่อมให้ของเคี้ยวบ้างของบริโภคน้ำบ้าง พวงมาลัยบ้าง ของหอมบ้าง เครื่องอุปโภคบริโภคบ้าง หมดทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว แม้เขาจะเคี้ยวกินและใช้สอยของเหล่านั้น เดินไปดุจผู้เพียบพร้อมด้วยโภคะที่ทำให้เกิดความสุข แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ใคร ๆ ก็ไม่สำคัญเขาว่า ผู้นี้มีโภคะมาก มีความสุขแล้วหนอ ที่แท้ชนทั้งหลายย่อมเอ็นดูเขาว่า โจรนี้เป็นคนตกยาก อย่างที่สุด จะต้องตายในบัดนี้เป็นแน่แท้ เพราะว่าเขาย่างเท้าใด ๆ ไป เขาย่อมก้าวไปใกล้ความตายทุกที อนึ่ง พึงกรุณาบุคคลนั้นว่า ผู้นี้เป็นคนตกทุกข์ได้ยากถึงที่สุด แม้เขากำลังมีความสุข แต่งตัวดี บริโภคสิ่งต่าง ๆ มากมายอยู่ในขณะนี้ แต่เพราะเหตุว่า เขาไม่มีกัลยาณธรรมที่เคยทำไว้ ด้วยไตรทวาร เขาก็ต้องเสวยทุกข์

และโหมนัส มิใช่น้อยในอบายภูมิทั้ง ๔ ในบัดนี้ ครั้นเฝ้าดูบุคคลนั้นอย่างนี้แล้ว เบื้องหน้า
แต่นั้น จึงยังกรุณาให้เป็นไปโดยลำดับ คือ ในปิยบุคคล มัชฌัตตบุคคล และในเวรีบุคคล
ตามลำดับ ดุจดั่งในเมตตาพรหมวิหาร

ส่วนการเจริญกรุณาในบุคคลผู้ทำความดีนั้น มีดังนี้ พระโยคีบุคคลได้เห็นหรือได้ยิน
ข่าวว่า แม้บุคคลได้กระทำกุศลกรรมไว้ แต่ได้ประสบกับความฉิบหายบางอย่าง มีความ
เสื่อมญาติ ความเสื่อมเพราะโรค ความเสื่อมจากโรคะ เป็นต้นแล้วพึงเอ็นดูแม่โดยประการ
ทั้งปวง อย่างนี้ว่า ผู้นี้ แม้ไม่มีความฉิบหายเหล่านั้น ยังจัดว่าเป็นผู้ถึงทุกข์แท้ เพราะเหตุที่
ยังไม่ได้ล่วงทุกข์ประจำวัฏฏะไปได้

แล้วทำสัมสมเปทในชนทั้ง ๔ จำพวก คือ ในตน ๑ ในปิยบุคคล ๑ ในมัชฌัตตบุคคล
๑ ในเวรีบุคคล ๑ ตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้น แล้วจึงหมั่นเสพ หมั่นเจริญ หมั่นกระทำให้มาก
ซึ่งนิमितนั้น แล้วพึงยังอุปนาให้เจริญ ด้วยสามารถฉาน ๓ และฉาน ๔ ตามนัยที่กล่าวไว้
แล้วในเมตตากรรมฐานนั่นเอง

ข้อ ๕๕ ถาม. การเจริญกรุณาอย่างไร ไม่ทำให้เกิดฉานได้ และเจริญอย่างไร จึงจะทำให้
เกิดฉานได้ เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. ครั้นพระโยคีเจริญกรุณาในบุคคลตามลำดับนั้นแล้ว ต่อไปพึงเจริญกรุณาใน
บุคคลผู้ทำความดี คือ เมื่อได้เห็นหรือได้ยินข่าวว่า แม้บุคคลผู้กระทำกุศลกรรมไว้ แต่ก็ต้อง
ประสบกับความฉิบหาย ความเสื่อมเสียต่าง ๆ มีความฉิบหายญาติพี่น้อง ความฉิบหาย
เพราะโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ความฉิบหายแห่งโรคะทรัพย์ เป็นต้น และพึงทำความ
เอ็นดู แก่บุคคลนั้น แม่โดยประการทั้งปวงว่า ผู้นี้ ถึงแม้จะไม่มี ความฉิบหายเหล่านั้น แต่ก็
ยังจัดว่าเป็นผู้ถึงทุกข์แท้ เพราะเหตุที่ยังไม่สามารถล่วงทุกข์ประจำวัฏฏะไปได้ ดังนี้แล้วทำ
สัมสมเปทในชนทั้ง ๔ คือ ในตน ๑ ในบุคคลผู้เป็นกลาง ๆ ๑ ในบุคคลผู้เป็นที่รัก ๑ ในคนมี
เวร ๑ แล้วจึงหมั่นเสพ หมั่นเจริญ หมั่นกระทำให้มาก ซึ่งนิमितนั้น แล้วพึงยังอุปนาให้
เจริญ ด้วยสามารถแห่ง ฉาน ๒ ฉาน ๓ และฉาน ๔ ตามลำดับ โดยนัยที่กล่าวไว้ แล้วใน
เมตตาพรหมวิหารนั่นเอง

ข้อ ๕๖ ถาม. การที่จะเจริญกรุณาในบุคคลผู้มีเวรกันนั้น มีวิธีในการวางจิตพิจารณา
อย่างไรบ้าง จึงจะสามารถทำให้เวรนั้นสงบระงับลงได้ ? จงชี้แจงโดยสรุปมาพอได้
ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. เมื่อพระโยคาวจรบุคคล จะน้อมจิตเข้าไปในบุคคลผู้มีเวรกัน ปฏิษะ คือ
ความแค้นเคือง ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ พระโยคีบุคคลนั้น ต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. เธอต้องหมั่นเข้ากรุณา คือ แผ่ความสงสารบ่อย ๆ ในบุคคลต้น คือ ตนเอง ทศตบุคคล มัชฌัตตบุคคล ปิยบุคคล คนใดคนหนึ่ง เพื่อปรับสภาพของกรุณาจิตให้เชื่อมติดกัน ครั้นแล้ว จึงแผ่กรุณาไปยังบุคคลผู้มีเวรนั้นบ่อย ๆ พยายามบรรเทาความแค้นเคืองต่างๆ เสีย

๒. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกถึงพระพุทโธวาท มี กกจูโปมวาท เป็นต้น

๓. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกถึงความดีของบุคคลนั้น

๔. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกถึงกัมมัสสกตา ความที่สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของ ๆ ตน

๕. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกถึงจารีตประเพณีความประพฤตินิไมชาดสายแห่งพระศาสดา

๖. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกถึงสังสารวัฏฏ์ที่ยาวนาน ไม่มีสิ้นสุด

๗. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกถึงอานิสงส์ของกรุณา ๑๑ ประการ (เหมือนของเมตตา)

๘. ถ้าไม่ระงับ ฟังนึกทำการแยกให้เห็นเป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้น

๙. ถ้ายังไม่ระงับ ฟังทำการเผื่อแผ่ แบ่งปันสิ่งของให้แก่เวรบุคคลนั้น

ข้อ ๕๗ ถาม. การเจริญกรุณาที่จะทำให้เกิดสัมผัสเกท คือ การทำลายขอบเขตนั้น มีวิธีการวางจิตพิจารณาอย่างไรบ้าง และเมื่อบุคคลเจริญกรุณาจนเป็นสัมผัสเกทแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์อย่างไรบ้าง ? จงอธิบาย

ตอบ. ครั้นพระโยคีเจริญกรุณาในบุคคลตามลำดับนั้นแล้ว ต่อไปพึงเจริญกรุณาในบุคคลผู้ทำความดี คือ เมื่อได้เห็นหรือได้ยินข่าวว่า แม้บุคคลผู้กระทำความชั่วกรรมไว้ แต่ก็ต้องประสบกับความฉิบหาย ความเสื่อมเสียต่าง ๆ มีความฉิบหายญาติพี่น้อง ความฉิบหายเพราะโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ เป็นต้น และพึงทำความเอ็นดูแก่บุคคลนั้น แม้โดยประการทั้งปวงว่า ผู้นี้ ถึงแม้จะไม่มี ความฉิบหายเหล่านั้น แต่ก็ยังจัดว่าเป็นผู้ถึงทุกข์แท้ เพราะเหตุที่ยังไม่ได้ล่วงทุกข์ประจำวัฏฏะไปได้ ดังนี้แล้วทำสัมผัสเกทในชนทั้ง ๔ คือ ในตน ๑ ในบุคคลผู้เป็นกลาง ๆ ๑ ในบุคคลผู้เป็นที่รัก ๑ ในคนมีเวร ๑ แล้วจึงหมั่นเสพ หมั่นเจริญ หมั่นกระทำให้มาก ซึ่งนิमितนั้น แล้วพึงยังอุปนาให้เจริญ ด้วยสามารถแห่งฉาน ๒ ฉาน ๓ และฉาน ๔ ตามลำดับ โดยนัยที่กล่าวไว้ แล้วในเมตตาพรหมวิหารนั่นเอง

และเมื่อบุคคลเจริญกรุณาจนเป็นสัมผัสเกทแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

พระโยคีบุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้ได้นิमितทั้ง ๓ คือ บริกรรมนิमित ๑ อุกคหนิमित ๑ ปฏิภาคนิमित ๑ และย่อมได้ภาวนาทั้ง ๓ คือ บริกรรมภาวนา ๑ อุปจารภาวนา ๑ ตลอดกาลที่ได้สัมผัสเกท ก็เมื่อทำสัมผัสเกทแล้ว เธอหมั่นเสพ ให้เจริญอยู่ ทำให้มากอยู่ ซึ่งนิमितนั้นนั่นแหละ ย่อมบรรลुอุปนา ด้วยอาการเพียงเท่านี้ พระโยคินั้น จัดว่าเป็นผู้บรรลุ

ปฐมฌาน อันละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ สหระคตด้วยกรุณา ก็เมื่อเธอได้บรรลุปฐมฌานนั้นแล้ว หมั่นเสพนิมิตนั้นให้เจริญอยู่ กระทำให้มากอยู่ย่อมบรรลุฌานที่ ๒ และที่ ๓ ในจตุกกนัยและบรรลุฌานที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ในปัญจกนัยโดยลำดับ

ข้อ ๕๘ ถาม. การแผ่กรุณาโดยไม่เจาะจง ๕ อาการ, การแผ่กรุณาโดยเจาะจง ๗ อาการ, และการแผ่กรุณาไปทั่วทุกทิศ ๑๐ อาการนั้น มีวิธีการแผ่อย่างไรบ้าง ? จงชี้แจงมาตามลำดับ

ตอบ. การแผ่กรุณาโดยไม่เจาะจง ๕ อาการ ได้แก่

ข้อที่ ๑ สพฺเพ สัตฺตา อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ทั้งปวงจงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๒ สพฺเพ ปาณา อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ผู้มีปราณทั้งปวง จงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๓ สพฺเพ ภูตา อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอภูตทั้งปวง จงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๔ สพฺเพ ปุคฺคฺลา อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอบุคคลทั้งปวง จงไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๕ สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปณฺนา อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ที่เนื่องด้วยอัตภาพทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

แผ่กรุณาเจาะจงโดยอาการ ๗ อย่าง ได้แก่

ข้อที่ ๑ สพฺพา อิตฺถิโย อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอหญิงทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๒ สพฺเพ ปุริสา อเวรํ, อพฺยาปชฺฌา, อนิฆา, สฺขี อตฺตํ ปรีหฺรณฺตุ ขอบุรุษทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ข้อที่ ๓ สพฺเพ อริยา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอพระอริยเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๔ สพฺเพ อนริยา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอผู้ที่ไม่ใช่พระอริยเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๕ สพฺเพ เทวา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอเทพเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๖ สพฺเพ มนุสฺสา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอมนุษย์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ข้อที่ ๗ สพฺเพ วินิปาติกา อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอวินิปาติกสัตว์ (เปรต) ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิดดังนี้

การแผ่กรุณาทั่วทิศโดยอาการทั้ง ๑๐ อย่าง ได้แก่

ทิศที่ ๑ ชื่อว่า ทิศบูรพา คือ ทิศตะวันออก พึงแผ่ดังนี้ สพฺเพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตุตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันออกทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ทิศที่ ๒ ชื่อว่า ทิศปัจฉิม คือ ทิศตะวันตก พึงแผ่ดังนี้ สพฺเพ ปจฺฉิมาย ทิสาย อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันตกทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ทิศที่ ๓ ชื่อว่า ทิศอุดร คือ ทิศเหนือ พึงแผ่ดังนี้ สพฺเพ อุตฺตราย ทิสาย อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศเหนือทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ทิศที่ ๔ ชื่อว่า ทิศทักษิณ คือ ทิศใต้ พึงแผ่ดังนี้ สพฺเพ ทกฺขิณาย ทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศใต้ทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเกิด

ทิศที่ ๕ ชื่อว่า ทิศอาคเนย์ คือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ พึงแผ่ดังนี้ สพฺเพ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สฺขี อุตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันออก

เฉียงใต้ ทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๖ ชื่อว่า ทิสหรี คือ ทิสตะวันตกเฉียงใต้ พึงแผ่ดังนี้ สัพเพ ทกฺขิณาย อนฺนุทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทุกจำพวกจงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๗ ชื่อว่า ทิสพายัพ คือ ทิสตะวันตกเฉียงเหนือ พึงแผ่ดังนี้ สัพเพ ปจฺฉิมา ยอนฺนุทิสาย อเวรา, อพฺยาปชฺฌา, อนินฺหา, สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๘ ชื่อว่า ทิสอีสาน คือ ทิสตะวันออกเฉียงเหนือ พึงแผ่ดังนี้ สัพเพ อุตฺตรายอนฺนุทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๙ ชื่อว่า เหมฐิมทิส คือ ทิสเบื้องต่ำ พึงแผ่ดังนี้ สัพเพ เหมฐุมาย ทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ในทิศเบื้องต่ำทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร, ไม่มีความคับแค้น, ไม่มีความลำเค็ญ, อยู่เป็นสุข, รักษาตนเถิด

ทิสที่ ๑๐ ชื่อว่า อุปริมทิส คือ ทิสเบื้องบน พึงแผ่ดังนี้ สัพเพ อุปริมาย ทิสาย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขอสัตว์ในทิศเบื้องบนทุกจำพวก จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความลำเค็ญ อยู่เป็นสุข รักษาตนเถิด

ข้อ ๕๙ ถาม. อปัณนิจิตโนโณทิสพรรณา ๒๐ ในโอทิสพรรณา ๒๘ และทิสพรรณา ๔๘๐ รวมเป็นอปัณน ในกรณพรมวิหาร ๕๒๘ นั้น คืออะไรบ้าง ? จงชี้แจง

ตอบ. อปัณนิจิตโนโณทิสพรรณา ๒๐ ในโอทิสพรรณา ๒๘ และทิสพรรณา ๔๘๐ รวมเป็นอปัณนในกรณพรมวิหาร ๕๒๘ นั้น คือ

๑. สัพเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ชื่อว่า ขอสัตว์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร จัดเป็นอปัณนอันหนึ่ง

๒. อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ ชื่อว่า จงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้น จัดเป็นอปัณนอันหนึ่ง

๓. อนินฺหา โหนฺตุ ชื่อว่า จงเป็นผู้ไม่มีความลำเค็ญ จัดเป็นอปัณนอันหนึ่ง

๔. สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ชื่อว่า จงเป็นผู้มีสุขรักษาตนเถิด จัดเป็นอปัณนอันหนึ่ง

ตามนัยนี้ อัปนาในโอริสฆรณา จิงมี ๒๐ ด้วยอำนาจแห่งอัปนา อาการละ ๔ อัปนา ในอาการทั้ง ๕ คือ สฬุเพ สตุตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ๑ สฬุเพ ปาณา สัตว์มีปราณทั้งหลายทั้งปวง ๑ สฬุเพ ภูตา ภูตทั้งหลายทั้งปวง ๑ สฬุเพ บุคคลา บุคคลทั้งหลายทั้งปวง ๑ สฬุเพ อุตตภาวปริยาปนา สัตว์ผู้เนื่องด้วยอัฐภาพทั้งหลายทั้งปวง ๑

อัปนาในโอริสฆรณา ๒๘

ในโอริสฆรณา มีอัปนา ๒๘ ด้วยอำนาจแห่งอัปนา อาการละ ๔ คือ

๑. อเวรา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีเวร จัดเป็นอัปนาอันหนึ่ง
๒. อพฺยาปชฺฌา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้น จัดเป็นอัปนาอันหนึ่ง
๓. อนีฆา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีความลำเค็ญ จัดเป็นอัปนาอันหนึ่ง
๔. สฺขี อุตตานํ ปรีหรณฺตุ จงเป็นผู้มีสุขร้กษาคณเกิด จัดเป็นอัปนาอันหนึ่ง

ในอัปนาในอาการทั้ง ๗ นั้น คือ

๑. สฬุพา อิตฺถิโย สตรีทั้งหลายทั้งปวง
๒. สฬุเพ ปุริสา บุรุษทั้งหลายทั้งปวง
๓. สฬุเพ อริยา พระอริยะทั้งหลายทั้งปวง
๔. สฬุเพ อนริยา ผู้มิใช่พระอริยะทั้งหลายทั้งปวง
๕. สฬุเพ เทวา เทวดาทั้งหลายทั้งปวง
๖. สฬุเพ มนุสฺสา มนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง
๗. สฬุเพ วินิปาติกา วินิปาตีกสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง

อัปนาในทิสฆรณา ๔๘๐

ในทิสฆรณา ได้อัปนา ๒๐๐ โดยจำแนกเป็นทิสละ ๒๐ อัปนา โดยนัยเป็นต้น ขอสัตว์ในปุรัต ติมวิทิต้ทั้งหมด และมีอัปนา ๒๘๐ โดยแจกเป็นทิสละ ๒๘ อัปนา โดยนับเป็นต้นว่า ขอหญิงในปุรัตติมวิทิต้ทั้งหมด จิงรวบเป็น อัปนา ๔๐๐ และอีก ๘๐ อัปนา รวมเป็นอัปนา ๔๘๐ อย่าง

ตามนัยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ รวมเป็นอัปนาทั้งหมด ๕๒๘ อัปนา

ข้อ ๖๐ ฅาม. การเจริญมุทิตาพรหมวิหารนั้น เบื้องต้นควรทำอย่างไรก่อน ? และบุคคล

ใดบ้าง ที่ควรแผ่ มุทิตาให้ก่อน เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญมุทิตาพรหมวิหารนั้น เบื้องต้นต้องปฏิบัติดังนี้

๑. ตัดปลิโพธิ เครื่องกังวลต่าง ๆ เสียก่อน
๒. เรียนกรรมฐานให้ชำซอง

๓. ทำภารกิจเสร็จแล้ว พึงบรรเทาความเมาในภักถ์ นั่งขยายนิมิตบนอาสนะอัน
สงัด

๔. พิจารณาให้เห็นถึงความชั่วช้าเลวทราม ในโทษะ ความประทุษร้ายซึ่งกัน
และกัน

๕. พิจารณาถึงโทษของการปราศจากมูทิตาและอานิสงส์ของการมีมูทิตาแล้ว
จึงปรารภมูทิตาภาวนาต่อไป

บุคคลที่ควรแผ่มูทิตาให้ก่อน ได้แก่ ตนเอง เพราะตนของตนเอง ย่อมเป็นที่รักยิ่ง
กว่าบุคคลใด ๆ ในโลก เมื่อนึกถึงว่า ตนเองได้รับความสุข หรือจะได้รับความสุขในกาล
ข้างหน้า ก็ย่อมปลาบปลื้มใจ มีความยินดีกับความสุขหรือความสำเร็จของตนเองนั้น เมื่อ
บุคคลแผ่มูทิตาจิตไปในตนเองอย่างต่อเนื่องถึงที่แล้ว สภาพของมูทิตาจิตก็แผ่ซึมซาบอยู่ใน
จิตใจ ต่อไปก็สามารถแผ่ไปแก่บุคคลอื่น โดยลำดับได้ไม่ติดขัด

ข้อ ๖๑ ถาม. พระโยคีบุคคล ควรแผ่มูทิตาให้บุคคลตามลำดับ อย่างไรบ้าง? จงชี้แจง

ตอบ. บุคคลที่ควรแผ่มูทิตาให้ตามลำดับ ได้แก่

๑. **ตนเอง** เพราะตนของตนเอง ย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุคคลใด ๆ ในโลก เมื่อนึกถึงว่า
ตนเองได้รับความสุข หรือจะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า ก็ย่อมปลาบปลื้มใจ มีความยินดี
กับความสุขหรือความสำเร็จของตนเองนั้น เมื่อบุคคลแผ่มูทิตาจิตไปในตนเองอย่างต่อเนื่อง
ถึงที่แล้ว สภาพของมูทิตาจิตก็แผ่ซึมซาบอยู่ในจิตใจ ต่อไปก็สามารถแผ่ไปแก่บุคคลอื่น โดย
ลำดับได้ไม่ติดขัด

๒. **อดิปิยบุคคล** บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง เมื่อพระโยคีบุคคลนึกถึงความสุขความสำเร็จ
ของบุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง ย่อมวางใจแผ่มูทิตาจิตไปได้อย่างราบรื่นโดยไม่ติดขัด หรือไม่เกิด
อุปสรรคเนื่องจากได้ปรับสภาพของมูทิตาจิตให้ตนเองอย่างดีแล้ว

๓. **ปิยบุคคล** บุคคลผู้เป็นที่รัก เมื่อแผ่ในบุคคลผู้เป็นที่รักยิ่งได้อย่างราบรื่นแล้ว การ
ที่จะแผ่ไปในบุคคลผู้เป็นที่รักธรรมดา ก็ย่อมสะดวกตามไปได้

๔. **มัชฌัตตบุคคล** บุคคลผู้เป็นปานกลาง ไม่เป็นที่รักและไม่เป็นที่เกลียดชัง เมื่อพระ
โยคีบุคคลดำเนินมูทิตาจิตให้เป็นไปได้โดยสะดวกในบุคคลข้างต้นตามลำดับมาแล้ว สภาพ
มูทิตาจิตย่อมมีความสม่ำเสมอในบุคคลนั้น ๆ ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ฉะนั้น การที่จะแผ่ไปยัง
บุคคลทั่วไปที่เป็นปานกลาง ไม่เป็นที่รักหรือชัง ก็สามารถดำเนินไปได้โดยง่าย เช่นเดียวกัน

๕. **เวรีบุคคล** บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน ย่อมเป็นการลำบากอย่างยิ่ง ที่จะทำให้เกิดความ
พลอยยินดี หากว่า พระโยคีไม่ได้ฝึกฝนในเรื่องมูทิตาจิตมาอย่างดีแล้ว เพราะบุคคลนั้น ย่อม
ปรากฏเป็นเหมือนหนามตำตาแทงใจอยู่นั่นเอง การที่จะแผ่ความพลอยยินดีด้วยกับบุคคล

นั้น ก็เป็นการยาก แต่เมื่อพระโยคีบุคคลได้แผ่มูทิตาจิตไปในบุคคลข้างต้นตามลำดับ จนสภาพมูทิตาจิตมีความเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ เป็นกลางในบุคคลทั้งหลายแล้ว การที่จะแผ่มูทิตาจิตไปยังบุคคลผู้เป็นคู่เวรกันก็เป็นได้ง่าย โดยคิดว่า “เป็นผลแห่งกรรมดีที่บุคคลนั้นได้กระทำแล้ว และบุคคลนั้น อาจเคยเกี่ยวข้องกับเราในทางที่ดีมาก็มาก เช่น เคยเป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นปู่ย่าตายาย ลุงป้า น้าอา เป็นต้น เลี้ยงเรามา อนุเคราะห์เรา สร้างอุปการคุณแก่เรามา ก็คงจะมากมาย การที่บุคคลนั้น จะได้รับผลดี มีความสุขสบาย ก็สมควรแล้ว” ดังนี้ เป็นต้นแล้วก็แผ่มูทิตาจิตไป

ข้อ ๖๒ ถาม. เพราะเหตุใด ท่านจึงวางแนววิธีการ ในการเจริญมูทิตาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง อติปิยบุคคล ปิยบุคคล มัชฌัตตบุคคล และ เจริบุคคล? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. เหตุที่ท่านวางแนววิธีการ ในการเจริญมูทิตาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง อติปิยบุคคล ปิยบุคคล มัชฌัตตบุคคล และ เจริบุคคลนั้น ก็เพราะว่า เพื่อเป็นการปรับสภาพมูทิตาจิตให้มีความแนบเนียนประณีตลงตามลำดับ คือ

ลำดับแรก ตนเอง เพราะตนของตนเอง ย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุคคลใด ๆ ในโลก เมื่อนึกถึงว่า ตนเองได้รับความสุข หรือจะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า ก็ย่อมปลื้มใจ มีความยินดีกับความสุขหรือความสำเร็จของตนเองนั้น เมื่อบุคคลแผ่มูทิตาจิตไปในตนเองอย่างต่อเนื่องถึงที่แล้ว สภาพของมูทิตาจิตก็แผ่ซึมซาบอยู่ในจิตใจ ต่อไปก็สามารถแผ่ไปแก่บุคคลอื่น โดยลำดับได้ไม่ติดขัด

ลำดับที่ ๒ อติปิยบุคคล บุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความพลอยยินดีและชื่นชมกับอติปิยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่งได้ง่ายกว่าบุคคลเหล่านั้น ฉะนั้น เมื่อพระโยคีบุคคลเลือกแผ่มูทิตาจิตไปในอติปิยบุคคลก่อน ย่อมไม่มีความลำบากใจ มูทิตาภาวนาย่อมดำเนินไปได้โดยสะดวก

ลำดับที่ ๓ ปิยบุคคล เมื่อบุคคลมีความชื่นชมยินดีกับอติปิยบุคคลได้ดีแล้ว ย่อมมีใจเพื่อแผ่ไปในปิยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นที่รักทั่วไป เช่น บุคคลมีความชื่นชมยินดีในบุตรธิดาของตนได้แล้ว ย่อมมีจิตยินดีกับบุคคลรอบข้าง คือ บิดา มารดา ปู่ย่า ตายาย เป็นต้นได้ ฉะนั้น พระโยคีบุคคลครั้งแผ่มูทิตาจิตไปใน อติปิยบุคคลได้โดยสะดวกและแนบเนียนแล้ว ต่อจากนั้นไป ย่อมแผ่มูทิตาจิตไปในปิยบุคคล ได้โดยสะดวกใจขึ้น

ลำดับที่ ๔ มัชฌัตตบุคคล เมื่อบุคคลมีใจเพื่อแผ่พลอยยินดีในปิยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นที่รักได้อย่างสนิทใจดีแล้ว ย่อมแผ่ไปในบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นกลาง ๆ ไม่รักไม่ชังได้โดยไม่ต้องฝืนใจ คือ พิจารณาเห็นว่า เรารักลูก รักหลาน รักพ่อแม่ เป็นต้น ฉะนั้น บุคคลอื่นก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อเห็นบุคคลอื่นได้รับความสุข ประสบความสำเร็จ ย่อมแสดงความ

พลอยยินดีได้โดยง่าย พระโยคีบุคคล ก็เช่นเดียวกัน เมื่อแผ่เมตตาจิต ไปในปิยบุคคลได้
แนบเนียนประณีตดีแล้ว ต่อไป ก็สามารถปรับสภาพเมตตาจิตให้เป็นไปในมฆัตตบุคคลได้
โดยสะดวก เนื่องจากสภาพเมตตาจิตนั้น มีความประณีตยิ่งขึ้นแล้ว

ลำดับที่ ๕ เวิร์บุคคล เมื่อบุคคลสามารถแผ่แผ่ความพลอยยินดีในบุคคลทั้ง ๔ คือ
ตนเอง อติปิยบุคคล ปิยบุคคล และมีฆัตตบุคคลได้ดีแล้ว ทำให้สภาพเมตตาจิตของบุคคล
นั้น มีความประณีตลง สามารถส่งบรรจงความโกรธอาฆาตพยาบาทแค้นเคืองลงได้โดย
ลำดับ ทำให้จิตใจนั้นเต็มไปด้วยความเอื้อเฟื้อเอื้ออาทร ย่อมมีความปรารถนาดีเมื่อเห็นบุคคล
อื่นได้ดีมีความสุข ถึงแม้บุคคลนั้น จะเป็นคู่แค้นกันก็ดี ข้อนี้ ฉันทใด เมื่อพระโยคีบุคคล
สามารถแผ่เมตตาจิตไปในบุคคลทั้ง ๔ คือ ตนเอง อติปิยบุคคล ปิยบุคคล และมีฆัตต
บุคคลได้อย่างแนบเนียนแล้ว ย่อมสามารถปรับสภาพเมตตาจิตให้เป็นไปในเวิร์บุคคลได้
โดยสะดวก โดยไม่ต้องฝืนความรู้สึก เท้าใดนั้

ข้อ ๖๓ ถาม. การเจริญเมตตาอย่างไร ไม่ทำให้เกิดมานได้ และเจริญอย่างไร จึงจะทำให้
เกิดมานได้ เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญเมตตาในตนโดยทั่วไปอย่างเดียว ย่อมไม่ทำให้มานเกิดได้ จริงอยู่ แม้
พระโยคีบุคคล จะเจริญเมตตาในตน เป็นต้นว่า โอหนอ เราเป็นผู้มีความสุข ประสบ
ความสำเร็จทุกอย่าง ดังนี้ ตั้งร้อยปี ตั้งพันปี อัปปมามาน ย่อมไม่เกิดแก่พระโยคีบุคคลนั้น
เพราะสมาธิจิตของพระโยคีบุคคลนั้น มีขอบเขตจำกัด

แต่ถ้าพระโยคีบุคคลเจริญเมตตา ทำตนให้เป็นพยานว่า โอหนอ เราเป็นผู้มีความสุข
ประสบความสำเร็จทุกอย่าง ดังนี้ เป็นต้น แล้วพิจารณาว่า เรายินดีกับความสุขความสำเร็จ
และลาภ ยศ เป็นต้นของตน ฉันทใด แม้สัตว์อื่น บุคคลอื่น ก็เหมือนกันกับเรา เช่นเดียวกัน
ดังนี้แล้ว เมื่อนั้น ความพลอยยินดีและชื่นชมในความสุขและความสำเร็จ ย่อมเกิดขึ้นและ
แผ่ไปในสรรพสัตว์ การเจริญเมตตาจิตของพระโยคีบุคคลนั้น ย่อมแผ่ไปในสัตว์เหล่าอื่นได้
โดยสะดวก สามารถทำให้อัปปมามานเกิดได้

ข้อ ๖๔ ถาม. การเจริญอุเบกขาพรหมวิหารนั้น เบื้องต้นควรทำอย่างไรก่อน ? และบุคคล
ใดบ้าง ที่ควรแผ่อุเบกขาให้ก่อน เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญอุเบกขาพรหมวิหารนั้น เบื้องต้นควรทำกิจดังต่อไปนี้

๑. ตัดปิลิปิ เครื่องกังวลต่าง ๆ เสียก่อน

๒. เรียนกรรมฐานให้ชำรุด

๓. ทำภารกิจเสร็จแล้ว พึงบรรเทาความเมาในภักถ์ นั่งขยายนิมิตบนอาสนะอัน
สงัด

๔. พระโยคีผู้ต้องการจะเริ่มปรารภอุเบกขาภาวนา ต้องได้ฌาน ๓ (โดยจตุก
นัย) หรือ ฌาน ๔ (โดยปัญจกนัย) ในเมตตาภาวนาเป็นต้นแล้ว ออกจากฌานที่ ๓
หรือฌาน ๔ อันคล่องแคล่วแล้ว

๕. พิจารณาให้เห็นโทษในภาวนาต้น ๆ เพราะยังประกอบด้วยการใส่ใจโดย
ความยึดถือในสัตว์ว่า “เป็นของเรา” ด้วยการใส่ใจเป็นต้นว่า “ขอปวงสัตว์จงถึง
ความสุขเถิด” เพราะยังมีปกติเที่ยวไปใกล้ต่อความยินร้ายและยินดี และเห็น
อานิสงส์ในอุเบกขาภาวนา โดยความเป็นของละเอียด แล้วพึงเพ่งเฉพาะบุคคลผู้มี
ปกติวางตัวเป็นกลางต่อพระโยคีนั่น แล้วพึงยังอุเบกขาภาวนา ให้เกิดขึ้น

๖. ต่อจากนั้น จึงยังอุเบกขาภาวนาให้เกิดในบุคคลตนเอง เป็นต้น ตามลำดับ
พระโยคีบุคคล พึงทำสี่สมสัณเฑาะ คือ การขยายแดนด้วยสามารถเป็นผู้มีตนเป็นกลาง
ในชนทุกจำพวก คือในชน ๓ จำพวกเหล่านี้ดังที่ได้ว่ามานี้แล้ว ๑ และในตน ๑ พึงหมั่น
เสพ หมั่นเจริญ หมั่นทำให้มากซึ่งนิมิตนั้น

ข้อ ๖๕ ถาม. พระโยคีบุคคลควรแผ่อุเบกขาอัปมัญญาในบุคคลตามลำดับอย่างไร ?
จงชี้แจง

ตอบ. พระโยคีบุคคล ควรแผ่อุเบกขาไปในบุคคลตามลำดับ ดังนี้

๑. อัตตบุคคล	คือ	ตนเอง
๒. มัชฌัตตบุคคล	คือ	บุคคลปานกลางทั่วไป ไม่รักไม่ชัง
๓. ปิยบุคคล	คือ	บุคคลผู้เป็นที่รัก
๔. อติปิยบุคคล	คือ	บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง
๕. เวรีบุคคล	คือ	บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน

ข้อ ๖๖ ถาม. เพราะเหตุใด ท่านจึงวางแนววิธีการ ในการเจริญอุเบกขาไปตามลำดับบุคคล
คือ ตนเอง มัชฌัตตบุคคล อติปิยบุคคล ปิยบุคคล และ เวรีบุคคล? จงอธิบาย
เหตุผล

ตอบ. เหตุที่ท่านวางแนววิธีการ ในการเจริญอุเบกขาไปตามลำดับบุคคล คือ ตนเอง
มัชฌัตตบุคคล ปิยบุคคล อติปิยบุคคล และ เวรีบุคคล นั้น ก็เพราะว่า เพื่อเป็นการปรับ
สภาพของอุเบกขาพรหมวิหารให้เกิดขึ้นในจิตใจ และมีความประณีตขึ้นโดยลำดับ คือ

๑. อัชฌัตตบุคคล คือ ตนเองนั้น เป็นการยากที่จะทำให้วางเฉยได้ เพราะสัตว์ทั้งหลาย ย่อมรักตนมากกว่าใคร ๆ แต่เมื่อพระโยคีบุคคลพยายาม ทำให้วางเฉยในตนเองได้แล้ว ก็สามารถที่จะแผ่อุเบกขาในบุคคลอื่นตามลำดับได้ง่าย

๒. มัชฌัตตบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นกลาง ๆ นั้น ย่อมสามารถที่จะทำให้วางเฉยได้ง่ายกว่าบุคคลจำพวกอื่น จึงเป็นบุคคลที่ควรเจริญเป็นลำดับที่ ๒

๓. ต่อจากนั้น จึงทำให้วางเฉยใน ปิยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นที่รักทั่วไป

๔. ต่อจากนั้น จึงทำให้วางเฉยใน อติปิยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง

๕. ต่อจากนั้น จึงทำให้วางเฉยใน เวรีบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน

สมจริง ตามคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงชื่อว่า มีใจไปร่วมด้วยอุเบกขาแผ่ไปตลอดทิศอยู่ แก้วว่า ภิกษุ ชื่อว่า มีใจเป็นไปด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ คือ บุคคลเห็นคน ๆ หนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ผู้ชอบ ไม่ใช่ผู้ชัง พึงเป็นผู้วางเฉยได้ ฉะนั้นใด ภิกษุย่อมแผ่อุเบกขาไปในสัตว์ทุกจำพวก เหมือนกันฉนั้นนั้น นั้นแหละ เพราะฉะนั้น พระโยคีบุคคล ครั้นยังอุเบกขาภาวนาให้เกิดในคนกลาง ๆ ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว ต่อจากนั้น ก็บุคคลผู้ที่เป็นที่รัก บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง และบุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน ตามลำดับ

ข้อ ๖๗ ถาม. ก. การเจริญพรหมวิหาร ๔ ย่อมเป็นทางวิสุทธิแห่งบุคคลเช่นใดบ้าง ?

ข. การเจริญพรหมวิหาร ๔ ย่อมให้เกิดมนสิการ คือ การใส่ใจ อย่างไรบ้าง ?

ค. การเจริญพรหมวิหาร ๔ นั้น เปรียบเหมือนแม่ผู้หวังความเจริญในบุตรอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ก. การเจริญพรหมวิหาร ๔ ย่อมเป็นทางวิสุทธิแห่งบุคคล ดังต่อไปนี้

๑. เป็นทางวิสุทธิของคนผู้มากไปด้วยพยาบาท

๒. เป็นทางวิสุทธิของคนผู้มากไปด้วยวิหิงสา

๓. เป็นทางวิสุทธิของคนผู้มากไปด้วยอหังการ

๔. เป็นทางวิสุทธิของคนผู้มากไปด้วยราคะ ฯ

ข. การเจริญพรหมวิหาร ๔ ย่อมให้เกิดมนสิการ คือ การใส่ใจในสัตว์ทั้งหลาย ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตาพรหมวิหาร ย่อมชวนชวายนำประโยชน์เข้าไปให้

๒. กรุณาพรหมวิหาร ย่อมชวนชวายในการปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ให้

๓. มุทิตาพรหมวิหารย่อมพลอยยินดีด้วยสมบัติที่บุคคลนั้น ๆ ได้ประสบ

๔. อุเบกขาพรหมวิหาร ไม่ต้องวุ่นวายใจ ต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบ

ค. การเจริญพรหมวิหาร ๔ นั้น เปรียบเหมือนแม่ผู้หวังความเจริญในบุตร ๔ คน คือ

๑. เมตตาพรหมวิหาร เปรียบเหมือนมารดาผู้มุ่งหวังความเติบโตของบุตรคนเล็ก

๒. กรุณาพรหมวิหาร เปรียบเหมือน มารดาผู้มุ่งหวังเพื่อจะบำบัดความป่วยไข้ของบุตรคนที่เป็นไข้

๓. มุทิตาพรหมวิหาร เปรียบเหมือน มารดาผู้มุ่งหวังความมั่นคงยั่งยืนแห่งความเพียบพร้อมด้วยความเป็นหนุ่มเป็นสาว แก่บุตรผู้เติบโตแล้ว

๔. อุเบกขาพรหมวิหาร เปรียบเหมือน มารดาผู้หมดความขวนขวายในมารยาท แม้ใด ๆ แก่บุตรผู้สามารถขวนขวายในกิจของตนได้แล้ว

รุดงค์ ๑๓

ข้อ ๖๘ ถาม. คำว่า รุดงค์ คืออะไร พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? จัดเป็นพุทธานุญญัติ หรือ พุทธานุญุต เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. คำว่า รุดงค์ นี้ คือองค์คุณเพื่อสลัดหรือกำจัดกิเลส เป็นวัตรจริยาพิเศษอย่างหนึ่ง ท่านบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อย และสันโดษ ผู้สมาธิจะพึงสมาทานได้ แต่ไม่ได้เป็นข้อบังคับว่าจะต้องปฏิบัติ แล้วแต่จะสมาธิ ปฏิบัติได้ก็มีคุณ ถึงจะไม่ปฏิบัติก็ไม่ผิดโทษ การถือรุดงค์นั้นยังมีข้อกำหนดอีกว่า ข้อ “รุกขมุขิกังคะ , อัฟโกลิกังคะ” ถือได้เฉพาะกาลนอกพรรษา เพราะในพรรษาภิกษุต้องถือเสนาสนะจำพรรษาอยู่ประจำตามพระวินัย จัดเป็นพระพุทธานุญญัติ เพราะเป็นข้อวัตรที่ทรงอนุญาตไว้เป็นพิเศษสำหรับผู้มีฉันทะในการที่จะประพฤติดัดเกลากิเลสให้เข้มข้นยิ่งขึ้นกว่าทบัตถุญญัติทั่วไป

ข้อ ๖๙ ถาม. พระพุทธเจ้าตรัสรุดงค์ไว้กี่ข้อ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. พระพุทธเจ้าตรัสรุดงค์ไว้ ๑๓ ข้อ คือ

๑. ปัสสูลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ
๒. เตจีวรลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ
๓. ปิณฑปาตลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ
๔. สปัตถนจารลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ
๕. เอกาสนิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันอาสนะเดียวเป็นปกติ
๖. ปตตปิณฑลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันถือเอาเฉพาะอาหารในบาตรเป็นปกติ
๗. ขลุปัจฉาภตติลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันไม่ฉันเป็นปัจฉาภัต^๖ เป็นปกติ
๘. อารณญิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ป่าเป็นปกติ

^๖ ขลุปัจฉาภัต หมายถึง อาหารที่บุคคลนำมาถวาย หลังจากภิกษุรับใส่บาตรพอแล้ว หรือหลังจากภิกษุฉันเสร็จแล้ว.

๒. เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พึงสมาทานในสำนักของพระมหาสาวก ๘๐ องค์

๓. เมื่อพระมหาสาวก ๘๐ องค์นั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของพระชีนาสพ
๔. เมื่อพระชีนาสพนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของพระอนาคามี
๕. เมื่อพระอนาคามีนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของพระสกทาคามี
๖. เมื่อพระสกทาคามีนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของพระโสดาบัน
๗. เมื่อพระโสดาบันนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของผู้ทรงพระไตรปิฎก
๘. เมื่อผู้ทรงพระไตรปิฎกนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของผู้ทรง ทวิปิฎก
๙. เมื่อผู้ทรงทวิปิฎกนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของผู้ทรงไว้ เอกปิฎก
๑๐. เมื่อผู้ทรงเอกปิฎกนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของผู้ทรงนิกายหนึ่ง
๑๑. เมื่อผู้ทรงนิกายหนึ่งนั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของพระอรรถกถาจารย์
๑๒. เมื่อพระอรรถกถาจารย์นั้น ไม่มีอยู่ พึงสมาทานในสำนักของภิกษุผู้ทรงรุดงค์
๑๓. แม้เมื่อภิกษุผู้ทรงรุดงค์นั้น ไม่มีอยู่ พึงกวาดลานพระเจดีย์ แล้วพื้งนั้งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวคำสมาทานรุดงค์ โดยตั้งใจไว้เหมือนกับกล่าวสมาทานในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้น

๑๔. อีกนัยหนึ่ง แม้จะสมาทานด้วยตนเอง ก็ได้เหมือนกัน

ข้อ ๗๓ ถ้าม. ผ้าประเภทใดบ้าง ที่ภิกษุผู้จะสมาทานบิณฑุกลีงคุดงค์ สามารถนำมาอธิษฐานใช้เป็นผ้าบังสุกุลจีวรได้ ?

ตอบ. ผ้าที่ภิกษุผู้จะสมาทานบิณฑุกลีงคุดงค์ สามารถนำมาอธิษฐานใช้เป็นผ้าบังสุกุลจีวรได้ พึงเอาผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งในบรรดาผ้าเหล่านี้ คือ

๑. โสสานิกะ	ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า
๒. ปาปณิกะ	ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามทางเข้าตลาด
๓. รถียโจหะ	ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามตรอก
๔. สังการโจหะ	ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ในกองหยากเยื่อ
๕. โสตถียะ	ผ้าที่เขาใช้เช็ดครรรภ์มลินแล้วทิ้งไว้
๖. นหานโจหะ	ผ้าที่ผลัดอาบนํ้ามนต์แล้วทิ้ง
๗. ติตถโจหะ	ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามท่อน้ำ
๘. คตปัจจาคตะ	ผ้าที่เขาทิ้งไปป่าช้ากลับมาแล้วทิ้ง
๙. อัคคิตัทตะ	ผ้าที่ถูกไฟไหม้แล้วเขาทิ้ง
๑๐. โคขายิตะ	ผ้าที่โคเคี้ยวกินแล้วเขาทิ้ง

๑๑. อุปจิตาชายิตะ	ผ้าที่ปลวกกัดแล้วเขาทิ้ง
๑๒. อุณฑุรชายิตะ	ผ้าที่หนูกัดแล้วเขาทิ้ง
๑๓. อันตัจฉินนะ	ผ้าที่ขาดริมแล้วเขาทิ้ง
๑๔. ทสัจฉินนะ	ผ้าที่ขาดชายแล้วเขาทิ้ง
๑๕. ธาหฏฐะ	ผ้าที่เขายกเป็นธงแล้วเขาทิ้ง
๑๖. ญุปจีวระ	ผ้าที่เขาห่มจอมปลวกทำพิธีกรรมแล้วเขาทิ้ง
๑๗. สมณจีวระ	ผ้าของภิกษุด้วยกัน
๑๘. อาภิสเกกิกะ	ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในที่ราชาภิเษก
๑๙. อิทธิมยะ	ผ้าสำเร็จด้วยฤทธิ์
๒๐. ปันถิกะ	ผ้าที่ตกอยู่ตามถนนหนทาง ไม่ปรากฏเจ้าของ
๒๑. วาตาหฏฐะ	ผ้าที่ลมพัดหอบไป ไม่มีเจ้าของติดตามหา
๒๒. เทวทัตติยะ	ผ้าที่เทวดาถวาย
๒๓. สามททियะ	ผ้าที่คลื่นทะเลซัดขึ้นฝั่ง

แล้วฉีกออก ส่วนใดใช้ไม่ได้ก็ทิ้งเสีย เลือกเอาแต่ส่วนที่ใช้ได้ ซักและเย็บทำจีวร พึงเปลี่ยนคฤหบดีจีวรที่ใช้อยู่ก่อนออก แล้วจึงใช้สอยบังสกุลจีวรนั้น ๆ

ข้อ ๗๔. ถาม. อานิสงส์แห่งการใช้ผ้าบังสกุลจีวรเป็นวัตร มีอะไรบ้าง ?

ตอบ. อานิสงส์แห่งการใช้ผ้าบังสกุลจีวรเป็นวัตร มีดังนี้

๑. เกิดมีความปฏิบัติที่สมควรแก่นิสัยตามพระบาลีว่า บังสกุลจีวรํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา
๒. ตั้งมั่นอยู่ในอริยวงศ์ ข้อที่ ๑
๓. ไม่ต้องลำบากในการรักษา
๔. ไม่เป็นผู้มีความประพฤติกว้างเกินไป
๕. ไม่มีภัยจากโจรภัย
๖. ไม่มีตันทาในการบริโภคน้ำ
๗. มีบริกขารเป็นสมณสาธูป
๘. มีปัจจัยตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าสรรเสริญไว้ว่า เป็นของเล็กน้อยด้วยหาได้ง่าย

ไม่มีโทษด้วย

๙. เป็นผู้น่าเลื่อมใส
๑๐. คุณมีความปรารถนาน้อย เป็นต้น ย่อมสำเร็จผล
๑๑. ทำให้เพิ่มพูนข้อปฏิบัติยิ่งขึ้น
๑๒. ทำให้ประชาชนผู้เกิดในภายหลัง ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

ข้อ ๗๕ ถาม. การสมาทานถือเตจวิริกังครุดงค์ มีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. การสมาทานถือเตจวิริกังครุดงค์ มีอานิสงส์ ดังนี้

๑. ย่อมเป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยพอบริหารกายให้เป็นไปได้
๒. เพราะความสันโดษของเรานั้น ย่อมถือเอาบริวารไปได้คล่องแคล่วดุจนกพาเอาแต่ปีกบินไป ฉะนั้น
๓. เป็นผู้มี ความขวนขวายน้อย (ไม่ดิ้นรนขวนขวายในกิจอื่นมากเกินไป)
๔. ละเว้นการสังสมผ้าเสียได้
๕. เป็นผู้มี ความประพฤติกลองแคล่ว
๖. ย่อมละเสียได้ ซึ่งความละโมภมากในอติเรกจิวร
๗. เป็นผู้ทำพอเหมาะในของที่เป็นกับปิยะ
๘. เป็นผู้มี ความประพฤติดะตวก
๙. ผลแห่งความมักน้อยเป็นต้น จะสำเร็จแก่เธอ

ข้อ ๗๖ ถาม. คำว่า บิณฑบาต แปลว่าอะไร มีความหมายว่าอย่างไร ?

ตอบ. คำว่า บิณฑบาต แปลว่า การตักแห่งก้อนอามิสกล่าวคือภิกษา (อาหารที่เขาใส่บาตร) ชื่อว่า บิณฑบาต อีกนัยหนึ่ง การตักลงแห่งก้อนข้าวอันชนเหล่าอื่นให้แล้ว ชื่อว่า บิณฑบาต มีอธิบายว่า การตักลงในบาตรแห่งก้อนข้าวที่คนอื่นให้ ชื่อว่า บิณฑบาต หมายความว่า ภัตรที่ตักลงในบาตรของภิกษุผู้อุ้มบาตรเที่ยวภิกษาจารตามปกติ โดยไม่แสดงวิญญูติให้เกิดเพราะก้อนข้าวเป็นปัจจัย (ไม่แสดงอาการขออาหารด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง) ชาวบ้านใส่ภัตรลงในบาตรของภิกษุนั้น ชื่อว่า บิณฑบาต อีกนัยหนึ่ง บิณฑบาต เป็นชื่อของกิริยาอาการที่ภิกษุเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าวของชาวบ้าน

ข้อ ๗๗ ถาม. ภิกษุผู้ถือบิณฑปาติกังครุดงค์นั้น ไม่พึงยินดีภัตรกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ภิกษุผู้ถือบิณฑปาติกังครุดงค์นั้น ไม่พึงยินดีภัตร ๑๔ ประเภท คือ

๑. สังฆภัตร ภัตรที่เขาถวายสงฆ์ทั่วไป
๒. อุทเทศภัตร ภัตรที่เขาเจาะจงถวายเฉพาะตัว
๓. นิมนตนภัตร ภัตรในที่นิมนต์
๔. สลากภัตร ภัตรที่ถวายโดยสลาก
๕. ปักขิกภัตร ภัตรถวายประจำปักษ์
๖. อุโปสถิกภัตร ภัตรถวายประจำวันอุโบสถ
๗. ปาฏิปทิกภัตร ภัตรถวายประจำวันปาฏิบ

๘. อาคันตุกภัตร	ภัตรถวายเพื่ออาคันตุกะ
๙. คมิกภัตร	ภัตรถวายเพื่อภิกษุผู้เตรียมเดินทาง
๑๐. คิลานภัตร	ภัตรเพื่อภิกษุผู้อาพาธ
๑๑. คิลานุปัฏฐากภัตร	ภัตรเพื่อผู้อุปัฏฐากภิกษุอาพาธ
๑๒. วิหารภัตร	ภัตรประจำวิหาร
๑๓. ฐรภัตร	ภัตรประจำบ้านใกล้วัด
๑๔. วารภัตร	ภัตรที่เขาถวายโดยวาระ คือ แบ่งเวรกันถวาย

ก็ถ้าทายกไม่พูด โดยนัยเป็นต้นว่า ขอท่านจงรับสังฆภัตร ดังนี้ พูดแต่เพียงว่า ขอพระสงฆ์จงรับภิกษาในเรือนของพวกข้าพเจ้า แม้ท่านทั้งหลายก็จงรับภิกษา ดังนี้แล้วถวายพระปิ่นทปาติกังครุดงค์ จะยินดีภัตรเหล่านั้นได้อยู่ หรือ แม้สลาภภัตรที่ไร้อาภิส อันจะพึงได้จากสงฆ์ก็ดี หรือ ภัตรที่ทายกปรุงถวายในวิหารก็ดี ย่อมควรแก่เธอแท้

ข้อ ๗๘ ถาม. การสมาทานถือปิ่นทปาติกังครุดงค์ มีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. การสมาทานถือปิ่นทปาติกังครุดงค์ มีอานิสงส์ ดังนี้

๑. เป็นผู้มีความปฏิบัติอันสมควรแก่นิสัย ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า การถือบวชต้องอาศัยโภชนะคือก่อนข้าวอันจะพึงได้ด้วยปัสัแห่ง ดังนี้
๒. เป็นการตั้งอยู่ในอริยวงศ์ข้อที่ ๒ (ความสันโดษในบิณฑบาต)
๓. มีความประพฤติไม่เกี่ยวเกาะกับบุคคลอื่น
๔. เป็นผู้มิพึงจยอันสมควร ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่า วัตถุเหล่านั้นน้อยด้วย หาได้ง่ายด้วย ไม่มีโทษด้วย ดังนี้
๕. เป็นผู้สามารถย้ายความเกียจคร้านเสียได้
๖. เป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์
๗. เป็นผู้เชื่อว่า บำเพ็ญข้อปฏิบัติของพระเสกขบุคคล
๘. เป็นผู้สามารถเลี้ยงตัวเอง โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น
๙. เป็นผู้เชื่อว่า ทำการอนุเคราะห์แก่บุคคลอื่น
๑๐. เป็นการละความเย่อหยิ่ง
๑๑. เป็นการบรรเทาความอยากในรส

๑๒. ไม่ต้องอาบัติเพราะคณะโภชนสิกขาบท เพราะปริมปรโภชนสิกขาบท และจาริตตสิกขาบท^๗

๑๓. เป็นผู้มีความประพฤติอนุโลมตามคุณ มี ความปรารภน้อย เป็นต้น

๑๔. เป็นการยังความปฏิบัติชอบให้คงาม

๑๕. เป็นการอนุเคราะห์หมู่ชนในภายหลัง ดังนี้

ข้อ ๗๙ ถาม. คำว่า สปทานะ แปลว่าอะไร มีความหมายว่าอย่างไร ?

ตอบ. คำว่า สปทานะ แปลว่า การขาดตอน

ความปราศจากทาน ชื่อว่า อปทานะ คือ ความไม่ขาดตอน

การเที่ยวใด เป็นไปกับด้วยอปทานะ การเที่ยวนั้น ชื่อว่า สปทานะ คือ การเที่ยวไปเว้นจากการขาดตอน ได้แก่ เที่ยวไปตามลำดับบ้านไม่เลือกบ้าน

การเที่ยวเป็นไปกับด้วยความปราศจากการขาดตอนนี้ เป็นปกติของภิกษุ นั้น เหตุ นั้น ภิกษุ นั้น ชื่อว่า สปทานจารี

สปทาน แปลว่า การขาดตอน + น แปลว่า ไม่ แปลง น เป็น อ = อปทาน แปลว่า ไม่ขาดตอน หรือไม่เว้นลำดับ + สห แปลว่า เป็นไปพร้อมด้วย แปลง สห เป็น ส จึงสำเร็จรูปเป็น สปทาน (เหมือนเดิม แต่คำแปลต่างกัน) แปลว่า เป็นไปพร้อมด้วยความไม่ขาดตอน, หรือไม่เว้นลำดับ

ข้อ ๘๐ ถาม. ภิกษุผู้สมาทานสปทานจารีกัณฐงค์ พึงปฏิบัติอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ภิกษุผู้สมาทานสปทานจารีกัณฐงค์ พึงปฏิบัติ ดังนี้

ภิกษุผู้สปทานจารีนั้น ยืนที่ประตูบ้านแล้ว พึงกำหนดให้รู้ว่า มีอันตรายหรือไม่ ถ้าในตรอกหรือในบ้านใด มีอันตราย พึงละเว้นที่นั้นเสีย แล้วไปในที่อื่น จึงจะควร ถ้าไม่ได้ อาหารบิณฑบาตอะไร ๆ ที่ประตูเรือน หรือในตรอก หรือในบ้านใด พึงทำความสำคัญหมายในที่นั้นว่า “มิใช่บ้าน” แล้วพึงไปในที่อื่นแต่ถ้าในที่นั้นๆ เธอไม่ได้อะไรเลย จะละที่นั้นไปเสีย ไม่ควร และภิกษุนี้ต้องเข้าไป ตั้งแต่เช้าเช่นนี้ ทุกวันๆ เมื่อไม่ได้จริงๆ แล้ว จึงจักสามารถสละที่ไม่สัปปายะนั้น ไปในที่อื่นได้

ถ้าว่า พวกทายกพากันถวายทานในวิหารของภิกษุ นั้น หรือ มารับบาตรไปในระหว่างทาง แล้วถวายบิณฑบาต ภิกษุ นั้น จะรับก็ควร อนึ่ง สปทานจารีภิกษุ นี้ แม้เดินไปใน

^๗ คณะโภชน หมายถึง การฉันร่วมกันเป็นวง, ปริมปรโภชน หมายถึง การฉันเสร็จแล้ว ก็ฉันอีก, จาริตตสิกขาบท สิกขาบทที่เกี่ยวเนื่องกับอาหารที่ทำบุญตามประเพณี อาหารเหล่านี้ ถ้าไม่ใช้ในสมัยที่ทรงอนุญาตให้รับและฉันได้ ภิกษุที่ฉันเสร็จแล้ว ห้ามรับและฉันอีก.

ระหว่างหนทาง เมื่อถึงเวลาบิณฑบาต ไม่พึงเดินไปให้เลยบ้าน แต่ถ้าเธอไม่ได้อาหารบิณฑบาตในบ้านนั้น หรือ ได้แต่น้อย ก็ต้องเที่ยวไปตามลำดับบ้าน เช่นกัน

ประเภทแห่งสพทานจาริกังครุดงค์

เมื่อว่าโดยประเภทของผู้ถือสพทานจาริกังครุดงค์ มี ๓ จำพวก คือ

๑. ผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์ ย่อมไม่รับซึ่งภิกษาที่ทายกนำมาข้างหน้า หรือ นำตามหลังมา หรือนำมาถวายในเวลาจะกลับ แต่ท่านย่อมเปิดบาตรในประตูเรือนของผู้อื่น ๆ ในรุดงค์ข้อนี้ คนอื่นที่จะปฏิบัติได้เหมือนกับพระมหากัสสปเถระเจ้านั้น ย่อมไม่มี แม้สถานที่ที่ท่านเปิดบาตรไว้ ยังปรากฏอยู่ (จนถึงทุกวันนี้)

๒. ผู้ที่ถืออย่างปานกลาง ย่อมรับภิกษาที่เขานำมา ข้างหน้าหรือข้างหลัง หรือแม้ในเวลากลับ และย่อมสละบาตร แม้ในประตูเรือนของผู้อื่น เป็นแต่ท่านไม่นั่งรอภิกษาเท่านั้น ผู้ที่ถืออย่างปานกลางนั้น อนุโลมเข้าได้กับปิตุททาปาตีกภิกษุ อย่างอุกฤษฏ์ด้วยประการฉะนี้

๓. ผู้ที่ถืออย่างอ่อน ย่อมนั่งรอตลอดวันนั้น ๆ

การขาดแห่งสพทานจาริกังครุดงค์

รุดงค์ของสพทานจาริกภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมขาดในขณะที่จะเกิดการประพัตติตนเป็นคนมักได้ เท่านั้น ก็ขาดแล้ว

ข้อ ๘๑ ถาม. การสมาทานถือสพทานจาริกังครุดงค์ มีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. การสมาทานถือสพทานจาริกังครุดงค์ มีอานิสงส์ ดังนี้

๑. ทำให้มีความประพัตติเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย ในสกุลทั้งหลาย (คือไม่คุ้นเคยมากเกินไป)
๒. ย่อมเป็นผู้เปรียบได้กับพระจันทร์^๔
๓. ย่อมปลดเปลื้องความตระหนี่ตระกูล
๔. ย่อมเป็นผู้มีความอนุเคราะห์เสมอ
๕. ไม่มีโทษแห่งการสู่ตระกูล
๖. ไม่ต้องเป็นกังวลเรื่องการนิมนต์
๗. ไม่มีความต้องการอาหารที่เขานำมาถวายโดยเฉพาะเจาะจง
๘. มีความประพัตติ อนุโลมเข้าได้กับคุณ มี ความมักน้อย เป็นต้น

^๔ พระจันทร์ในวันเพ็ญนั้น มีสภาพลอยเด่นส่องแสงสว่างนวลผ่อง มองดูแล้วสบายตา ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง โล่งใจ.

ข้อ ๘๒ ถาม. จงแสดงวิธีการสมาทานปฏิบัติและความแตกแห่งเอกาสนิกังครุดงค์มาพอสังเขป?

ตอบ. บุคคลผู้สมาทานเอกาสนิกังครุดงค์ สามารถสมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่ง คือ

๑. นานาสนโภชน ปฏิภาณี แปลว่า ข้าพเจ้าห้ามการบริโภคในเสนาสนะพร้าเพรื่อ

๒. เอกาสนิกังค สมายามิ แปลว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานเอกาสนิกังครุดงค์

พระโยคีผู้เอกาสนิกนั้น เมื่อนั่งอยู่ในโรงฉัน ก็ไม่นั่งบนอาสนะของพระเถระ พึงกำหนดอาสนะที่สมควรว่า อาสนะนี้จักถึงแก่เรา แล้วจึงนั่ง หากเธอดันยั้งค้างอยู่ (ฉันยังไม่เสร็จ) พระอาจารย์หรือพระอุปัชฌาย์เดินมา จะลุกขึ้นทำวัตร ก็สมควร แต่พระจุฬามณีเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า ควรรักษาอาสนะหรือโภชนะไว้ ด้วยว่าภิกษุนี้ยังฉันค้างอยู่ เหตุนั้น จงทำวัตรเถิด อย่าฉันโภชนะเลย

ว่าโดยประเภทแห่งความแตกของภิกษุผู้ถือเอกาสนิกังครุดงค์นี้ มี ๓ จำพวก ใน ๓ จำพวกนั้น ผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์ โภชนะจะมีน้อยหรือมากก็ตาม เมื่อหย่อนมือลงไปในโภชนะใดแล้ว จะไปจับโภชนะอื่นจากนั้นไม่ได้ ถ้าพวกมนุษย์พูดว่า พระเถระไม่มีอะไรฉัน แล้วนำเนยใส เป็นต้นมาถวาย จะฉันเพียงเพื่อเป็นเภสัชเท่านั้นได้ แต่จะฉันเป็นอาหารไม่ได้ ๓ ส่วน ผู้ที่ถืออย่างกลาง ย่อมสามารถรับอาหารอื่นได้ทราบเท่าที่ข้าวในบาตรยังไม่หมด ผู้ถืออย่างกลางนี้ ชื่อว่า มีโภชนะเป็นที่สุด ๓ ส่วน ผู้ที่ถืออย่างเพลา ย่อมสามารถฉันอาหารเท่าที่ตัวยังไม่ลุกจากอาสนะ ก็ผู้ถืออย่างเพลานั้น ชื่อว่า มีน้ำเป็นที่สุด เพราะตัวยังไม่ลุกขึ้นเพียงใด ก็ฉันได้เพียงนั้น ก็ธุดงค์ของเอกาสนิกภิกษุ ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่ตนบริโภคโภชนะในอาสนะพร้าเพรื่อ ๓

ข้อ ๘๓ ถาม. อานิสงส์แห่งการถือการนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรมีอะไรบ้าง ?

ตอบ. อานิสงส์แห่งการถือการนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร มีดังนี้

๑. มีอาหารน้อย

๒. มีความอดัดน้อย

๓. มีความกระปรี้กระเปร่า ตัวโล่งโปร่งสบาย

๔. มีพละกำลังดี

๕. อยู่อย่างผาสุก

๖. ไม่ต้องอาบัติเพราะอนติริตตเป็นปัจจัย (การเก็บสะสมของให้ล่วงเวลา)

๗. บรรเทาความอยากในรสเสียได้

๘. เป็นผู้มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณ มี ความมักน้อย เป็นต้น

ข้อ ๘๔ ถาม. จงแสดงวิธีการสมาทานปฏิบัติและความแตกแห่งเอกาสนิกังครุดงค์มาพอสังเขป ?

ตอบ. พระโยคีบุคคลผู้จะสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ ย่อมสามารถสมาทานได้ด้วยคำ ๒ คำ คำใดคำหนึ่ง คือ

๑. ทุตติยาขณ ปฏิกฺขิปามิ แปลว่า ข้าพเจ้าห้ามภาชนะที่ ๒

๒. ปตฺตปิณฑิกังคะ สมายิยามิ แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งปัตตปิณฑิกะ ดังนี้

อันปัตตปิณฑิกะนี้ เมื่อได้พญฺญชนะกับข้าวแห้งแล้ว เพราะเหตุหายกถาวายวงไว้ในภาชนะ จำเพาะในเวลาดื่มข้าวยาคุ พึงฉนฺพญฺญชนะ (กับข้าวแห้ง) เสียก่อน หรือจะดื่มข้าวยาคุก็ได้ แต่ถ้าหากว่า ใส่เข้าไปในข้าวยาคุ เมื่อกับข้าวมีปลาเน่าเป็นต้น ที่ตนใส่เข้าไปในข้าวยาคุแล้ว ยาคุจะเป็นของน่าเกลียด ๆ แต่ถ้าพระโยคินั้น ทำไม่ให้เป็นของน่าเกลียดแล้วฉนฺ ก็สมควรอยู่ เหตุนี้ คำดังกล่าวมานี้ ท่านกล่าวหมายเอากับข้าวแห้งเช่นนั้น ก็วัตถุใด เช่น น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด เป็นต้น ไม่เป็นของน่าเกลียด พึงใส่วัตถุนั้นเข้าด้วย เมื่อจะถือเอา พึงถือเอาแต่พอประมาณเท่านั้น ส่วนผักสดและเง้ามันจะเอามือถือเคี้ยวก็ได้ แต่ถ้าไม่ทำอย่างนั้น พึงใส่เข้าเฉพาะในบาตรเท่านั้น แท้จริง เพราะเหตุที่ท่านห้ามภาชนะที่ ๒ แล้ว ภาชนะอื่นแม้จะเป็นใบไม้ ก็ไม่ควร

เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว ผู้ถือปัตตปิณฑิกังครุดงค์นี้ มี ๓ จำพวก ๆ ในบรรดา ๓ จำพวกนั้น ผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์ นอกจากเวลาที่ฉนฺอ้อย (เวลาอื่น) จะทิ้งแม้กากมูลฝอยก็ไม่ควร ๆ แม้ก้อนข้าวสุก ปลา เนื้อ และขนม จะบิฉนฺก็ไม่สมควร ๆ ส่วนผู้ถืออย่างกลาง จะเอามือข้างเดียวบิฉนฺ สมควรอยู่ ๆ ผู้ที่ถืออย่างกลางนี้ ชื่อว่า หัตถโยคี (ผู้มีปกติทำลายด้วยมือแล้วจึงใส่อาหารเข้าไปในปาก) ส่วนผู้ถืออย่างเพลา ชื่อว่า ปตฺตโยคี ผู้ให้ของที่สมควรในบาตร คือ มีปกติทำลายอาหารในบาตรด้วยมือและฟันทั้งหลายแล้ว ใส่เข้าไปในปาก) อนึ่ง ผู้ถืออย่างอ่อนนั้น วัตถุใดอาจจะใส่เข้าไปในบาตร เธอจะทำลายวัตถุทั้งหลายด้วยมือหรือด้วยฟันทั้งหลาย แล้วจึงเคี้ยวกัน ก็สมควรอยู่ ๆ ก็ปัตตปิณฑิกะทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่ตนยินดีขณะที่ ๒

ข้อ ๘๕ ถาม. ผู้ถือปัตตปิณฑิกังครุดงค์ (ฉนฺเฉพาะในบาตร หรือในภาชนะใบเดียว) เป็นวัตร ย่อมได้รับอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ผู้ถือปัตตปิณฑิกังครุดงค์ ย่อมได้รับอานิสงส์มี ดังต่อไปนี้

๑. บรรเทาความอยากในรสต่าง ๆ เสียได้

๒. ละความปรารถนาสำส่อน (ความมกมาก, โลเล) เสียได้

๓. เป็นผู้เห็นความพอดีแห่งประโยชน์ในอาหาร

๔. ไม่มีความลำบาก ในการที่จะรักษาภาชนะ เป็นต้น
๕. ไม่ต้องร่นวายในเรื่องการฉน
๖. เป็นผู้มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณ มีความมักน้อย เป็นต้น

ข้อ ๘๖ ถาม. คำว่า ขลุปัจฉาภัตร์ แปลว่า อะไร หมายความว่าอย่างไร ? ผู้ถือขลุปัจฉาภัตร์
ติงคฤตงค์ ย่อมได้รับอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า ขลุปัจฉาภัตร์ แปลว่า การห้ามภัตร์อันมีในภายหลัง หมายความว่า เมื่อ
รับประทานอาหารสมควรแก่การฉนแล้ว มีบุคคลนำมาถวายอีก ย่อมไม่รับอาหารที่มาในภายหลัง
นั้นอีก ก็ขลุปัจฉาภัตร์ติงคฤตงค์นั้น ห้ามภัตร์แล้ว จะให้ทำโภชนะให้เป็นกับปียแล้วฉนอีก
ไม่ได้

ผู้ถือขลุปัจฉาภัตร์ติงคฤตงค์ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๑. เป็นผู้ไกลจากอาบัติที่ต้องเพราะอนติริตตโกชนสิกขาบท
๒. ไม่มีความแน่นอึดอัดท้อง
๓. ไม่มีการสังสมามิส
๔. ฉนแล้วไม่ต้องกังวล หรือ แสวงหาอีก
๕. มีความประพฤติสมควรแก่ฤตธรรม (ธรรมสำหรับขัดเกลากิเลส) มีความมักน้อย
เป็นต้นแล ฯ

ข้อ ๘๗ ถาม. คำว่า อารัญญิกฤตงค์ แปลว่าอย่างไร หมายความว่าอย่างไร และมีวิธีเจริญ
ด้วย ลำดับอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า อารัญญิกฤตงค์ แปลว่า องค์คุณแห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร
หมายความว่า ข้อวัตรปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้ยินดีในการอยู่ป่า เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ให้
ยิ่งยวดขึ้นไป อารัญญิกฤตงค์นี้ พระโยคียอมสมาทานได้ด้วยคำ ๓ คำนี้คำใดคำหนึ่ง คือ

๑. คามนตเสนาสนํ ปฏิกุชิปามิ แปลว่า ข้าพเจ้าห้ามเสนาสนะริมบ้าน
๒. อารณญิกํ สมายิยามิ แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานอารัญญิกังคะฤตงค์

อธิบายลักษณะของป่า

ก็ภิกษุอารัญญิกภิกษุนั้น พึงจัดสร้างเสนาสนะริมบ้านเสีย แล้วรอรุณให้อรุณขึ้นใน
ป่า ฯ ในคำว่า ป่าและบ้านนั้น ป่าและบ้านนั้น บ้านพร้อมทั้งอุปจาระแห่งอาคารนั้นนั้น
แหละ ชื่อว่า เสนาสนะริมบ้าน ฯ

ที่ชื่อว่า บ้าน ได้แก่ แหล่งที่อยู่อาศัยชนิดใดชนิดหนึ่ง มีเรือนหลังคาเดียว หรือหลายหลังก็ตาม ที่เขาล้อมหรือไม่ได้ล้อมแล้วก็ตาม มีมนุษย์หรือไม่มีมนุษย์ก็ตาม โดยที่สุดแม้หมู่เกวียนหมู่โคหมู่หนึ่ง พักอยู่เลย ๔ เดือนขึ้นไป

พระวินัยธรรมทั้งหลายกล่าวว่า แม้ลักษณะแห่งเลททุบาทนั้นก็คือวัดภายในสถานที่ข้างก้อนดินไปตก ซึ่งบุรุษผู้มีกำลังปานกลางขว้างไปสุดแรง เหมือนอย่างที่เราพ่นลมร้อนๆ เมื่อจะแสดงกำลังของตน เหยียดแขนออกแล้ว เหวี่ยงก้อนดินไป แต่ท่านผู้ชำนาญในพระสูตรกล่าวว่า ภายในสถานที่ก้อนดินที่บุคคลขว้างไล่จนกาไปตกโดยมุ่งจะป้องกันนกกา มาขโมยกินอาหาร เรียกว่า คามุปจาร

ส่วนป่า โดยสำนวนแห่งพระวินัย ท่านกล่าวว่า เว้นบ้านและอุปจารบ้านเสียแล้ว นอกนั้นทั้งหมด ชื่อว่า ป่า ฯ โดยสำนวนทางอภิธรรมท่านกล่าวว่า สถานที่ๆ พ้นจากเสา เชื่อนด้านนอกไปนี้ ทั้งหมด ชื่อว่า ป่า ฯ แต่โดยสำนวนทางพระสูตร ท่านผู้ชำนาญพระสูตร ท่านแบ่งลักษณะไว้ว่า เสนาสนะที่ชื่อว่า ป่า คือ เสนาสนะที่สดชื่น ๕๐๐ คันธนู ฯ

ลักษณะบ้านที่ล้อมแล้ว ในอรรถกถาพระวินัยท่านกล่าวไว้ว่า พึงวัดกำหนดเอาตั้งแต่เสา เชื่อนโดยคันธนูอาจารย์ที่โก่งแล้ว สำหรับบ้านที่มีได้ล้อม พึงวัดกำหนดเอาตั้งแต่เลททุบาทที่หนึ่ง จนกระทั่งถึงรั้วของวัด ฯ ถ้าวัดนั้น เป็นวัดที่มีได้ล้อมด้วยสิ่งใดที่เป็นอันแรก เขาทั้งหมด จะเป็นเสนาสนะหรือโรงครัว หรือที่ประชุมอย่างอื่น หรือต้นโพธิ์ หรือเจดีย์ก็ตาม หากแม้จะมีอยู่ ห่างจากเสนาสนะพึงยึดสิ่งนั้นได้ เป็นที่สำหรับกำหนดแล้ว พึงวัดบริเวณเถิด ฯ แต่อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกายท่านกล่าวไว้ว่า พึงยึดเอาแดนของวัด เช่นเดียวกับแดนบ้าน แล้ววัดระหว่างภายใน ๒ เลททุบาท นี้เรียกว่า เสนาสนะป่า ฯ

ถ้าหากว่า มีบ้านอยู่ใกล้ ๆ ภิกษุที่อยู่ในวัด สามารถฟังเสียงของพวกชาวบ้านได้ยิน แต่ไม่อาจจะไปถึงกันโดยตรงได้ เพราะมีภูเขาหรือแม่น้ำเป็นต้นคั่นระหว่างหนทางใดเป็นทางเดินโดยปกติ สำหรับบ้านนั้น หากจะพึงข้ามไปด้วยเรือ ก็พึงถือเอาชั่ว ๕๐๐ คันธนู โดยหนทางนั้น

ลักษณะรุดงค์โจร

ถ้าภิกษุใดปิดหนทางตรงมาจากที่นั้น ๆ เสีย เพื่อให้สำเร็จเป็นองค์ของเสนาสนะบ้าน ทำให้เป็นเสนาสนะป่า ภิกษุนี้จัดเป็น รุดงค์โจร ฯ

ถ้าอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ของอารัณญิกภิกษุนั้น ป่วยเป็นไข้ อารัณญิกภิกษุนั้น ไม่ได้รับความสะดวกที่จะรักษาไข้ในป่า พึงนำผู้ป่วยไปสู่เสนาสนะเคียงบ้าน แล้วอุปัชฌาย์เกิด ฯ แต่เธอต้องออกจากเสนาสนะเคียงบ้านนั้นแต่เช้าตรู่ ให้ไปสวางในสถานที่ ๆ สมควรแก่องค์แห่งรุดงค์นี้ ฯ ถ้าในเวลาอรุณนี้ อำนาจของพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์เป็นต้นนั้นทวีมากขึ้น พึงทำกิจแก่ท่านเหล่านั้นเถิด เพราะเป็นความตาย อย่ายึดเป็นผู้หมดจดในรุดงค์อยู่เลย ฯ

ประเภทแห่งอารัญญิกังครุดงค์

ว่าโดยประเภทแห่งอารัญญิกังครุดงค์ นี้ มี ๓ ประเภท คือ

ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ต้องให้อรุณขึ้นในป่าทุกเวลา จึงจะสามารถไปสู่สถานที่อื่นได้ ฯ

ผู้ถืออย่างกลาง ย่อมสามารถจะอยู่ในเสนาสนะเคียงบ้าน ตลอด ๔ เดือนอันเป็นฤดูฝนได้ ฯ

ผู้ถืออย่างอ่อน ย่อมสามารถอยู่ในเสนาสนะเคียงบ้านได้ ๘ เดือนในฤดูฝนและฤดูหนาว ฯ

ความแตกแห่งอารัญญิกังครุดงค์

เมื่ออารัญญิกิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ มาจากป่าในเวลาตามที่กำหนดไว้ กำลังพึงธรรมในเสนาสนะเคียงบ้าน แม้เมื่ออรุณขึ้นในเสนาสนะเคียงบ้านนั้น รุดงค์ของภิกษุนั้นย่อมแตก ฯ แต่ถ้าพึงธรรมในเสนาสนะเคียงบ้านนั้นแล้วกลับไปสู่เสนาสนะป่าก่อนที่อรุณจะขึ้น เมื่อไปทันที่อรุณยังไม่ขึ้นหรือไปสว่างที่ป่าพอดี รุดงค์ก็ยังไม่แตก ฯ ถ้าพระนักเทศน์ลุกขึ้นจากธรรมาสน์แล้ว ภิกษุผู้ถือรุดงค์เหล่านั้น อารัญญิกิกษุนั้น นอนเสียโดยคิดว่า เรานอนสักประเดี๋ยวแล้วจึงค่อยไป แล้วเปลอหลับไปปล่อยให้อรุณขึ้น รุดงค์ก็แตก หรือเมื่อพวกเขอยังอรุณได้ตั้งขึ้นในเสนาสนะเคียงบ้าน ตามความพอใจของตน รุดงค์ย่อมแตกฉะนี้แล ฯ

ข้อ ๘๘ ถาม. จงอธิบายคำว่า บ้าน, อุปจาระแห่งบ้าน, และเขตแดนแห่งป่าที่จะถืออารัญญิกรุดงค์ได้ ว่าหมายเอาแค่ไหน เพียงไร ?

ตอบ. คำว่า บ้าน หมายถึง แหล่งที่อยู่อาศัยชนิดใดชนิดหนึ่ง มีเรือนหลังคาเดียวหรือ เรือนหลายหลังก็ตาม ที่เขาล้อมรั้วหรือไม่ได้ล้อมรั้วก็ตาม มีมนุษย์ หรือ ไม่มีมนุษย์ก็ตาม โดยที่สุด แม้หมู่เกวียนหมู่ใดหมู่หนึ่ง พักอยู่เลย ๔ เดือนขึ้นไป

คำว่า อุปจารบ้าน หมายถึง ถ้าบ้านที่ล้อม เช่น กรุงอนูราชบุรี มีเสาเชื่อน ๒ เสาประเทศที่ตกแห่งกอนดินที่บุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ยืนอยู่ที่เสาเชื่อนด้านในแล้วเหวี่ยงไปชื่อว่า คามุปจาร คือ ชายบ้าน

พระวินัยธรทั้งหลายกล่าวว่า แม้ลักษณะแห่งเลททุบาตนั้น ก็คือ ภายในแห่งเขตที่กอนดินตก ซึ่งบุรุษผู้มีกำลังปานกลางขว้างไป เหมือนอย่างที่เราเด็กกรุ่น ๆ เมื่อจะแสดงกำลังของตน เหยียดแขนออกแล้วเหวี่ยงกอนดินไป กอนดินนั้น ไปตก ณ ที่ใด วัดจากเขตที่เด็กกรุ่น ๆ นั้น ยืนอยู่ไปจนถึงที่กอนดินตก นี้เรียกว่า เลททุบาต

แต่ท่านพระธรรมธร กล่าวว่า ภายในที่ตกแห่งกอนดินที่บุคคลเหวี่ยงไปโดยมุ่งจะไล่กนก้า ชื่อว่า คามุปจาร (อุปจารบ้าน)

สำหรับบ้านที่ไม่ได้ล้อมรั้ว หญิงชาวบ้านยืนอยู่ที่ประตูเรือนหลังสุดท้ายของหมู่บ้านนั้น แล้วเอาภาชนะน้ำตักน้ำแล้ว สาดน้ำไป สถานที่ที่น้ำตักไปถึงนั้น ชื่อว่า ฆรูปจาร คือ แดนเรือน

จากแดนเรือนไปชั่ว ๑ เลททุบาท ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว ชื่อว่า บ้าน เลยไป ๒ เลททุบาท (เหวี่ยงก้อนดินครั้งที่ ๒ ชื่อว่า คามุปจาร คือ แดนบ้าน

คำว่า ป่า โดยสำนวนแห่งพระวินัย ท่านกล่าวว่า เว้นบ้านและแดนบ้านเสียแล้ว นอกนั้นทั้งหมด ชื่อว่า ป่า ฯ

โดยสำนวนทางอภิธรรมท่านกล่าวว่า ที่ ๆ พ้นจากเสาเชื่อมด้านนอกไปนี้ ทั้งหมดชื่อว่า ป่า ฯ

แต่โดยสำนวนทางพระสูตร ท่านผู้ชำนาญพระสูตร ท่านบ่งลักษณะไว้ดังนี้ว่า เสนาสนะ ที่ชื่อว่า ป่า คือ เสนาสนะที่อยู่เลยออกไป จากแดนบ้าน ชั่ว ๕๐๐ คันธนู ฯ

ลักษณะนั้นสำหรับบ้านที่ล้อมแล้ว พึงวัดกำหนดเอาตั้งแต่เสาเชื่อมโดยคันธนู อาจารย์ที่เขาโคงแล้ว สำหรับบ้านที่มีรั้วล้อม พึงวัดกำหนดเอาตั้งแต่เลททุบาทที่หนึ่ง จนกระทั่งถึงรั้วของวิหาร ฯ

ถ้าวิหารนั้น เป็นวิหารที่มีรั้วล้อมอันใดที่เป็นหลังก่อนเขาทั้งหมด ถือจะเป็น เสนาสนะ หรือโรงครัว หรือที่ประชุมอย่างอื่น หรือต้นโพธิ์ หรือเจดีย์ก็ตาม หากแม้จะมีอยู่ ห่างจากเสนาสนะ พึงทำอันนั้นได้เป็นที่สำหรับกำหนดแล้วพึงวัดเถิด ในอรรถกถาวินัยท่านกล่าวไว้ดังว่ามานี้ ฯ

แต่อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า พึงยึดแดนแม่แห่งวิหาร เช่นเดียวกับ แดนบ้าน แล้วและวัดระหว่าง ๒ เลททุบาท ฯ

ถ้าหากว่า มีบ้านอยู่ใกล้ ภิกษุที่อยู่ในวิหาร ฟังเสียงของพวกมนุษย์ได้ยิน แต่ไม่อาจ เพื่อจะไปถึงกันโดยตรงได้ เพราะภูเขาหรือแม่น้ำเป็นต้น คั่นในระหว่างหนทางใดเป็น ทางเดินโดยปกติ สำหรับบ้านนั้น หากจะฟังด้วยเร็ว ก็พึงถือเอาชั่ว ๕๐๐ คันธนูโดยหนทาง นั้น ที่กล่าวมานี้ เรียกว่า เสนาสนะป่า

ข้อ ๘๙ ถาม. ผู้สมาทานถืออารัญญิกฤตงค์เป็นวัตรย่อมได้รับอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ผู้สมาทานถืออารัญญิกฤตงค์เป็นวัตรย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๑. ภิกษุผู้อารัญญิกเมื่อใส่ใจซึ่งอรัญญิสัญญาอยู่เสมอ ย่อมเป็นผู้ควรได้สมาธิที่ตนยังไม่ได้ หรือ ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อรักษาสมาธิที่ตนได้แล้ว ให้มั่นคงอยู่ได้

๒. แม้พระศาสดาก็ทรงพอพระทัยต่อเธอ ดังที่ทรงตรัสไว้ว่า ดูกรนาคิตะ (เป็น พระภิกษุ) เพราะเหตุนี้ เราเป็นผู้พอใจต่อภิกษุผู้เป็นอรัญญิก (การอยู่ป่า)

๓. อารมณ์ มีรูปารมณ์ เป็นต้น ที่ไม่เป็นสัปปายะ ย่อมไม่รบกวนจิตใจของภิกษุผู้มี
ปกติอยู่ในเสนาสนะ อันสงัดนั้นได้

๔. เธอย่อมหายจากความสะดุ้งกลัว

๕. สามารถละความห่วงใยในชีวิตเสียได้

๖. ย่อมยินดีรสแห่งความสุขอันเกิดแต่ความสงัด

๗. แม้คุณธรรม มีความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุล เป็นต้น ย่อมเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่
เธอด้วย

ข้อ ๙๐ ถาม. ภิกษุผู้สมาทานรุกขมุทิกังครุตงค์ พึงเว้นจากการอยู่โคนต้นไม้ประเภทใดบ้าง
? และจะได้รับอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ภิกษุผู้สมาทานรุกขมุทิกังครุตงค์ พึงเว้นจากการอยู่โคนต้นไม้ ๘ ประเภท คือ

๑. ต้นไม้ที่ตั้งอยู่ในระหว่างพรมแดน ๒. ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์

๓. ต้นไม้มียาง

๔. ต้นไม้มีผล

๕. ต้นไม้มีดอก

๖. ต้นไม้มีค้ำคาว

๗. ต้นไม้มีโพรง

๘. ต้นไม้ที่ตั้งอยู่กลางวัด

แล้วถือเอาต้นไม้ที่ตั้งอยู่ในที่สุดแดนวิหาร ฯ

และผู้สมาทานรุกขมุทิกังครุตงค์จะได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๑. เกิดเป็นความปฏิบัติที่สมควรแก่อุปนิสัยขึ้นเอง เพราะพระพุทธพจน์ว่า การ
บรรพชาอาศัยโคนไม้ เป็นที่นอนที่นึ่ง

๒. เป็นผู้ใช้สอยปัจจัยตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญว่า เป็นของน้อยด้วย
หาได้ง่ายด้วย ไม่มีโทษด้วย

๓. ย่อมปลุกอนิจจสัญญา คือ ความว่าไม่เที่ยง ให้เกิดขึ้นได้ ด้วยได้เห็นความ
เปลี่ยนแปลงแห่งใบไม้ อยู่เนื่อง ๆ

๔. เลิกความตระหนี่ในเสนาสนะ และละความเพติดเพลินในงานก่อสร้างเสียได้

๕. ได้อยู่ร่วมกับรุกขเทวดาทั้งหลาย

๖. เป็นผู้มีความประพาสสมควรต่อคุณ มีความมักน้อย เป็นต้น

ข้อ ๙๑ ถาม. ภิกษุผู้ถืออัปภากาสิกังครุตงค์ พึงปฏิบัติอย่างไร จึงจะควร และครุตงค์ไม่แตก?
และเมื่อถือเป็นประจำแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์อะไรบ้าง ?

ตอบ. ภิกษุผู้ถืออัปภากาสิกังครุตงค์ พึงปฏิบัติ ดังนี้ จึงจะควร เข้าไปสู่ที่แจ้ง ไม่พัก
หลับอยู่ในที่ลับ แต่การเข้าไปสู่โรงอุโบสถเพื่อการฟังธรรมก็ดี เพื่อกระทำอุโบสถก็ดี ย่อม

ควรแก้อัปโลกาสิกภิกขุ นั้น ถ้าเมื่อเธอเข้าไปแล้ว ฝนตกลงมาไซ้ เมื่อฝนยังตกอยู่ อย่าเพิ่งออกไป ต่อเมื่อฝนหยุดจึงออกไป

อัปโลกาสิกภิกขุ นั้น เข้าไปสู่โรงฉัน หรือโรงไฟ ทำวัตรกิติ เข้าไปเชื้อเชิญภิกษุผู้เณระ ด้วยภัตตาหารในโรงฉันกิติ เมื่อสอนหรือเรียนเข้าไปสู่ที่มุงบังกิติ ขนเครื่องเสนาสนะมีเตียง ตั้งเป็นต้น ที่วางเกะกะอยู่ข้างนอก เข้าไปไว้ในภายในที่มุงบังกิติ ย่อมสมควรทุกอย่าง ถ้ากำลังเดินทาง ถือบริหารของภิกษุที่เป็นผู้แก่กว่าไป เมื่อฝนตกเข้าไปสู่ศาลาอันตั้งอยู่ในท่ามกลางทางก็ควร

ถ้ามิได้ถืออะไร จะวิ่งไปด้วยหวังใจว่า จะอยู่ในศาลา ย่อมไม่ควร ฯ

แต่พึงเดินไปตามปกติ เข้าไปยืนอยู่จนฝนหยุด จึงไปเทอญ

เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ จตุตศ์ย่อมไม่แตก

เมื่อถือเป็นประจำแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๑. ย่อมตัดความกังวลในอาวาสเสียได้

๒. บรรเทาถีนะมิทระ (ความง่วงเหงาหาวนอนเสียได้)

๓. เป็นผู้ควรแก่การสรรเสริญว่า พวกภิกษุเป็นผู้เที่ยวไปไม่เกียวกะ ไม่มีพะวงพำนักรออยู่ปานดังฝูงเนื้อฉะนั้น

๔. เป็นผู้ไม่มีความคลุกคลี

๕. เป็นผู้เที่ยวไปสะดวกทั่วทิศทั้ง ๔

๖. เป็นผู้มีความประพฤตินุโลมต่อคุณ มีความมักน้อยเป็นต้นแล

ข้อ ๙๒ ถาม. สถานที่เช่นใดบ้าง ได้ชื่อว่า ป่าช้า? ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตรพึงปฏิบัติอย่างไรบ้างจึงจะเป็นการถือโสสานิกังครุดงค์อย่างถูกต้อง ? และการถือโสสานิกังครุดงค์นั้น มีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. สถานที่ที่ได้ชื่อว่า ป่าช้า นั้น ได้แก่ สถานที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. มีการเผาศพเป็นประจำ

๒. มีซากศพ ทอดอยู่ มิได้ขาด

๓. มีเสียงร้องไห้เนืองนิตย์

ในป่าช้าที่ได้ลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๓ ลักษณะนั้น ก็ใช้ได้ ส่วนในที่ ๆ สักว่า ได้ลักษณะป่าช้า โดยนัยที่กล่าวแล้ว ก็ใช้ได้

ก็โสสานิกภิกษุ นั้น ไม่พึงอยู่ในบ้านที่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้อยู่อาศัยกำหนดตั้งไว้ว่าที่นี้เป็นป่าช้า เพราะว่าเมื่อยังมีได้เผาศพแล้วที่นั้น ชื่อว่า เป็นป่าช้าหามิได้เลย

ก็ตั้งแต่เวลาที่เผาแล้วในวันนั้น แม้หากจะทิ้งไว้ตั้ง ๑๒ ปี คือ มิได้เผาผีในระหว่าง ๑๒ ปี ก็คงเป็นป่าช้าอยู่นั่นเอง ฯ

ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตรพึงปฏิบัติดังต่อไปนี้ จึงจะเป็นการถือโสสานิกังครุดงค์ อย่างถูกต้อง

๑. พึงแจ้งให้พระสังฆเถระ หรือ เจ้าพนักงานทราบ
๒. อย่าได้เป็นผู้ประมาทอยู่เถิด
๓. เมื่อจงกรม พึงชำเลืองดูที่เผาศพไปด้วย
๔. เมื่อไปสู่ป่าช้าเล่า ก็พึงหลีกออกจากทางใหญ่เสีย เดินในทางนอกเถิด
๕. พึงกำหนดอารมณ์ต่าง ๆ ในบริเวณนั้น ๆ ให้แม่นยำ เสียแต่ในกลางวัน ด้วยว่า เมื่อกำหนดเสียอย่างนี้ จะได้ไม่ทำให้เกิดความน่ากลัว ในเวลากลางคืน
๖. แม้พวกภิกษุจะมาเที่ยวส่งเสียงร้องชมขวัญ ก็อย่าประทุษร้ายโต้ตอบมันด้วย วัตถุอะไร ๆ

๗. อนึ่ง โสสานิกภิกษุ จะขาดไปป่าช้า แม้เพียงวันเดียวย่อมไม่ควร พระอังกุตร ภาณกาจารย์กล่าวว่า (ถ้ามีกิจจำเป็น) แม้จะไปอยู่ในป่าช้าเพียงค่อนคืน พ้นมัชฌิมา ย่อมเข้าปัจฉิมยามจะกลับ ก็ได้

๘. โสสานิกภิกษุไม่ควรบริโภคของเคี้ยว ของกิน ที่มนุษย์ชอบ เช่น ขนมโรยงา, ข้าวเจือกล้วย ปลา เนื้อ นมสด น้ำมัน น้ำอ้อยยบ

๙. โสสานิกภิกษุไม่ควรเข้าไปคลุกคลีบ้านเรือนของชาวบ้าน รุดงค์ของโสสานิกภิกษุนี้ ย่อมแตก เมื่อเธอสำเร็จการอยู่ในที่ ๆ มิใช่ป่าช้า

การถือโสสานิกังครุดงค์นั้น มีอานิสงส์ ดังนี้

๑. ย่อมได้มรณัสสติสัญญา
๒. เป็นผู้มิปกติ อยู่โดยไม่ประมาท
๓. ย่อมได้บรรลุสุกขนิมิต
๔. ย่อมบรรเทาอาการระคะ
๕. ย่อมเห็นสภาพแห่งกายเนื่อง ๆ
๖. ย่อมเป็นผู้มากด้วยความสด
๗. ย่อมสละความเมา มีความเมาในความไม่มีโรค เป็นต้น ได้
๘. ย่อมอดทนต่อภัยอันน่าสะพึงกลัว
๙. ย่อมเป็นที่เคารพนับถือของพวกภิกษุ
๑๐. ย่อมเป็นผู้มีความประพฤติดุโลมต่อคุณธรรม มี ความมักน้อย เป็นต้น

ข้อ ๙๓ ถาม. ภิกษุผู้ถือยถาสันถิกังครุตงค์ พึงปฏิบัติอย่างไร จึงจะถูกตอง ? และเมื่อปฏิบัติได้เช่นนั้นแล้ว ย่อมได้อานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ยถาสันถติกภิกษุนั้น พึงยินดีด้วยเสนาสนะตามที่ภิกษุที่เป็นเจ้าหน้าที่แจกเสนาสนะนั้น แจกให้ถือเอาว่า เสนาสนะนี้ถึงแก่ท่าน ดังนี้เท่านั้น ฯ

จะไล่ให้ภิกษุอื่นลุกขึ้น (ย้ายออกไปจากเสนาสนะ) ไม่ได้ คือ จะเลือกเอาเสนาสนะตามความพอใจของตนไม่ได้

ว่าโดยประเภทแห่งผู้ถือยถาสันถิกังครุตงค์นี้ มี ๓ จำพวก คือ

๑. ผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์ ย่อมไม่ได้เพื่อจะถามถึงเสนาสนะอันถึงแก่ตนว่า ไกล หรือ ใกล้ พาลชาติ มีอมนุษย์และงู เป็นต้น เปียดเบียนบ้างไหม ร้อนหรือเย็นสบาย ดังนี้ เป็นต้น

๒. ผู้ที่ถืออย่างปานกลาง จะถามถึงเสนาสนะอันถึงแก่ตนว่า ไกล หรือ ใกล้ พาลชาติ มีอมนุษย์และงู เป็นต้น เปียดเบียนบ้างไหม ร้อนหรือเย็นสบาย ดังนี้ เป็นต้น ก็ได้ แต่จะไปตรวจดูไม่ได้

๓. ผู้ที่ถืออย่างอ่อน สามารถไปตรวจดูแล้ว ถ้าตนไม่ชอบใจเสนาสนะนั้น จะขอเลือกเอาที่อื่นก็ได้

ภิกษุของยถาสันถติกภิกษุทั้ง ๓ พวกนั้น ย่อมแตกในขณะพอเกิดความอยากได้ในเสนาสนะ เท่านั้น

เมื่อปฏิบัติได้เช่นนั้นแล้ว ย่อมได้อานิสงส์ ดังนี้

๑. ชื่อว่า ได้กระทำตามโอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุได้สิ่งใด พึงยินดีด้วยสิ่งนั้น

๒. เป็นผู้แสวงหาประโยชน์เพื่อแม่เพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกัน (เป็นผู้มีใจกว้างขวาง ไม่เอาเปรียบหมู่คณะ ในเรื่องที่อยู่อาศัย อยู่ตรงไหนก็อยู่ได้)

๓. ย่อมสละความเกียจจน (มักเลือก) ว่า เหว และ ประณีต เป็นต้น เสียได้

๔. ย่อมสละความยินดียินร้ายในปัจจัยเสียได้

๕. ย่อมปิดทางแห่งความปรารถนามากเกินเสียได้

๖. เป็นผู้มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณธรรม มีความมักน้อย เป็นต้น

ข้อ ๙๔ ถาม. เนสัชชีกังคธุดงค์ คือ การถือปฏิบัติในอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่ง ไม่นอน เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่จัดเป็นอรรถกิลมถานุโยค คือ การทรมานตน หรือ ? จงหาเหตุผลมาอธิบายให้เข้าใจหลัก และเมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้ว จะได้านิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. เนสัชชีกังคธุดงค์ คือ การถือปฏิบัติในอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่ง ไม่นอน เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมไม่จัดเป็นอรรถกิลมถานุโยค คือ การทรมานตน เพราะเป็นข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นการฝึกหัดขัดเกลากิจใจให้ประณีตขึ้น และเป็นการบำเพ็ญตบะทางใจให้แก่กล้าขึ้น ทำมารให้หวั่นไหวและสะดุ้งกลัวได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นักพรตคู้บัลลังก์นั่งตั้งกายตรง ย่อมยังหทัยของมารให้หวาดหวั่น ภิกษุละความสุขในการนอน สุขในการหลับได้แล้ว ย่อมประสบความเพียรโดยชอบ ยินดีในการนั่งเปล่งปลั่ง (อยู่อย่างไม่งေးเกีเยว หรือคลุกคลีมีความโดดเด่นผู้เดียว ดุจพระจันทร์ลอยเด่นอยู่กลางนภา) อยู่ในป่า คือ ตบะได้ ท่านย่อมจะประสบสุข เกิดแต่ความปิติ อันไม่เกี่ยวข้องกับยามิส เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงหมั่นประกอบวัตร ชื่อว่า เนสัชชีกะ เทอญ.

เมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้ว จะได้านิสงส์ ดังนี้

๑. ย่อมตัดเครื่องผูกพันใจ ที่กล่าวในบาลีว่า ภิกษุประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความสุขในการนอน สุขในการเอนหลัง สุขในการหลับอยู่ ดังนี้ เสียได้
๒. เป็นผู้มีความสะดวกในการตามประกอบพระกรรมฐานทุกอย่างอยู่เสมอ
๓. มีอิริยาบถ น่าเลื่อมใส
๔. เป็นผู้เหมาะสมที่จะทำความเพียร
๕. ย่อมเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติได้ด้วยดี

ข้อ ๙๕ ถาม. ธุดงค์วัตรนั้น พระพุทธรองค์ ทรงอนุญาตไว้สำหรับนักบวชเท่านั้น หรือฆราวาสจะถือปฏิบัติธุดงค์ เหมือนนักบวชได้หรือไม่ ถ้าได้ถือข้อไหนได้บ้าง ?

ตอบ. ธุดงค์วัตรนั้น พระพุทธรองค์ จะทรงอนุญาตไว้สำหรับนักบวชเท่านั้น ก็หาไม่ แม้ฆราวาสก็สามารถถือปฏิบัติในธุดงค์ เหมือนนักบวชได้ เป็นบางข้อ คือ

๑. เอกาสนิกังคธุดงค์ การถือฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร
๒. ปัตตปิณฑิกังคธุดงค์ การถือเอาฉันเฉพาะอาหารในบาตร (ของตน) เท่านั้น เป็นวัตร (ไม่ฉันอาหารที่นำมาถวายด้วยภาชนะอย่างอื่น ที่นอกจากบาตรบริวารของตน)

ข้อ ๙๖ ถาม. ในบรรดาธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น ธุดงค์ข้อไหน ถือได้ตลอดกาล ข้อไหนถือได้เฉพาะกาล ข้อไหนถือได้เฉพาะที่ และข้อไหนถือได้เฉพาะบุคคล?จงจำแนกอธิบายให้เห็นชัด

ตอบ. ในบรรดาธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น

ธุดงค์ ที่สามารถถือได้ตลอดกาล มี ๑๑ ข้อ คือ

๑. ปัสสูลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ
๒. เติจิริกงค์ องค์แห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ
๓. ปิณฑปาติงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นปกติ
๔. สปัตถานจาริงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ
๕. เอกาสนิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ
๖. ปตตปิณฑิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอัน ถือเอาเฉพาะอาหารในบาตรเป็นปกติ
๗. ยถาสนุติงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นปกติ
๘. เนสขิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอยู่ด้วยความนั่งเป็นปกติ
๙. ขลุปจฉาภตติงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันไม่ฉันเป็นปัจฉิมภัตเป็นปกติ
๑๐. อารณญิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นปกติ
๑๑. โสสานิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ

ธุดงค์ที่ถือได้เฉพาะกาลมี ๒ ข้อ คือ

๑. รุกขมุขลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่โคนไม้เป็นปกติ
๒. อพโฆกาลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในที่แจ้งเป็นปกติ

เพราะเมื่อถึงเวลาเข้าพรรษาแล้ว ภิกษุต้องหาสถานที่จำพรรษา ที่มั่นคง และสถานที่เหล่านี้ ฝนย่อมร่ำรด ทำให้เกิดความลำบาก ไม่สะดวกต่อการเจริญภาวนา

ธุดงค์ที่ถือได้เฉพาะที่มี ๓ ข้อ คือ

๑. อารณญิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นปกติ
๒. รุกขมุขลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่โคนไม้เป็นปกติ
๓. โสสานิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ

ธุดงค์ที่ถือได้เฉพาะบุคคลมี ๑ ข้อ คือ

๑. เติจิริกงค์ องค์แห่งภิกษุผู้ทรงผ้าไตรจีวรเป็นปกติ

ถือได้เฉพาะ พระภิกษุและภิกษุณี เท่านั้น ส่วนสามเณร สามเณรี สิกขมานา อุบาสก อุบาสิกา ไม่ได้ใช้ผ้าสังฆาฏิ ฉะนั้น จึงถือธุดงค์ข้อนี้ ไม่ได้

ข้อ ๙๗ ถาม. ในบรรดาธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น ธุดงค์ข้อไหนบ้าง ที่ภิกษุณีสามารถถือปฏิบัติได้ และข้อไหนไม่สามารถถือปฏิบัติได้ เพราะเหตุใด ? จงชี้แจง

ตอบ. ธุดงค์ที่นางภิกษุณีสามารถถือปฏิบัติได้ มี ๘ ข้อเท่านั้น คือ

๑. ปัสสูลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ
๒. เตจีวริงค์ องค์แห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ
๓. ปิณฑปาติงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นปกติ
๔. สปทานจาริงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ
๕. เอกาสนิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ
๖. ปตตปิณฑิกลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอัน ถือเอาเฉพาะอาหารในบาตรเป็นปกติ
๗. ยถาสนุติงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นปกติ
๘. เนสขชิกลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอยู่ด้วยความนั่งเป็นปกติ

ที่นางภิกษุณีถือปฏิบัติไม่ได้ มี ๕ ข้อ คือ

๑. ขลุปจจมาตติงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันไม่ฉันเป็นปัจฉาภัตรเป็นปกติ
๒. อารณญิกลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นปกติ

รวม ๒ ข้อนี้ พระพุทธองค์ ทรงห้ามโดยสิกขาบทแล้วเพราะเธอไม่อาจเพื่อจะรักษาไว้ได้

๓. รุกขมุกลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่โคนไม้เป็นปกติ
๔. อพโภกาลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในที่แจ้งเป็นปกติ
๕. โสสานิกลิงค์ องค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ

ธุดงค์ ๓ ข้อนี้ เป็นข้อที่นางภิกษุณีรักษาได้ยาก เพราะนางภิกษุณี จะหลีกเลี่ยงอยู่ผู้เดียว โดยปราศจากเพื่อนไม่ได้ และในสถานที่เห็นปานนั้น จะหาผู้ร่วมฉันทะเลเป็นเพื่อน ก็ยาก แม้หากจะหาได้ ก็ยังไม่พ้นจากการอยู่คลุกคลีกันอีก

เมื่อเป็นเช่นนั้น นางภิกษุณี พึงเสพธุดงค์เพื่อประโยชน์อันใดประโยชน์อันนั้น จะสำเร็จแก่นางไม่ได้เลย

ข้อ ๙๘ ถาม. ในบรรดาธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น ธุดงค์ข้อไหนบ้าง ที่สามเณรสามารถถือปฏิบัติได้ และข้อไหนไม่สามารถถือปฏิบัติได้ เพราะเหตุใด ? จงชี้แจง

ตอบ. ในธุดงค์ตามที่กล่าวมาแล้ว สามเณรสามารถถือปฏิบัติได้ ๑๒ ข้อ เว้นเตจีวริกัณธุดงค์ เพราะสามเณร ใช้ผ้าเพียง ๒ ผืน คือ ผ้านุ่ง กับ ผ้าห่ม เท่านั้น ไม่ใช่สังฆาฏิ

ข้อ ๙๙ ถาม. ในบรรดาธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อนี้ เมื่อกล่าวโดยพิสดารแล้ว มีเท่าไร คืออะไรบ้าง?

ตอบ. ท่านอธิบายว่า ธุดงค์โดยพิสดาร มี ๔๒ ข้อ คือ

ธุดงค์ของภิกษุ มี ๑๓ ข้อ

ธุดงค์ของภิกษุณี มี ๘ ข้อ

ธุดงค์ของสามเณร มี ๑๒ ข้อ

ธุดงค์ของสิกขมานา^๙ และสามเณรี มี ๗ ข้อ

ธุดงค์ของอุบาสก อุบาสิกา มี ๒ ข้อ รวมเป็นธุดงค์ ๔๒

ข้อ ๑๐๐ ถาม. ในสมัยพุทธกาลนั้น พระเถระรูปใดที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศในทางทรงธุดงค์ ? จงแสดงประวัติความเป็นมาของพระเถระนั้นมาพอสังเขป ?

ตอบ. พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้ได้รับยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ทรงธุดงค์คุณ มีประวัติความเป็นมาดังต่อไปนี้

พระมหากัสสปะ เป็นบุตรของกปิลพราหมณ์ ตระกูลกัสสปะในบ้านมหาติฏฐะ แคว้นมคธ ชื่อเดิมของท่าน คือ “ปิปผลิ” แต่คนทั่วไปมักเรียกท่านตามวงศ์ตระกูลว่า “กัสสปะ” เมื่อท่านอายุได้ ๒๐ ปี ได้ทำกรอาวามงคลกับนางภัททกาปิลานี ซึ่งเป็นสาวงามวัย ๑๖ ปี ธิดาของพราหมณ์ตระกูลโกลิยะ ณ เมืองสาครนคร แคว้นมคธ

เมื่อปิปผลิมาณพ อายุได้ ๒๐ ปี บิดามารดาได้ปรึกษากันว่าจะหาภรรยาให้แก่บุตรชาย จึงได้มอบเงินและทองให้แก่พราหมณ์ ๘ คน เพื่อสืบแสวงหาสาวงามที่มีฐานะเสมอกัน พราหมณ์เหล่านั้นเที่ยวสืบแสวงหาไปตามเมืองต่าง ๆ มาจนถึงสาครนครได้พบธิดาของโกลิยะพราหมณ์นามว่า “ภัททกาปิลานี” วัย ๑๖ ปี เป็นที่ถูกอกถูกใจยิ่ง จึงส่งข้อกับบิดามารดาของนาง ตกลงแล้วได้มอบสิ่งของเงินและทองหมั้น กำหนดวันทำอาวามะมงคล แล้วกลับไปแจ้งข่าวสารแก่กปิลพราหมณ์ ปิปผลิมาณพได้ทราบข่าวสารนั้นแล้วรู้สึกไม่สบายใจ เพราะตนไม่มีความปรารถนาจะแต่งงาน จึงหลบเข้าไปในห้อง เขียนจดหมายบรรยายความประสงค์ของตนให้นางทราบ ว่า “ตนไม่ปรารถนาจะแต่งงาน ขอให้นางจงแต่งงานกับชายที่มีชาติตระกูลเสมอกัน และอยู่ครองชีวิตคู่ด้วยความสุขสำราญเถิด ส่วนข้าพเจ้าจะออกบวช” เมื่อเขียนเสร็จแล้ว ก็มอบให้คนใช้สนิทนำไปส่งให้แก่นางภัททกาปิลานี แม้นางภัททกาปิลานีก็มีใจตรงกัน และได้เขียนจดหมายซึ่งมีใจความเหมือนกัน มอบให้คนรับใช้นำไปส่งให้แก่ปิปผลิมาณพ บังเอิญคนถือจดหมายทั้งสองฝ่ายมาพบกันระหว่างทาง ทักทายปราศรัยถามไถ่กิจธุระของกันและกันแล้วนำจดหมายทั้งสองฉบับออกอ่าน ทราบความโดยตลอดแล้วฉีกทำลายทิ้งแล้วเขียนจดหมายขึ้นมาใหม่ บรรยายความรักแก่กันและกันแล้วนำไปส่งให้แก่เจ้านายของตน การอาวามะมงคลระหว่างคนทั้งสองจึงเกิดขึ้น

^๙ สิกขมานา หมายถึง สตรีที่ต้องการจะบวชเป็นภิกษุณี หรือสามเณรี ต้องประพฤติดี ๖ ข้อ คือ ข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ ให้ครบบริบูรณ์ ๒ ปีก่อนแล้ว จึงจะบวชเป็นภิกษุณี หรือสามเณรีได้.

สภาพชีวิตการครองคู่ ภายหลังจากแต่งงานกันแล้ว การครองคู่ของคนทั้งสองนั้นไม่เหมือนสามีภรรยาคนอื่น ๆ เพราะสักแต่จะอยู่ร่วมห้องกันเท่านั้น ต่างก็ไม่มีจิตคิดจะร่วมสังวาสกัน แม้เวลาจะขึ้นเตียงนอน ก็ขึ้นคนละข้าง มีแจกันดอกไม้ตั้งอยู่ตรงกลางเตียง ตลอดระยะเวลาที่ทั้งสองอยู่ร่วมกันนั้น มิได้สัมผัสถูกต้องกันเลยจึงไม่มีบุตรหรือธิดาสืบสกุล เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรมแล้ว ทรัพย์สมบัติและหน้าที่การงานทุกอย่างจึงเป็นภาระของสองสามีภรรยา และเนื่องจากตระกูลทั้งสองเป็นตระกูลมหาเศรษฐีมีทรัพย์มาก เมื่อรวมสองตระกูลเข้าเป็นตระกูลเดียวกันแล้วทรัพย์สมบัติก็ยิ่งมากมายมหาศาล มีสัตว์เลี้ยงและคนงานจำนวนมาก สองสามีภรรยาต้องบริหารสั่งการทุกอย่างจนกระทั่งวันหนึ่ง ในขณะที่ปิปฬากำลังดูแลทาสและกรรมกรทำงานอยู่ในไร่ นา ได้เห็นนกกาจิกกินสัตว์น้อยมีไส้เดือนเป็นต้น ก็รู้สึกสงสารและสลดใจที่สัตว์เหล่านั้นต้องตาย เพราะตนเป็นเหตุ ส่วนนางภัททกาปิลานี ก็ให้คนนำเมล็ดถั่วออกมาตากที่ลานหน้าบ้าน เห็นหมู่คนกาจิกกินตัวหนอนและแมลงต่างๆ ก็เกิดความสงสารและสลดใจเช่นกัน เมื่อสองสามีภรรยามีโอกาส อยู่กันตามลำพังได้สนทนาถึงเรื่องความในใจของกันและกันแล้ว จากนั้นทั้งสองก็มีความคิดตรงกันว่า “ผู้อยู่ครองเรือน แม้จะไม่ได้ลงมือทำงานเอง แต่ก็ต้องคอยรับบาปที่ทาสและกรรมกรทำให้” จึงเกิดความเบื่อหน่ายเพศฆราวาสพร้อมใจกันสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้ญาติและบริวาร ส่วนทั้งสองสามีภรรยาพากันออกบวช จัดหาผ้ากาสาวพัสตร์และบริวารพากันปลงผม แล้วครองผ้ากาสาวพัสตร์ อธิฐานเพศบรรพชิตบวชอุทิศต่อพระอรหันต์ในโลก แล้วเดินร่วมทางกันไป พอถึงทางสองแพร่งจึงแยกทางกัน ปิปฬิไปทางขวา ส่วนนางภัททกาปิลานี ไปทางซ้าย นางเดินทางไปพบสำนักปริพาชกแล้วได้เข้าไปขอบวชในสำนักนั้น เนื่องด้วยขณะนั้น พระผู้มีพระภาคยังมิได้ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา ต่อเมื่อพระนางปชาบดีโคตมีได้บวชแล้ว นางจึงได้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระเถระ ศึกษาพระกรรมฐาน บำเพ็ญวิปัสสนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล

ส่วนปิปฬิ เดินทางไปตามลำดับ ได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับที่ภายใต้ร่มไทร ระหว่างกรุงราชคฤห์กับนาลันทา ได้เห็นพุทธจริยาน่าเลื่อมใสแปลกกว่านักบวชอื่น ๆ ที่ตนเคยพบมา จึงปลงใจเชื่อว่าต้องเป็นพระอรหันต์แน่นอน จึงน้อมกายกราบถวายบังคมแทบพระบาท กราบทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ทรงประทานการอุปสมบทด้วยวิธีให้รับโอวาท ๓ ข้อ เรียกว่า “โอวาทปฏิกคหณุปสัมปทา” โอวาท ๓ ข้อนั้นคือ

๑) กัสสปะ เธอพึงศึกษาว่า เราจักตั้งความละอายและความเกรงใจไว้ในภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นพระเถระผู้เฒ่า ผู้มีพรรษาปานกลาง และทั้งผู้บวชใหม่

๒) กัสสปะ เธอพึงศึกษาว่า เราจักพึงธรรมบทใดบทหนึ่งอันประกอบด้วยกุศลด้วยความตั้งใจฟังโดยเคารพ และพิจารณาจดจำเนื้อความธรรมบทนั้น

๓) กัสสปะ เธอพึงศึกษาว่า เราจะไม่ละสติไปในกาย คือ พิจารณากายเป็นอารมณ์โดยสม่ำเสมอ

ได้รับยกย่องในทางผู้ทรงรุดงค์

เมื่อท่านอุปสมบทแล้วทำความเพียรไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัตผล หลังจากอุปสมบทได้ ๘ วัน พุทธบริษัททั้งหลายรู้จักท่านในนาม “พระมหากัสสปะ” ท่านได้ช่วยรับภาระอุปัชฌาย์สอนพระภิกษุและพุทธบริษัทอื่น ๆ จนมีภิกษุเป็นบริวารจำนวนมาก ท่านมีปกติสมาทานรุดงค์ ๓ ประการ อย่างเคร่งครัด คือ:-

๑) ถือการนุ่งห่มบังสุกุลจีวรเป็นวัตร

๒) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร

๓) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร

เพราะการปฏิบัติในรุดงค์คุณทั้ง ๓ ประการนี้อย่างเคร่งครัด พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางผู้ทรงรุดงค์ นอกจากนี้พระบรมศาสดายังทรงยกย่องท่านในทางอื่น ๆ อีกหลายประการ กล่าวคือ

ครั้งหนึ่ง ท่านติดตามพระพุทธรองค์ไปประทับที่ภายใต้ร่มไม้ต้นหนึ่งท่านได้พบผ้าสังฆาฏิของท่านเป็น ๔ ชิ้นแล้วปูถวายให้พระพุทธรองค์ประทับนั่งพระพุทธรองค์ตรัสว่า “กัสสปะ ผ้าสังฆาฏิของเธอนุ่มดี” ท่านกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงใช้สอยเถิด พระเจ้าข้า” ทรงตรัสถามว่า “กัสสปะ แล้วเธอจะใช้อะไรทำสังฆาฏิเล่า?” “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ได้รับจากพระองค์ ก็จะใช้เป็นสังฆาฏิ พระเจ้าข้า” ครั้นแล้ว พระบรมศาสดาก็ได้ประทานผ้าสังฆาฏิของพระองค์ ซึ่งเก่าคร่ำคร่าให้แก่ท่านแล้วทรงยกย่องท่านอีก ๔ ประการคือ

๑) กัสสปะ มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยตถาคต เป็นผู้มักน้อยสันโดษภิกษุทั้งหลายควรถือเป็นแบบอย่าง

๒) กัสสปะ เมื่อเธอเข้าไปใกล้ตระกูลแล้ว ชักกายและใจออกห่างประพฤตินเป็นคนใหม่ ไม่คั่นเคย ไม่คะนองกาย วาจา และใจ ในสกุลเป็นนิตย จิตไม่ข้องอยู่ในสกุลนั้น ตั้งจิตเป็นกลางว่า “ผู้ใคร่ลาภจงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญจงได้บุญ ตนได้ลาภแล้วมีจิตเป็นฉันทิผู้อื่นก็มีใจเป็นฉันทิฉันนั้น”

๓) กัสสปะ มีจิตประกอบด้วยเมตตา กรุณา แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๔) ทรงแลกเปลี่ยนผ้าสังฆาฏิกับท่านไปใช้สอย ทรงสอนภิกษุให้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ โดยยกพระมหากัสสปะขึ้นเป็นตัวอย่าง

ครั้งหนึ่งพระเถระพักอยู่ที่ถ้ำปิปผลิ เข้ามานอนสมาบัติอยู่ ๗ วัน ออกจากฌานแล้วเข้าไปบิณฑบาต ในบ้านหญิงสาวคนหนึ่งเห็นพระเถระแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใส ได้นำข้าวตอกใส่บาตรพระเถระแล้วตั้งความปรารถนา ขอเข้าถึงส่วนแห่งธรรมที่พระเถระบรรลุแล้ว พระเถระกล่าวอนุโมทนาแก่เธอแล้วกลับไปยังที่พัก ฝ่ายนางกุลธิดานั้นมีจิตเฝ้าอ้อมด้วยทานที่ตนถวายเป็นพิเศษ ขณะเดินทางกลับบ้านก็ถูกงูพิษกัดตาย และได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นามว่า “ลาชา” (ลาชา = ข้าวตอก) มีวิมานทองประดับด้วยชั้นทองห้อยอยู่รอบๆ วิมาน ในชั้นนั้นเต็มไปด้วยข้าวตอกทองเช่นกัน นางมองดูสมบัติทิพย์ที่ตนได้แล้วก็ทราบว่าได้มาเพราะถวายข้าวตอกแก่พระมหากัสสปะ ซึ่งเป็นบุญเพียงเล็กน้อย นางต้องการที่จะเพิ่มผลบุญให้มากยิ่งขึ้น จึงลงจากเทวพิภพเข้าไปปิดกวาดเสนาสนาและบริเวณที่พักของพระเถระ จัดตั้งน้ำใช้น้ำฉันเสร็จแล้วกลับยังวิมานของตน พระเถระคิดว่ากิจเหล่านี้คงจะมีพระภิกษุหรือสามเณรมาทำให้ ในวันที่สองที่สาม นางเทพธิดามาทำเหมือนเดิม แม้พระเถระก็คิดเช่นเดิม แต่พระเถระได้ยินเสียงไม้กวาดและเห็นแสงสว่างจากช่องกลอนประตูจึงถามว่า “นั่นใคร?” “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิฉันเป็นเทพธิดาชื่อลาชา เป็นอุปัฏฐายิกาของท่าน” พระเถระคิดว่า หญิงผู้เป็นอุปัฏฐากของเราชื่ออย่างนี้ไม่มี จึงเปิดประตูเห็นนางเทพธิดากำลังปิดกวาดอยู่ จึงสอบถามทราบความโดยตลอดตั้งแต่ต้นแล้ว จึงกล่าวห้ามว่า “กิจที่เธอทำแล้วก็ถือว่าแล้วกันไป ต่อแต่นี้เธอจงอย่ามาทำอีก เพราะในอนาคตจะมีพระธรรมกถึกยกเอาเหตุนี้เป็นตัวอย่างอ้างแก่พุทธบริษัททั้งหลายว่า “พระมหากัสสปะมีนางเทพธิดามาปฏิบัติใช้สอย ดังนั้น เธอจึงกลับไปเกิด” นางเทพธิดาด้านอ่อนวอนข้าแล้วข้าเล่าว่า “ขอพระคุณเจ้าอย่างทำให้ดิฉันประสบหายนะเลย ขอให้ดิฉันได้ครองสมบัติทิพย์นี้ตลอดกาลนานเถิด” พระเถระเห็นว่านางเทพธิดาตื้อดิ่งไม่ยอมฟังคำ จึงโบกมือพร้อมกล่าวขับไล่ นางออกไป นางลาชาเทพธิดาไม่สามารถดำรงอยู่ได้ จึงเหาะขึ้นไปบนอากาศยืนประนมมือร้องไห้เสียดายที่ไม่มีโอกาสทำทิพย์สมบัติของตนให้ถาวรได้

พระมหากัสสปะเถระ เป็นประธานปฐมสังคายนา

ด้วยความที่ท่านเป็นผู้ยินดีในการอยู่ป่า มักน้อย สันโดษ ประวัติของท่านจึงไม่ค่อยโดดเด่นเป็นที่รู้จักกันมากนัก จวบจนสมัยที่พระบรมศาสดาปรินิพพานได้ ๗ วัน ขณะที่ท่านกำลังเดินทางพร้อมกับภิกษุบริวารของท่านเพื่อไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ได้ทราบข่าวจากอาชีวกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ทำให้ภิกษุทั้งหลายที่เป็นปุถุชนพากันร่ำไห้เสียใจ ร่ำพังก่ำพันถึงพระบรมศาสดา แต่มีภิกษุวัชรนามว่า สุภัททะ พุดห้ามปรามภิกษุเหล่านั้นมิให้ร้องไห้โดยกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย อย่าร้องไห้เสียใจไปเลย พระพุทธองค์ปรินิพพานเสียได้ก็ดีแล้ว ต่อไปนี้พวกเราพ้นจากอำนาจของพระศาสดาแล้ว จะทำอะไรก็ย่อมได้ ไม่มีใครมาบังคับว่ากล่าวห้ามปรามพวกเราอีกแล้ว” พระเถระ ได้ฟังคำของพระ

สุภัททะแล้วเกิดความสังเวชสลดใจว่า “พระพุทธองค์ปรินิพพานได้เพียง ๗ วัน ยังมีผู้กล่าว จ้วงจาบล้วงเกินพระธรรมวินัยถึงเพียงนี้ ต่อไปภายหน้าก็คงจะหาผู้เคารพในพระธรรมวินัย ได้ยากยิ่ง” ด้วยคำพูดของพระสุภัททะเพียงเท่านี้ หลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ท่านได้ชักชวนพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ประชุมกันทำปฐมสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นตัวแทนองค์พระบรมศาสดาปกครองหมู่สงฆ์ต่อไป

สาระสำคัญของปฐมสังคายนา

- ๑) พระมหากัสสปะเถระ เป็นประธาน มีหน้าที่ซักถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัย
- ๒) พระอุบาลี เป็นผู้ชี้แจงเกี่ยวกับข้อบัญญัติพระวินัย
- ๓) พระอานนท์ เป็นผู้ชี้แจงเกี่ยวกับพระสูตร และพระอภิธรรม
- ๔) กระทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา แห่งภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์
- ๕) พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นองค์ศาสนูปถัมภ์
- ๖) กระทำอยู่ ๗ เดือน จึงสำเร็จ

ชีวิตในบั้นปลาย

ในคัมภีร์พระสาวกนิพพานกล่าวว่า พระมหากัสสปะเถระ เมื่อทำหน้าที่เป็นประธาน ในการทำปฐมสังคายนาแล้ว ได้พักอยู่ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ ดำรงอยู่ถึง ๑๒๐ ปี ก่อนที่ท่านจะนิพพาน ๑ วัน ท่านได้ตรวจดูอายุสังขารของท่านแล้วทราบว่าจะอยู่ ได้อีกเพียงวันเดียวเท่านั้น ท่านจึงประชุมบรรดาภิกษุผู้เป็นศิษย์ของท่านแล้วให้อโวกาเป็น ครั้งสุดท้าย สั่งสอนภิกษุผู้ยังเป็นปุถุชนมิให้เสียใจกับการจากไปของท่าน ให้พยายามทำความเพียรและอย่าประมาท แล้วพระเถระก็เข้าไปถวายพระพรลาพระเจ้าอชาตศัตรู จากนั้นท่านได้พาหมู่ภิกษุไปยังภูเขากุกกุสสัมปาตบรรพต แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ และให้ อโวกาแก้พุทธบริษัทแล้ว อธิษฐานจิตขอให้ภูเขาทั้ง ๓ ลูกมารวมเป็นลูกเดียวกัน ซึ่งในภูเขา ทั้ง ๓ ลูกนั้น มีภูเขาเวภารบรรพตสถานที่ทำปฐมสังคายนา รวมอยู่ด้วย แล้วท่านก็ดับขันธ เข้าสู่พระนิพพาน ณ ที่นั้น ท่านยังอธิษฐานขอให้สรีระของท่านยังคงสภาพเดิมไม่สูญสลาย จนกระทั่งพระศาสนาพระศรีอริยเมตไตร ซึ่งพระองค์จะพาหมู่ภิกษุสงฆ์มายังภูเขากุกกุสสัม ปาตบรรพตแล้ว ยกสรีระของพระเถระวางบนพระหัตถ์เบื้องขวาชูขึ้นประกาศสรรเสริญคุณ ของพระเถระแล้ว เตโชธาตุก็จะลุกขึ้นเผาสรีระของท่านบนฝ่าพระหัตถ์ของพระศรีอริยเมต ไตรพุทธเจ้านั้น